

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

ВСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Навчальний посібник

ПОЛТАВА
2022

УДК 32–027.555(075.8)

В84

*Рекомендовано до видання ученою радою
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка, протокол № 5 від 25 листопада 2021 р.*

Колектив авторів:

П. Г. Радько, доктор історичних наук, професор;
С. М. Приходько, кандидат політичних наук, доцент;
Т. А. Непокупна, кандидат економічних наук, доцент;
Б. О. Шевченко, кандидат економічних наук, доцент;
Ю. М. Попова, кандидат економічних наук, директорка комунальної установи «Агенція місцевого розвитку територіальних громад Полтавського району»;
С. В. Степаненко, кандидат економічних наук, доцент.

Рецензенти:

А. І. Некряч, професор кафедри гуманітарних та соціальних дисциплін Полтавського державного аграрного університету, доктор політичних наук, професор, академік Української академії політичних наук;

Т. М. Лозинська, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, доктор наук з державного управління, професор Полтавського державного аграрного університету.

Вступ до публічної політики : навч. посіб. / П. Г. Радько, В84 С. М. Приходько, Т. А. Непокупна та ін. ; 3-тє вид., перероб. і доп. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. – 188 с.

Навчальний посібник розкриває зміст важливих тем політичної теорії, політико-економічної практики. Серед них – сучасні політико-економічні ідеології, зв'язок публічної і державної політики, політична система суспільства, політична влада, політичні партії та партійні системи, політичний процес, політична культура, вибори та виборчі системи, політичні конфлікти, політичні лідери та еліта, світова політика, наблік рилейшинз, форми взаємодії влади і бізнесу та інші.

Навчальний посібник призначений для студентів вищих навчальних закладів, викладачів і всіх, хто цікавиться проблемами публічного політико-економічного життя суспільства.

УДК 32–027.555(075.8)

ISBN 978-966-2538-77-9

© П. Г. Радько, С. М. Приходько,
Т. А. Непокупна, Б. О. Шевченко,
Ю. М. Попова, С. В. Степаненко, 2022
© ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022

ЗМІСТ

	ПЕРЕДМОВА	7
I.	ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК СИСТЕМА ЗНАТЬ ПРО ПУБЛІЧНУ ПОЛІТИКУ	11
1	Сутність публічної політики, її структура, типи, концепції та функції. Суб'єкти та об'єкти політики	11
2	Політологія як наука і навчальна дисципліна про публічну політику, її предмет і об'єкт, основні методи, категорії та функції	13
3	Зв'язок політології з іншими суспільними науками	15
	<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	16
II.	ПОЛІТИКА: ПУБЛІЧНА ЧИ ДЕРЖАВНА	19
1	Визначення термінології	19
2	Публічна політика як процес прийняття рішень	23
3	Спільне та відмінне між поняттями «державна політика» та «публічна політика»	25
4	Складові елементи публічної політики	27
	<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	29
III.	СУЧАСНІ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ІДЕОЛОГІЇ	31
1	Поняття політико-економічної ідеології	31
2	Лібералізм як політико-економічна ідеологія	32
3	Консерватизм як політико-економічна ідеологія	34
4	Політико-економічна доктрина соціалізму	35
5	Інші політико-економічні доктрини	37
	<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	40
IV.	ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА	42
1	Сутність, структура та функції політичної системи	42
2	Типологія політичних систем	43
3	Політичні режими та їх характеристики	45
	<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	50
V.	ПОЛІТИЧНА ВЛАДА	53
1	Найвідоміші концепції влади	53
2	Сутність влади та її типологія	55
3	Основні ознаки, джерела, засоби та принципи здійснення	

	влади	56
4	Ресурси влади та її функції	57
	<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	59
VI.	ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ	61
1	Походження і сутність політичних партій	61
2	Функції та типи політичних партій	63
3	Партійні системи	64
4	Громадсько-політичні організації та рухи	66
	<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	67
VII.	ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС	69
1	Поняття політичного процесу. Основні підходи до розуміння сутності політичного процесу	69
2	Структура і функціональний зміст політичного процесу	71
3	Об'єкти та суб'єкти політичного процесу	72
4	Режими та етапи перебігу політичного процесу	75
	<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	77
VIII.	ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА	78
1	Поняття та концепції політичної культури, її структура	78
2	Типи та функції політичної культури	80
3	Політична соціалізація	81
4	Політична свідомість	82
	<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	84
IX.	ВИБОРИ ТА ВИБОРЧІ СИСТЕМИ	87
1	Сутність, класифікація та функції виборів	87
2	Виборче право та його принципи	88
3	Моделі виборчих систем	89
4	Організація виборчої кампанії	91
5	Виборча система України	93
	<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	95
X.	ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ	97
1	Розвиток ідей про конфлікти	97
2	Конфлікт: суть, типи, компоненти, стадії розвитку	98
3	Функції та методи розв'язання політичних конфліктів	101
	<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	103

XI. ПОЛІТИЧНІ ЛІДЕРИ ТА ЕЛІТА	106
1 Сутність та теорії політичного лідерства	106
2 Типологія і функції політичного лідерства	109
3 Сутність та теорії еліт	111
4 Типологія і функції політичних еліт	115
5 Механізм формування політичних еліт	116
<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	117
XII. ОСОБА І ПОЛІТИКА	119
1 Особистість як первинний суб'єкт політики	119
2 Політична поведінка особи	120
3 Політичне лідерство	121
<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	122
XIII. СВІТОВА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	124
1 Поняття міжнародних відносин та їх принципи	124
2 Глобальні проблеми сучасності та шляхи їх розв'язання	127
3 Міжнародні організації та їх роль у світовому політичному процесі	129
<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	132
XIV. ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ	135
1 Політичні технології – система засобів досягнення бажаного політичного результату	135
2 Види політичних технологій	136
3 Характеристика виборчих технологій та їх застосування	138
<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	141
XV. ПАБЛІК РИЛЕЙШНЗ І ПРОПАГАНДА У ПУБЛІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ	143
1 Паблік рилейшнз у публічній політиці: сутність, суб'єкти і об'єкти, принципи та функції	143
2 Історія виникнення, еволюція, моделі та види паблік рилейшнз	147
3 Практичні аспекти паблік рилейшнз у публічній політиці	151
4 Пропаганда у публічній політиці	157
<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	164
XVI. ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ	166

1	Характер і форми взаємодії влади та бізнесу	166
2	Конфлікти у відносинах влади та бізнесу	168
3	Контрактні взаємини	169
4	Клієнтелізм	171
5	Корупція як форма взаємодії влади і бізнесу	172
6	Зрощування влади та бізнесу	173
7	Лобіювання	175
	<i>Тестовий самоконтроль знань</i>	176
	<i>ВИКОРИСТАНА І РЕКОМЕНДОВАНА ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА</i>	177
	<i>ВИКОРИСТАНА І РЕКОМЕНДОВАНА ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА</i>	179

ПЕРЕДМОВА

В останнє десятиліття проблематика публічної політики – «Public policy» – набула особливої актуальності і серед фахівців суспільних наук – політологів, економістів, соціологів, і серед представників сфери державного управління та місцевого самоврядування. Це зумовлено тим, що сучасні соціально-економічні та політико-правові трансформації стимулюють дискусії між політиками, науковцями і соціальними групами обговорення різних соціально-економічних питань, відкритий діалог між представниками державних структур влади та громадянським суспільством з використанням різних форм і методів віднаходження консенсусу при прийнятті рішень. У країнах з усталеними демократичними політичними системами і традиціями участь громадян у політичних процесах є важливим індикатором публічної політики, артикуляцією різноманітних суспільних інтересів за допомогою механізмів безпосередньої й опосередкованої демократії.

Політичні зміни, що розпочалися у пострадянський час стали результатом розвитку демократичних процесів, ринкових основ ведення господарства, прогресу інформаційно-комунікаційних технологій. Ці зміни вплинули на розподіл владних повноважень, компетенцій і відповідальності між державними і громадськими структурами. Елітарна складова політики поступово відходить у забуття, натомість спостерігається відкритість політичних процесів для участі у них населення, їхніх груп, які об'єднуються у різні громадські організації, асоціації.

Водночас практика реалізації державою політики в Україні у пострадянський період кінця ХХ ст. здебільшого демонструвала монополізацію влади, авторитаризм, що унеможливило вирішення важливих соціально-економічних проблем країни та суспільства. У підсумку отримали зубожіння суттєвої частини населення, економічну відсталість країни, її олігархізацію, корумпованість та інші проблеми.

Знання основ «Public policy» стає інструментом, стимулює органи державної влади до максимальної прозорості та відкритості в прийнятті тих чи тих політичних рішень, які вибудовують сутнісні відносини між політикумом і соціумом, впливають на соціально-економічне становище країни у цілому, і населення зокрема, визначають місце і роль країни у сучасному геополітичному просторі. Поява нових форм організації та самоорганізації українського суспільства, зростання ролі громадськості у політичних процесах та державному управлінні ставить на порядок денний необхідність дослідження методів, технологій, інститутів публічної політики; аналіз факторів сприяння конструктивній взаємодії політичної влади і суспільства та перешкоджання цим процесам.

Значну роль у взаєминах між владою і громадськістю, відіграє публік рилейшнз, формуючи постійний, систематичний діалог між цими суб'єктами,

підтримуючи взаєморозуміння і їхню готовність до співпраці за допомогою добровільного обміну інформацією про інтереси сторін та ресурсні можливості їх реалізації.

Зміни, які відбуваються на початку третього тисячоліття, диктують світовій спільноті вимогу осмислити подоланий шлях, оцінити зайняті позиції і поглянути в майбутнє. Нові реалії, що увійшли в життя людства, вимагають розуміння нового історичного процесу, тлумачення важливих проблем суспільного розвитку на основі ґрунтовних знань про суспільство. У нинішніх умовах сувору перевірку на виживання, здатність відповісти на виклики часу проходять соціальні системи, а разом з ними – складають іспит теоретичні конструкції суспільного розвитку, ті чи ті соціальні теорії.

Очевидно, саме з інтенсивністю і глибиною подібних спроб пов'язане гостре усвідомлення кризових явищ у різних проявах суспільного життя. Подвійне навантаження у цій ситуації відчувають політологи, історики, філософи, соціологи, економісти, психологи, оскільки вони вирішують не лише суто наукові, фундаментальні питання, а й виконують соціальний запит громадськості та держави, окреслюючи на підставі досвіду минулого і сучасного орієнтири на близьку і далеку перспективу. Це стосується і проблем публічної політики.

Публічна політика з'являється там і тоді, коли відбувається перехід від політики персональної відповідальності лідерів до відповідальності політично активної частини громадянського суспільства завдяки їхній безпосередній участі в політиці. До того ж, така обопільна система прийняття рішень відкриває можливість впливу на політико-економічні та соціальні процеси не лише політиків, лобістів, інших виразників інтересів, а й носіїв експертного знання – науковців.

Публічну політику розуміють і як політику перерозподілу, що зорієнтована на ефективну реалізацію інтересів більшості громадян країни, і як демократичну участь різноманітних соціальних груп у процесі підготовки до прийняття владних рішень, і як процес узгодження інтересів громади і влади при виробленні та реалізації політичних рішень стосовно внутрішнього соціально-економічного середовища та зовнішнього політичного курсу, і як сукупність інститутів, цінностей, правил, норм, процедур та практик взаємодії політичних суб'єктів, і як зіткнення альтернативних ідей, теорій і практик щодо розв'язання суспільно значущих проблем тощо. Акторами публічної політики є органи державної влади та місцевого самоврядування, суб'єкти громадянського суспільства, представники бізнес-структур, представники наукового співтовариства, засоби масової інформації.

Сучасна політична наука у цілому та публічна політика, зокрема, внаслідок специфіки основного предмета дослідження – держави – включає знання багатьох суспільних наук, тому вона не користується конкретно визначеними методами в традиційному розумінні цього слова, а запозичує їх із

філософії, соціології, економіки, історії, психології, і потім, синтезуючи, застосовує їх всі при дослідження політичних явищ і процесів.

Навчальний посібник «Вступ до публічної політики» ставить за мету у короткій і доступній формі зорієнтувати читачів на зміст основних категорій, понять, термінів, явищ і процесів, що складають основу знань публічної політики, політології, політекономії і найчастіше вживаються у публічній політичній лексиці, парламентській практиці, політичному спілкуванні, економічній, соціальній і інформаційній політиці тощо.

Авторський колектив: П. Г. Радько (розділи 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13); С. М. Приходько (розділи 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14); Т. А. Непокупна (вступ, розділи 1, 3, 4, 5, 10, 15); Б. О. Шевченко (розділи 3, 16), Ю. М. Попова (розділ 2), С. В. Степаненко (розділи 11, 12).

Радько Петро Григорович – доктор історичних наук, професор кафедри політекономії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Автор понад 200 наукових, навчальних та навчально-методичних праць. Коло наукових інтересів: політична історія, історія державотворчих процесів в Україні, політичні інститути і процеси.

Приходько Сергій Миколайович – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавського державного аграрного університету. Автор понад 100 наукових, навчальних та навчально-методичних праць. Коло наукових інтересів: політичні трансформації сучасного суспільства; кратологія; партисипаторна демократія.

Непокупна Тетяна Андріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри політекономії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Автор понад 100 наукових, навчальних та навчально-методичних праць. Коло наукових інтересів: соціальні, економічні та культурні трансформації в сучасному господарстві; економічна психологія; поведінкова економіка; соціологія трансформаційних процесів; публічна політика; психологія прийняття рішень; економіка суспільного сектору, прикладна креатологія.

Шевченко Борис Олексійович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри політекономії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Автор понад 100 наукових, навчальних та навчально-методичних праць. Коло наукових інтересів: проблема форм, методів і інструментів взаємодії державного та приватного секторів національної економіки; економічна поведінка; поведінкова економіка; соціологія трансформаційних процесів; публічна політика; прикладна креатологія.

Попова Юлія Михайлівна – кандидат економічних наук, директорка комунальної установи «Агенція місцевого розвитку територіальних громад Полтавського району», голова правління ГО Платформа сталого розвитку «Перспектива». Авторка понад 200 наукових, навчальних, навчально-методичних праць та 45 проєктів, у т.ч. міжнародних. Коло наукових інтересів:

публічне управління та адміністрування, розвиток територіальних громад на засадах сталого розвитку, стратегічне планування, проєктний менеджмент, грантова діяльність та розвиток організацій громадянського суспільства.

Степаненко Сергій Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри політекономії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Автор понад 100 наукових і науково-методичних публікацій. Коло наукових інтересів: роль власності в економічних системах, актуальні проблеми управління інтелектуальною власністю, управління місцевим розвитком, менеджмент. Фахівець з питань інтелектуальної власності та комерціалізації результатів наукової діяльності. Сертифікований тренер із фінансової грамотності, бізнес-тренер.

I. ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК СИСТЕМА ЗНАТЬ ПРО ПУБЛІЧНУ ПОЛІТИКУ

1. Сутність публічної політики, її структура, типи, концепції та функції. Суб'єкти та об'єкти політики

Ще давньогрецькі філософи Платон та Аристотель трактували політику як мистецтво здійснювати спільні справи, управляти громадою та державою. У словнику В. Даля слово «політика» тлумачиться як наука про державне управління, наміри государя-імператора, спосіб його дій тощо.

Можна стверджувати, що політика зароджується разом з виникненням держави та існує разом з нею. Нині політика стала невід'ємним компонентом та умовою нормального функціонування всього суспільного організму.

Отже, виникнення політики як форми суспільної діяльності було зумовлено необхідністю узгодження, підпорядкування приватних (групових) інтересів більш загальному – суспільному, зокрема збереженню єдності та цільності розширеного суспільства.

Таким чином, **політика** – це організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головним чином на досягнення, утримання і реалізацію влади індивідами і соціальними групами задля здійснення власних запитів і потреб.

Політика має основні **структурні компоненти**, за рахунок яких вона здійснюється:

Суспільні інститути (державна, місцеве самоврядування, громадські організації, партії).

Політичні відносини, які співвідносяться таким чином: держава – громадянин, громадянин – громадянин, громадянин – організація, держава – організація, організація – організація, держава – держава, держава – група держав.

Політична свідомість і культура суспільства, етносу, класу, групи, індивіда.

Політична діяльність (професійно-аматорська, колективно-індивідуальна, партійна, громадська).

Типологія політики можлива:

за сферою суспільного життя – економічна, національна, екологічна, військова, соціальна, науково-технічна, культурна, демографічна та ін.;

за об'єктом впливу – внутрішня, зовнішня, світова;

за суб'єктом впливу – державна, партійна, профспілкова;

за пріоритетами діяльності (метою) – політика нейтралітету, національного примирення, «відкритих дверей», «великого стрибка», «прориву», «компромісів».

Політика виконує такі функції:

– *управлінську* – розробка основних напрямів економічного, соціального та духовного розвитку суспільства;

– *прогностичну* – визначення перспектив суспільного розвитку, створення різноманітних моделей майбутнього стану політичної системи тощо;

– *ідеологічну* – розробка певного суспільного ідеалу, який включає в себе політичні та соціальні цінності;

– *виховну* – соціалізація індивідів, тобто включення їх у політичне життя;

– *мобілізаційно-організаційну* – проявляється у мобілізації матеріальних, духовних, трудових ресурсів для ефективного вирішення суспільних завдань;

– *інтеграційну* – полягає в об'єднанні різноманітних груп суспільства довкола фундаментальних ідей, інтересів, цінностей;

– *інноваційну* – спрямована на творче осмислення політичної діяльності, способів і методів її зміни, адже політика має своїм завданням створювати нові прогресивні форми соціальної організації життя.

Найбільш розповсюдженими *концепціями політики* є такі:

Теологічна концепція зводиться до божественного трактування політики. Її джерелом і регулятором є Бог, а людина лише виконавець Божої волі, й тому не повинна втручатися в політичний процес.

Натуралістична концепція ставить у центр природні чинники розвитку політики, а саме: природне середовище, географічне розташування країн, клімат тощо. До натуралістичної теорії політики належать географічні, біологічні, психологічні концепції політики. *Географічні концепції* передбачають, що умови визначають особливості життя людей, і таким чином впливають на доцільність певної форми держави. *Біологічні концепції* пояснюють природу політики біологічними даними індивіда. Вони побудовані на синтезі фізіології, генетики індивідів. *Психологічні концепції* передбачають, що основними чинниками, які визначають політичний розвиток суспільства, є такі психологічні якості людей, як сміливість, мужність, рішучість, експресивність.

Соціальні концепції пояснюють походження та розвиток політики: а) визначальним впливом економічних відносин суспільства; б) наявністю правових норм; в) зростанням рівня освіти, професіоналізму людей.

Таким чином, політика завжди зумовлена суб'єктивно-об'єктивними причинами, що мають своїх носіїв. **Суб'єкти політики** – діюча особа, соціальна група, організація, які, керуючись тими чи іншими інтересами й використовуючи певні політичні засоби, виявляють себе у сфері політики. **Об'єкти політики** – особа, соціальна група, а також соціальні явища, процеси й ситуації, на які спрямована діяльність і вплив політичних суб'єктів.

2. Політологія як наука і навчальна дисципліна про публічну політику, її предмет і об'єкт, основні методи, категорії та функції

Поняття «політологія» має давньогрецьке походження (*πόλις* – місто-державна і *λόγος* – вчення, слово), складається з двох лінгвістичних одиниць. Причому значення кожного з них в різні часи пояснювали по-різному. У словнику В. Даля зазначено: «Політик – розумний і спритний (не завжди чесний) державний діяч, який вміє розгортати справи на власну користь, доречно додати і вчасно змовчати».

Існує погляд, що **політологія** – це наука про систему владних відносин, про формування і пред'явлення державі та її структурам суспільних інтересів через партії, суспільні організації та інші політичні інститути.

Політична наука як самостійна сфера знань виникає на межі Середньовіччя та Нового часу. Основи наукової політичної теорії закладають Н. Макіавеллі, Г. Гоббс, Дж. Локк, Ш-Л. Монтеск'є, Ж. Боден та ін. Як самостійна навчальна дисципліна вона почала формуватися у другій половині XIX ст. при Колумбійському університеті (США). Процес остаточного її становлення завершився на Міжнародному колоквиумі з політичних наук (Париж, 1948 р.), який був організований ЮНЕСКО, і де було визначено зміст предмета цієї науки та рекомендовано включити курс політології для вивчення в системі вищої освіти як загальнообов'язкової дисципліни. Перший політологічний факультет в Україні було відкрито при Таврійському екологічному інституті.

Об'єктом політології є сфера політики, політична дійсність, політичне життя особи і суспільства, політичні ідеї, теорії і доктрини, події, технології політичних процесів.

Предметом політології є закономірності становлення, функціонування, зміни політичної влади, джерела, рушійні сили політичного життя суспільства. Наприклад, це такі феномени, як політична культура, ідеологія, політичне лідерство та еліти, політичні партії та громадсько-політичні рухи, держава, політична система, політична діяльність, національні та міжнародні відносини тощо.

Політична освіта має на меті вироблення раціоналістичного менталітету; засвоєння цінностей і норм демократичної політичної культури; формування таких якостей, як політична толерантність, готовність до компромісу і партнерства, схильність до консенсусу, вміння цивілізовано захищати свої інтереси, вирішувати соціальні конфлікти; утвердження у свідомості людини почуття громадського обов'язку.

Політологія як навчальна дисципліна дає знання про:

- політичні інститути, їх будову та функціонування;
- права, свободи та обов'язки громадян;

- політичні процеси, події та проблеми;
- об'єкти та суб'єкти політичних процесів;
- роль особи у політичному житті;
- політичну свідомість та культуру;
- світовий політичний процес.

Як і будь-яка наука, політологія має свої **методи дослідження**, а саме:

Історичний – полягає у вивченні політичних процесів, явищ, політичних систем в історичному плані з точки зору їх історичного взаємозв'язку та розвитку.

Інституційний – зобов'язує вивчати інститути, за допомогою яких здійснюється політична діяльність (держави, партії, рухів).

Емпіричний (прикладний) – досліджує політичну діяльність шляхом осмислення фокусованого групового інтерв'ю, анкетування.

Системний – забезпечує цілісне сприйняття об'єкта дослідження і всебічний аналіз зв'язків окремих його елементів у межах цілого.

Структурно-функціональний – передбачає розчленування політичного явища на складові частини з подальшим аналізом і вивченням їх ролі для суспільства.

Соціально-психологічний (біхевіористичний) – орієнтує на вивчення поведінки соціальних груп і особистостей, що виконують будь-яку політичну діяльність, переслідуючи певні інтереси.

Політичного моделювання (прогнозування) – подає оперативну оцінку передбачуваного розвитку політичних подій, на основі чого можна прийняти ефективні рішення.

Антропологічний – передбачає вивчення зумовленості політики не соціальними чинниками, а природою людського роду.

Порівняльний – дозволяє виявляти спільні і особливі політичні явища, що мають місце у політичному процесі.

Політологія має у своєму арсеналі певні **категорії** – найбільш загальні поняття, що покликані виражати суть предмета політології, зокрема:

– **центральні** (держава, влада, управління, авторитет, свобода, демократія);

– **структурні** (політична система, політична організація, політична партія, політична культура);

– **функціональні** (політичні відносини, політична діяльність, політична боротьба, політичний конфлікт);

– **категорії розвитку** (політичний режим, політична революція) тощо.

Функції політології – це вирішення (практична реалізація) характерних для неї завдань і проблем. Політологія виконує чимало функцій, основні серед яких:

Теоретико-пізнавальна: дає можливість розкривати об'єктивні тенденції суспільно-політичного розвитку, реально оцінювати політичні ситуації.

Методологічна: аналізуючи загальні закономірності політики, є базою для окремих політичних теорій та суспільних наук.

Виховна: сприяє політичній соціалізації, формуванню і розвитку політичної культури.

Регулятивна: забезпечує вплив людей і організацій на політичний процес, їх участь у політичних подіях, раціоналізацію політичного життя.

Аналітична: аналізує, оцінює результати діяльності держави, партії, інших елементів політичної організації суспільства.

Прогностична: визначає найближчі й віддалені перспективи розвитку політичних процесів та ймовірних подій, своєчасне коригування політики.

Світоглядна: сприяє правильній оцінці співвідношення загальнолюдських, державних, національних, групових, особистих інтересів, визначенню свого місця в політичному житті суспільства.

3. Зв'язок політології з іншими суспільними науками

Політологія є самостійною наукою, що має свій специфічний предмет дослідження. Вона є самостійною дисципліною. Водночас політологія має тісний зв'язок з іншими суспільними (соціальними) науками, предметом дослідження яких виступає суспільство як цілісна система з її складовими та людиною як соціальна особа, особистість. До переліку соціальних наук, крім політології, належать філософія, соціологія, право, економіка, історія, психологія, культурологія, демографія та ін.

Філософія – це загально методологічна наука, предметом дослідження якої є універсальні принципи мислення та пізнання. *Політична філософія* вивчає політику як ціле, її природу, значення для людини, взаємовідносини між особою, суспільством і державною владою, розробляє ідеали і нормативні принципи політичного устрою, загальні критерії оцінки політики на основі суспільних законів. Політологія використовує філософське обґрунтування формування загального погляду політику, розуміння її взаємозв'язку з іншими сферами суспільного життя.

Предметом дослідження *політичної історії* є процес розвитку політичного життя суспільства, державних інститутів, партій і політичних та громадських рухів. Взаємозв'язок політології та історії полягає у тому, що, з одного боку, політична наука створює теоретичну основу аналізу еволюції реальних політичних процесів, а з іншого – історія та сучасна політична практика є не лише критеріями визначення правильності теоретичних висновків політичної науки, а й основою нових узагальнень та висновків. *Політична історія* вивчає політичні ідеї, теорії та події в їх хронологічній послідовності як політико-історичний процес пізнання життєдіяльності суспільства.

Важливо визначати місце політології в системі гуманітарного знання та її зв'язок з іншими науками, насамперед такими, як :

Політико-правова теорія, що досліджує походження і роль держави та права, принципи їх побудови, роль правовідносин, форми політичної організації суспільства, права і свободи людини, визначає юридичні рамки політичної діяльності.

Політична соціологія, що досліджує соціальний зріз політичних явищ, виявляє залежність політики від різних сфер життєдіяльності суспільства, з'ясовує вплив неполітичної частини суспільства на політику.

Політична психологія, що вивчає об'єктивні механізми політичної поведінки, зв'язків і відносин, вплив їх на свідомість людини, її розум, волю, емоції, переконання і ціннісні орієнтації.

Політична географія, що досліджує залежність політичних процесів від їх просторового положення, зумовленість політики економіко-географічними, кліматичними та іншими природними чинниками як просторову організацію політичного життя.

Політико-економічна теорія, яка розглядає економічні процеси, функціонування різних форм власності, що ведуть до диференціації інтересів різних прошарків населення. Предметом дослідження політекономії є відносини між ринком і державою, індивідом і суспільством.

Політична антропологія, демографія, що встановлюють зв'язок із соціобіологічними, інтелектуальними, культурними, релігійними та іншими якостями людини.

Політична етика, що вивчає політичні проблеми моралі та моральності політичного спілкування, соціальної політики.

Теорія міжнародної політики, що досліджує зовнішню політичну діяльність держав, партій, рухів, урегулювання та вирішення глобальних проблем людства, принципи міжнародних відносин та світопорядок.

Аксіологія, що досліджує систему цінностей, місце народу, нації в політиці.

Що стосується української політології, то основним предметом її вивчення є українська держава в широкому розумінні цього слова. Завданням її є вивчення різноманітних теорій української державності, дослідження історичних етапів її становлення у контексті зовнішньополітичних відносин України з іншими народами і країнами, сутності українського народу як окремої етнокультурної одиниці, його соціальної, національної і територіальної диференціації, визначення етнографічних та етнопсихологічних рис українського народу та його сусідів, різноманітних можливих форм федерацій та найбільш прийнятних і сприятливих для України як незалежної держави зовнішньополітичних блоків у контексті геополітики та ін.

Тестовий самоконтроль знань

За сферою суспільного життя політика може бути: економічна; внутрішня; державна.

За об'єктом впливу політика може бути:

культурна; світова; державна.

За пріоритетами діяльності (метою) політика може бути:

соціальна; партійна; нейтралітету.

Функція політики, що спрямована на творче осмислення політичної діяльності, способів і методів її зміни:

інноваційна; інтеграційна; прогностична.

Функція політики, що спрямована на розробку основних напрямків економічного, соціального та духовного розвитку суспільства:

прогностична; управлінська; інноваційна.

Концепція політики, що зводиться до божественного трактування політики:

соціальна; натуралістична; теологічна.

Концепція політики, що ставить у центр природні чинники розвитку політики:

натуралістична; теологічна; соціальна.

У якому університеті політологія сформувалася як самостійна наукова й навчальна дисципліна:

Колумбійському; Каліфорнійському; Паризькому.

Процес остаточного становлення політології як науки та навчальної дисципліни завершився у:

1918 р.; 1948 р.; 1958 р.

Перший політологічний факультет було відкрито в Україні при:

Києво-Могилянській академії; Таврійському екологічному інституті; Київському педагогічному університеті ім. М. Драгоманова.

Закономірності становлення, функціонування, зміни політичної влади, джерела, рушійні сили політичного життя суспільства – це:

предмет політології; об'єкт політології.

Джерела політики, політична дійсність, політичне життя особи і суспільства, політичні ідеї, теорії і доктрини, події, технології політичних процесів – це:

предмет політології; об'єкт політології.

Метод політології, що передбачає розчленування політичного явища на складові частини з подальшим аналізом вивчення їх ролі для суспільства:

Соціально-психологічний; структурно-функціональний; емпіричний.

До якої групи належать категорії: авторитет, свобода, демократія:

центральної; структурної; функціональної?

Функція політології, що сприяє політичній соціалізації, формуванню і розвитку політичної культури:

аналітична; виховна; світоглядна.

Функція політології, що сприяє правильному співвідношенню загальнолюдських, державних, національних, групових, особистих інтересів, визначенню свого місця в політичному житті суспільства:

світоглядна; аналітична; методологічна.

Функція політології, що передбачає аналіз, оцінку результатів діяльності держави, партій, інших елементів політичної організації суспільств:

виховна; аналітична; світоглядна.

Наука, що досліджує систему цінностей, місце народу, нації в політиці, її корисна для вивчення політичних процесів:

аксіологія; синергетика; семантика.

Кому належать слова: «Для політики потрібна історія, як для медицини фізіологія»:

Веберу; Драгоманову; Грушевському.

Кому належать слова: «Ви можете не займатися політикою, все рівно політика займається вами»:

Моталамберу; Драгоманову; Веберу.

Суб'єкт політики, який здатний справляти суттєвий вплив на політичні процеси:

особа; лідер; спільнота.

Якою категорією політології є політична партія:

центральна; структурна; функціональна.

Який характер мають політичні відносини між громадянином і організацією:

горизонтальний; вертикальний.

II. ПОЛІТИКА: ПУБЛІЧНА ЧИ ДЕРЖАВНА

1. Визначення термінології

У різні періоди вивчення такого соціального явища, як публічна політика, домінували методи дослідження різних наук, починаючи від суспільних і закінчуючи економікою та математикою. Публічна політика у ХХ ст. поступово ставала предметом глибокого наукового аналізу, оскільки в реальній практиці державного управління дедалі більш відчутним було те, що цілі, ресурси, вимоги акторів впливають на політичну систему не менше, ніж інститути, на яких вона базується. Тоді вже публічна політика починає розглядатися не просто як реальність політичного життя, а як механізм формулювання та розв'язання суспільних проблем. Акцент робиться на тому, що головними у цих процесах є її політичні та неполітичні, інституціоналізовані та неінституціоналізовані актори, переплетіння інтересів яких і формує предметне поле публічної політики.

Загальним підсумком наукових здобутків європейських та американських учених у сфері дослідження публічної політики є те, що чітко прослідковується тенденція до інструменталізації самого поняття «*публічна політика*», проте уніфікації підходів та усталеності терміна не відбувається. На підставі опрацьованої наукової літератури можна сформулювати такі основні підходи до тлумачення змісту поняття «публічна політика»:

- **публічна політика** – як транспарентний процес прийняття політичних, політико-управлінських рішень, де ступінь публічності визначається наявністю каналів доступу заінтересованих груп до цього процесу;
- **публічна політика** – як цілеспрямований вплив, який здійснюють структури публічної влади. Таке значення публічної політики найчастіше вживається в контексті реалізації публічного управління;
- **публічна політика** – як програма, що містить стратегії розвитку держави. Вживається тоді, коли йдеться про галузеву політику (у сфері охорони здоров'я, освіти, промислової політики тощо);
- **публічна політика** – як визначений курс дії публічної влади. Таке значення може мати місце в контексті реалізації певної ідеології правлячого класу;
- **публічна політика**, сутністю якої є публічна діяльність. Остання розуміється як репрезентована у публічній сфері активність політичних та неполітичних акторів, які через взаємодію прагнуть реалізувати власний інтерес. Діяльність держави проявляється у сфері задоволення соціальних запитів, відповідно публічна діяльність здійснюється з метою оптимізації та раціоналізації управлінських рішень;
- **публічна політика** – як механізм підтримки публічного порядку;

- **публічна політика** – форма політичного процесу, який реалізується у публічному просторі, підтримується інформаційно-комунікаційними та іншими видами ресурсів, представлений цілісним комплексом вертикальних і горизонтальних взаємодій його учасників.

Структурними компонентами та послідовними кроками здійснення публічної політики є такі:

- а) з'ясування сутності публічної проблеми;
- б) виявлення та аналіз т.зв. «цільових груп» (або груп-мішеней) публічної політики;
- в) визначення кола державних та недержавних інституцій, які стануть суб'єктами політичних рішень;
- г) осмислення передбачуваних намірів;
- д) розробка варіантів рішень публічної проблеми;
- е) реалізація накреслених намірів та аналіз успішності їх виконання

Дилема вибору між публічною та державною політикою є не лише суто науковою проблемою. Від вирішення питань державна чи публічна, державне управління в системі публічної політики чи навпаки, публічна політика в системі державного управління, насправді залежить модель та напрям розвитку нашої держави та суспільства, це ціннісні орієнтири, які будуть включені чи проігноровані під час прийняття політико-управлінських рішень.

Програма розвитку ООН надає визначення *публічного управління*, що запропоновано американським ученим *Дж. Шавріцом* у Міжнародній енциклопедії державної політики та адміністрування: *«Публічне управління – це галузь практики та теорії, яка є ключовою для публічного адміністрування та зосереджена на внутрішній діяльності державних установ, зокрема на вирішенні таких управлінських питань, як контроль, керівництво, планування, організаційне забезпечення, забезпечення інформаційними технологіями, управління персоналом, та оцінка ефективності»*. Відповідно до теорії публічного управління, діяльність уряду та неприбуткових організацій у деяких важливих питаннях є подібною до діяльності установ приватного сектора. Таким чином, одні й ті управлінські інструменти, що максимізують ефективність та результативність роботи, можуть використовуватись як у приватному, так і у публічному секторі.

Взагалі *публічне управління* в класичному розумінні визначається як вплив суб'єкта управління (що володіє публічною владою) на об'єкт – суспільство (суспільні процеси, відносини) відповідно до покладених на нього суспільно значущих функцій і повноважень. Тобто публічне управління виникає як результат певного суспільного договору між державою і суспільством, коли владними повноваженнями наділяються відповідні органи і посадові особи. Суб'єктом і одночасно об'єктом публічного управління є громадянське суспільство, недержавні організації (різні самоврядні структури /громадські організації, об'єднання/ та їхні органи), органи державної влади. Безпосередньо

управлінською ланкою суб'єктів управління є органи публічного управління: інституції, обрані шляхом прямих виборів, та їх виконавчі структури; посадові та службові особи, обрані шляхом прямих виборів; посадові та службові особи, призначені інституціями, та їх виконавчі структури. Визначальними та специфічними серед суб'єктів публічного управління є населення країни (носієм влади залишається народ) та групи інтересів, оскільки в умовах солідаристської цивілізації та змішаної формації саме вони визначають, стверджують, контролюють та оцінюють прямим або представницьким способами:

- цілі суб'єктів громадянського суспільства, зокрема органів публічного управління, стратегічні програмні рішення з їх досягнення;
- шляхи задоволення потреб колективу та вирішення суспільно значущих поточних проблем;
- результативність і ефективність публічного управління. Отже, визнання суб'єктності (аж до індивідуалізації) об'єкта публічного управління зумовлює його величезний самоорганізаційний потенціал, чи то суспільства загалом, чи окремого індивіда.

Як наслідок, специфічною рисою сучасного публічного управління можна вважати єдність управління та самоорганізаційних процесів. Загалом система публічного управління соціально-економічними процесами є багаторівневою, а саме:

- міжнародний (недержавний) рівень;
- державний рівень, регіональний рівень та муніципальний рівень (на цих рівнях національна система публічного управління забезпечує розробку і реалізацію прогнозів, стратегій сталого соціально-економічного розвитку, програм і проектів економічного та соціального розвитку за участю представників громадянського суспільства);
- корпоративний рівень (виділення цього рівня обумовлено необхідністю підвищення соціальної відповідальності корпорацій за результати своєї діяльності перед суспільством. Це положення відповідає принципам, що просуваються неурядовою міжнародною організацією GRI (Global Reporting Initiative), яка рекомендує при складанні корпоративної соціальної звітності відображати показники результативності взаємодії з суспільством).

Особливістю сучасного розвитку суспільних наук є їх значне дроблення, виокремлення нових підгалузей наук та відокремлення галузей. Що таке політична наука? Що таке наука з державного управління? Відповіді на ці питання не є усталеними і відображають традиції національних шкіл. Так, згідно визначення Американської асоціації політичної науки (APSA), політична наука (political science) вивчає органи влади, публічну політику, політичні процеси та системи, політичну поведінку. Підгалузями політичної науки є політична теорія, політична філософія, політична ідеологія, політекономія,

політична психологія, політичні дослідження та аналіз, порівняльна політика, міжнародні відносини та інше.

У Британській енциклопедії «Британка» зазначається, що *політична наука* займається системним вивченням управління шляхом застосування емпіричних та наукових методів аналізу. Традиційним предметом вивчення політичної науки є держава, її органи та інститути. Проте сучасний спектр предмета політичної науки значно ширший і охоплює дослідження всіх соціальних, культурних та психологічних чинників, які взаємно впливають на роботу уряду і політичного організму.

«Британка» дає таке визначення державному управлінню: процес реалізації політики органів державної влади (government policies), зокрема, це планування, організація, керівництво, координація та контроль державних операцій.

Державне управління здійснюється державними службовцями, які працюють у державних відомствах та установах на всіх рівнях влади, а також виконують широкий спектр завдань. Під державним управлінням мається на увазі передусім реалізація державної політики, в основному, з боку виконавчої влади. Таким чином, державне управління має справу з управлінням державними програмами. Проте енциклопедія не визначає державне управління як окрему галузь науки.

Американські вчені й до сьогодні дискутують щодо того, яке основне питання дослідження повинно вирішувати державне управління, щоб воно претендувало на статус науки. Тому якого-небудь усталеного визначення науки «державне управління» не існує.

До 30-х рр. ХХ ст. вважалося, що політична наука відіграє важливу роль у визначенні інтелектуального простору державного управління. Тривалий час домінував інструментальний підхід, який визначав, що політичну науку та державне управління пов'язує політична система, зокрема процеси «входу» та «виходу» з неї. Й до сьогодні серед науковців є достатньо категоричні твердження, які зауважують, що державне управління є міждисциплінарним гібридом, у якому найбільше запозичень саме з політичної науки.

З початку 1970-х рр. з'являється концепція під назвою «публічного політичного підходу» до управління («public policy approach» to administration). Концепція розглядає, якою мірою кожна стадія в розробці і здійсненні політики впливає на її загальну форму. Природа процесу прийняття рішень починає визначати зміст державного управління. Можливо, саме цей період можна умовно вважати часом «народження» теорії публічної політики, яка пов'язала політику з державним управлінням та стала предметом для дослідження в межах відповідних наукових галузей. Тим більше, що більшість зарубіжних дослідників переконані в тому, що історично публічна політика виникла на хвилі дискусій підвищення ефективності державного управління і, головне, з

розширенням можливостей участі громадянського суспільства в політичному процесі.

Із цього часу увага науковців концентрується на виробленні *публічної політики*, яка представлена складним переплетінням політичних та управлінських процесів, у результаті яких відбувається прийняття політичних та управлінських рішень. *Політична* складова процесу прийняття рішень – це взаємодія політичних акторів, внаслідок якої схвалюється те чи те рішення. *Управлінська* – це технічне, інформаційно-аналітичне, інтелектуальне забезпечення процесу. Схема вироблення публічної політики, яка вибудовується, починаючи з ідентифікації проблеми, формування публічного та інституційного порядків денних, обрання тієї чи іншої моделі рішення, формулювання альтернатив рішень, обрання рішення, реалізація, контроль за виконанням, це відображення того, як політика впливає на державне управління.

2. Публічна політика як процес прийняття рішень

Публічна політика як цілісне явище, як процес, як механізм не може бути повноцінно розкритою в межах лише політичної науки чи державного управління. Концепції та теорії, які використовуються для розкриття природи публічної політики, її аналізу як процесу, належать до різних галузей знання. Сукупність методів, що дають можливість розкривати природу публічної політики, характеризувати її процеси, належать і до соціології (дослідження суспільства, публічної сфери, розподіл суспільних благ), і до психології (поведінка акторів), і до економічної науки (дослідження механізмів колективної дії, суспільного вибору) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Теорії та концепції для пояснення сфери публічних справ

(подані С. Томсоном і С. Джоном)

<i>Наукові галузі/ теорії та концепції</i>	<i>Застосування в публічній політиці</i>
	Політична наука
<i>Теорія групової політики</i>	Теорія пояснює державну політику як результат взаємодії груп інтересів, визначає плюралізм та корпоративізм як основні моделі вироблення та реалізації державної політики
<i>Теорія заінтересованих груп</i>	Теорія пояснює мотиви залучення недержавних акторів до вироблення публічної політики, пояснює їх політичні стратегії
<i>Концепція політичного лобіювання</i>	Концепція описує механізми впливу на прийняття політико-управлінських рішень
<i>Концепція політичних мереж</i>	Концепція розкриває форми політичних мереж, формування спільного інтересу в секторальній політиці
<i>Концепція зв'язків з</i>	Концепція розкриває механізм політичної комунікації держави,

<i>урядовими структурами (GR)</i>	бізнесу та суспільства
Соціологія	
<i>Теорія ресурсної залежності</i>	Теорія пояснює взаємодію з урядом як механізм зниження невизначеностей та збільшення ресурсів заінтересованих сторін
<i>Інституціональна теорія</i>	Теорія пояснює поведінку, обрання стратегії заінтересованою стороною залежно від інституціонального середовища
Менеджмент	
<i>Ресурсна теорія організації</i>	Теорія пояснює взаємодію з урядом як практику формування стратегічних ресурсів і підвищення власної конкурентоспроможності
<i>Поведінкова теорія фірми</i>	Теорія пояснює реакцію (активність, пасивність) фірми на оточуюче середовище (уряд)
<i>Концепція принципал-агентських відносин</i>	Концепція пояснює політичну активність недержавних акторів, шляхом створення своїх агентів всередині державної служби і використання їх у задоволенні власних потреб
Економічна наука	
<i>Теорія груп та колективної дії</i>	Теорія дає визначення поняття «інтерес», пояснює природу політичної активності індивідів, механізм створення та розподілу суспільних та колективних благ
<i>Теорія суспільного вибору</i>	Теорія пояснює політичну активність недержавних акторів як купівлю бажаної публічної політики
<i>Теорія ігор</i>	Теорія пояснює тактику поведінки недержавних акторів у взаємодії з державою з врахуванням поведінки інших як конкурентів у впливі на формування державної політики
<i>Теорія трансакційних витрат</i>	Теорія пояснює природу створення коаліцій і об'єднань спільних зусиль заради досягнення цілей

Процес еволюції соціально-економічної системи сприяє поступовій трансформації системи державного управління в сучасні моделі регулювання суспільства, а саме – розширенню публічного управління (від лат. «publicus» – суспільний, народний, державний). *Класична теорія менеджменту* в державному секторі реалізувалася на практиці через модель публічного адміністрування; *неокласична теорія менеджменту* – через модель публічного управління, у центрі уваги якої перебуває вже людина, а не організаційна структура; *сучасна теорія менеджменту* – через модель нового публічного управління (New Public Management), що стосується ефективного функціонування всієї системи політичних інституцій

Складне переплетіння політики та управління, яке й створило публічну політику, сьогодні знаходить своє відображення в *сучасних концепціях врядування* Governance, New Public Governance, Good Governance, у яких публічна політика виступає як мета і водночас як результат державного управління. Термін «публічна політика» застосовується для означення державної політики країн Європейського Союзу, яка є результатом сумісної діяльності національних та наднаціональних органів управління. Принципи

здійснення державного управління, визначені Білою Книгою, базуються саме на засадах публічної політики, яка передбачає взаємодії державних, недержавних акторів та наднаціональних структур. Саме такий механізм формує публічні майданчики для прийняття політичних рішень, спрямованих на досягнення суспільно значимих цілей.

Публічну політику залежно від конкретного контексту можна розглядати і як явище, і як засіб, інструмент та механізм.

Публічна політика (public policy) – політика органів державного управління, заснована на механізмах публічного узгодження інтересів заінтересованих сторін та спрямована на досягнення суспільно значимих цілей та вирішення суспільно важливих завдань.

Як вона зіставлена з поняттям «державна політика»? У роботах західних дослідників інколи використовується поняття «mass politics» – термін, зміст якого є достатньо розмитим. Так, *Рассел Ньюман* у своїй роботі «Парадокс масової політики» дає відповідь на питання: хто і де насправді творить американську політику – політична еліта Вашингтона чи громадська думка електорату. Складні процеси взаємодії громадськості та правлячої еліти, процеси формування громадської думки, вплив громадської думки на політичні процеси – все це автор називає «масовою політикою».

Американський дослідник *Еспен Мое* пов'язує поняття «масова політика» з процесами формування публічного дискурсу та, відповідно, публічної сфери. Масова політика згідно наукової позиції автора – це механізми та інструменти взаємодії формування публічної сфери.

3. Спільне та відмінне між поняттями «державна політика» та «публічна політика»

1. Механізми формування у публічній політиці – це завжди механізми, які забезпечують можливості представлення та узгодження позицій заінтересованих сторін у прийнятті політичного, політико-управлінського рішення. Наприклад, для американців державна політика («public policy») є «публічною», оскільки ці механізми вже закладені в так званій плюралістичній моделі формування державної політики. Чи є «державна політика» та «публічна політика» одним і тим самим поняттям? Відповідь на це запитання дає аналіз самого механізму прийняття рішень та програм (вироблення політики), зокрема таких параметрів, як:

- спосіб, у який актуалізується проблема і набуває статусу суспільно значимої; наскільки заінтересовані сторони мають можливість користуватися каналами доступу до прийняття рішень;
- наявність цих канали;

- існування зворотних зв'язків між суб'єктом і об'єктом прийняття рішень тощо.

Тобто «державна політика» і «публічна політика» можуть як ототожнюватися, так бути різними поняттями залежно від механізму їх вироблення.

2. *Публічна політика спрямована на забезпечення суспільного інтересу* (на відміну від таких варіантів, як «державний інтерес», «корпоративний інтерес», «приватний інтерес»). За певних політичних режимів держава може блокувати та «відмовлятися» від санкціонування певних суспільних інтересів і вони ніколи не набувають статусу публічного інтересу. Завдання публічної політики – створити механізми виявлення і забезпечення суспільного інтересу. Важливо також зазначити, що публічна політика завжди пов'язана з реалізацією владних повноважень з моменту формування проблеми політики з метою визначення характеру політичного рішення, аж до результатів оцінки його реалізації. Наприклад, розуміння того, що влада вдається до публічної політики лише у сферах охорони здоров'я, довкілля, у сферах науки та освіти тощо, де чітко виражений суспільно значущий контекст, є не правильним, оскільки, по суті, відбувається заміна поняття соціогуманітарної політики на публічну. Публічна політика означає легітимний спосіб формування та публічне схвалення політики. Тобто та ж сама соціогуманітарна політика може реалізовуватися без використання демократичних процедур, а головне, не відповідати суспільним інтересам.

3. *«Державна політика», «державне управління»* нині піддаються суттєвим трансформаціям під впливом нових структур суспільних взаємодій (мереж), глобалізації (глобальне управління), інформаційних технологій (електронне врядування). Публічна сфера набуває значимості як платформа взаємодій та вироблення суспільних інтересів, формулювання суспільних цілей та завдань. Державна політика перестає бути державною як такою і набуває ознак публічності в тому розумінні, що держава визнається актором, що діє та вибудовує свою політику і здійснює управління в публічній сфері. «Публічність» у контексті розгляду поняття «публічна політика» – це не просто «політика, винесена на публіку, на публічне обговорення». «Публічність» передбачає здійснення різних видів діяльності для досягнення суспільних цілей. Відповідно публічність інтересу означає, що його суб'єктом (носієм) є суспільство як органічне ціле. Найбільшою здатністю до єднання мають інтереси всього суспільства (суспільні інтереси). Вони відображають базові потреби людей і в багатьох зумовлюються необхідністю соціального розвитку. Отже, публічність політики має місце тоді, коли вона спрямована на досягнення суспільних цілей та забезпечення суспільних інтересів.

Значення публічної сфери для формування публічної політики відзначає більшість науковців. *Еспен Мое*, досліджуючи розвиток європейських країн (Нідерланди, Великобританія, Франція, Німеччина), відмітив, що саме публічна

сфера, а не громадянське суспільство відіграла вирішальну роль у стабільності розвитку та процвітанні країн західного світу. Цікавим є те, що автор акцентує увагу на тому, що сформованість громадянського суспільства ще не означає обов'язкове формування публічної сфери. Просування інтересів самоорганізованих автономних груп, які і представляють громадянське суспільство, є необхідною, але недостатньою умовою формування публічної сфери. Вона формується тоді, коли створюються умови публічного дискурсу.

Аналізуючи доробок науковців, можна стверджувати, що **структуру публічної політики** складають *публічна сфера, публічність, суспільний інтерес, публічність інтересу*.

Джеймс Андерсон, американський дослідник публічної політики, пояснює, чим саме «публічна політика» відрізняється від «державної політики», зазначає, що окремі напрями публічної політики формуються урядовими структурами та чиновниками. Дослідник вказує на те, що *публічна політика*:

1. Завжди пов'язана із цільовими або зорієнтованими на досягнення цілі діями.
2. Складається з певних цільових дій, прийнятих урядовими чиновниками протягом певного періоду часу, а не з дискретних рішень.
3. Виникає завжди у відповідь на політичні запити. Відповідно публічна політика завжди зорієнтована на результат і в цьому проявляється її інструментальний характер.

4. Складові елементи публічної політики

Виділяють (**А. О. Чемерис**) такі складові елементи публічної політики:

а) **розв'язання публічної проблеми**. Публічна політика спрямована на розв'язання соціальної проблеми, яка політично визнана публічною і вимагає відновлення перерваного зв'язку чи зв'язку, що перебуває під загрозою розриву між кількома соціальними дійовими особами. Таке визначення допускає констатацію проблеми, тобто існування ситуації соціального невдоволення, розв'язання якої передане публічному сектору. Втім проблеми, які є предметом публічної політики, можуть повернутися до приватної чи соціальної сфер і зникнути з політичної арени: наприклад, т. зв. громадянські шлюби, які раніше зазвичай засуджувалися з моральної точки зору, але зараз нівельовані причини для засудження. До того ж, може статися, що публічні органи, створені для розв'язання певної проблеми, опиняться в ситуації пошуку нових публічних проблем: наприклад, питання належного утримання швейцарського федерального кінного заводу як головного підрозділу «дослідження і пропаганди» Федерального управління сільського господарства, що із самого початку було одним з напрямків військової політики, переорієнтувалося на (нову) проблему – сільськогосподарське дослідження;

б) існування груп-мішеней, які знаходяться в основі публічної проблеми. Будь-яка публічна політика має на меті зорієнтувати групи-мішені на певну поведінку, впливаючи на зовнішнє оточення цих дійових осіб. «Модель причинності», яка перебуває в основі публічної політики, веде до визначення груп-мішеней політики як соціальних груп, поведінка яких знаходиться в основі публічної проблеми, яка вимагає розв'язку. Політичну заяву, згідно якої повітря має бути чистим, публічний порядок відновлено, безробіття скорочено на 10% тощо, але в якій не визначено соціальних груп, які мусять змінити свою поведінку з тим, щоб досягнути зазначені цілі, не можна розглядати як публічну політику. Групи-мішені, окреслені публічною політикою, можуть змінюватися в часі;

в) існування передбачуваних намірів. Публічна політика впроваджується з визначеною метою. Розв'язання публічної проблеми, що виникла, вимагає застосування рішень, які пов'язані між собою. Відсутність зв'язку може проявлятися через суто випадковий збіг заходів, які визначають одні й ті ж групи, але які, за задумом законодавця, не пов'язані між собою. Наприклад, у рамках енергетичної політики проводилися заходи з економії електроенергії, і, водночас, збільшилося ПДВ на енергопродукти із суто фіскальних причин. У цьому випадку не слід включати фіскальні заходи в енергетичну політику. Якщо ця політика не передбачає економічних заходів, не можна розглядати податкові заходи як можливості енергетичної політики, оскільки відсутній передбачений (навмисний) зв'язок;

г) наявність певної кількості рішень та дій. Публічна політика характеризується сукупністю дій, які виходять за межі єдиного чи окремого рішення, залишаючись по той бік «загального соціального руху». Заява уряду, в якій якась інфекційна хвороба визнається публічною проблемою, але в заяві не визначено соціальних груп, яких ця проблема стосується, не вважається належною до публічної політики;

д) програма втручання. Це сукупність конкретних та індивідуалізованих рішень, що стосуються програми та її втілення. Таку програму втручання, властиву одній чи декільком владним структурам, не доцільно розглядати як публічну політику. Скажімо, план заходів боротьби з забрудненням навколишнього середовища, передбачений у якійсь із країн, чи план захисту атмосферного повітря, що діє в якійсь іншій країні, можна кваліфікувати як елемент публічної політики, але за тієї умови, що визначені заходи у цих програмах чітко виконуються і будуть виконуватися у перспективі. Програму втручання без продовження не слід вважати публічною політикою; вона – тільки продукт (іноді обов'язковий) серед інших складових елементів публічної політики;

е) ключова роль публічних дійових осіб. Низку рішень і дій можна вважати публічною політикою тоді, коли ті, хто їх приймає, діють як публічні дійові особи. Це і особи, які належать до політико-адміністративної системи, і

приватні особи, які наділені повноваженнями ухвалювати рішення чи діяти на основі юридично унормованого доручення. За відсутності цих умов, рішення щодо третіх осіб доцільно вважати корпоративною або приватною політикою;

є) **існування формалізованих актів.** Публічна політика допускає видання актів (outputs), покликаних орієнтувати поведінку груп чи окремих осіб, які є причиною виникнення публічної проблеми. Тому публічна політика передбачає необхідність існування фази конкретного впровадження вжитих заходів. Водночас трапляються випадки невтручання у проблему політико-адміністративних осіб або незастосування ними деяких інструментів втручання. Сукупність неприйнятих рішень не є публічною політикою, якщо її не супроводжують формальні рішення, щодо яких вони будуть оцінені як нерезультативні. Наприклад, формалізована служба (установа) не розпочинає добровільно процедуру офіційного попередження підприємства, яке забруднює навколишнє середовище, для того, щоб змусити це підприємство вдатися до саморегулювання своєї виробничої діяльності;

ж) **примусова природа рішень і дій.** Рішення політико-адміністративних осіб зазвичай носить авторитарний характер. Якщо погодження акта є обов'язком законного органу, наділеного публічною владою, то різноманітність способів дій і втручання політико-адміністративної системи є такою, що цей примусовий аспект все менше й менше стає нормою. Звичайна публічна діяльність і договірна форма публічної діяльності є і стимулюючими, і примусовими. Значна кількість публічних втручань реалізується шляхом процедури укладення договору між державою й публічними об'єднаннями, між державою і приватними чи публічними підприємствами, фондами тощо.

Тестовий самоконтроль знань

Предметне поле публічної політики формується:

політичними та неполітичними акторами; інституціалізованими та неінституціалізованими акторами; обома групами акторів.

«Цільові групи» публічної політики – це:

фокус-групи; групи-мішені; політичні актори.

Вплив суб'єкта управління на об'єкт – суспільство відповідно до покладених на нього суспільно значущих функцій і повноважень називається:

публічною політикою; публічним управлінням; державним регулюванням.

Система публічного управління соціально-економічними процесами є:

однорівневою; багаторівневою; трирівневою.

Політична наука (political science) вивчає:

органи влади, публічну політику, політичні процеси та системи, політичну поведінку;

політичну теорію, політичну філософію, політичну ідеологію, політекономію, політичну психологію;

політичні дослідження та аналіз, порівняльну політику, міжнародні відносини.

Концепція «публічного політичного підходу» до управління з'явилася: у 50-х роках ХХ ст.; у 20-х роках ХХІ ст.; у 70-х роках ХХ ст.

Публічність інтересу означає, що:

його суб'єктом (носієм) є суспільство як органічне ціле; він проходить публічне обговорення; він легітимно сформований.

На думку Еспена Мое, вирішальну роль у стабільності розвитку та процвітанні країн західного світу має:

публічна сфера; громадянське суспільство; корпоративні структури.

Публічна політика, на думку Джеймса Андерсона:

завжди зорієнтована на результат; просуває інтереси самоорганізованих автономних груп; є відображенням базових потреб людей.

III. СУЧАСНІ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ІДЕОЛОГІЇ

1. *Поняття політико-економічної ідеології*

*«Жодна ідеологія не може
визнаватися державою
як обов'язкова»*

Конституція України, ст. 15.

Поняття «ідеологія» введено в обіг французьким мислителем Д. де Тресі. Жодна влада не обходиться без ідеології, за її допомогою здійснюється орієнтація громадян на певну систему цінностей, норм поведінки, відповідний спосіб життя. Ідеологія об'єднує суспільство на базі інтересів певної соціальної чи національної групи. В демократичному суспільстві жодна ідеологія не повинна бути єдиною можливою, офіційною, примусовою, тобто повинно бути ідеологічне багатоманіття.

Політико-економічна ідеологія – це систематизована сукупність поглядів, ідей, гіпотез, концепцій, ідеалів, програм, що виражають, захищають базові політичні й економічні інтереси певних соціальних спільностей і груп; ідейно-політична система, що базується на своєрідних світоглядних і політичних принципах та орієнтує на розбудову певного суспільного ладу.

У зв'язку із цим доречно окреслити **базові цінності Західної цивілізації**:

- повага до внутрішньої самоцінності індивіда як такої, що виходить за межі державних інтересів, підноситься над ними;
- орієнтація на вільні дискусії, на повагу до опонента (суть не у перекручуванні, а в зіставленні ідей);
- поєднання свободи з відповідальністю, джерелом якої виступає вищий моральний закон;
- поєднання свободи з людською солідарністю та з необхідністю надання всім людям доступу до матеріальних і духовних благ.

Існують **закони функціонування ідеології** (за П. Флором):

Перший: наявність ідей біблійного міфу про Мойсея – уявлення про місію визволення і розкріпачення народу.

Другий: закон «генераційної хвилі» – кожне нове покоління шукає нову ідеологію. Генераційна ідеологічна хвиля виникає «зліва», йде до центру і завершується «поправлінням» уже дорослого покоління.

Третій: «закон крил» – одна і та ж філософська ідея у своєму розвитку проходить різні політичні і соціальні стадії: «зліва направо» і навпаки, тобто обслуговує різні політичні і соціальні сили.

2. Лібералізм як політико-економічна ідеологія

Лібералізм (від лат. *liberalis* – вільний) – це політико-економічна та ідеологічна течія, яка об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод.

У широкий суспільно-політичний вжиток термін був уведений на початку XVII ст. французькими просвітниками, а вже у середині XIX ст. він сформувався як ідеологія. Засновниками лібералізму є *Б. Констан* та *А. де Токвіль*. До фундаторів ліберальної ідеології належать англійські мислителі *Т. Гоббс*, *Дж. Локк*, *А. Сміт*, *І. Бентам*, французькі вчені *Ш.-Л. Монтеск'є*, *Ф. Гізе*, німецькі – *І. Кант*, *В. Гумбольт*, американські – *Т. Джефферсон*, *Д. Медісон* та ін. Серед українських мислителів ідеологію лібералізму розвивали *М. Драгоманов*, *Б. Кістяківський* та ін.

Виникнення лібералізму пов'язане з розвитком капіталістичного способу виробництва, буржуазними революціями.

Сутність теоретичних положень *економічного лібералізму* зводиться до того, що ліберали визнають і підкреслюють наявність очевидного зв'язку між індивідуальною свободою, приватною власністю і рівнем економічної ефективності суспільства. Вони наполягають, що ніхто не має права порушувати чужу свободу, у тому числі й економічну.

Філософія лібералізму – право людей робити те, що вони хочуть, надавати їм право бути самим собою в економічній діяльності, віросповіданні, культурі, повсякденному житті, думках. Індивідуалізм, що став основою європейської цивілізації, на думку одного з видатних представників неолібералізму *Ф. Хайєка*, – це не егоїзм і самозакоханість, а насамперед повага до особистості ближнього, це абсолютний пріоритет права кожної людини реалізувати себе у цьому світі.

На думку представників ліберального напрямку в політекономії, саме свобода у сфері економічної діяльності є головною і необхідною умовою швидкого економічного зростання, де для збалансованого розвитку суспільства досить дії механізму вільного ринку і вільної конкуренції, що автоматично встановлюють рівність між попитом і пропозицією.

Роль *держави* в економіці має бути зведена до мінімуму; єдине завдання державних структур вони вбачають у створенні та підтриманні умов, необхідних для сприятливого розвитку вільної конкуренції, під якою розуміється створення рівних можливостей для всіх. Державне втручання безпосередньо в економічні процеси неприпустиме і якщо воно відбувається, то це робиться, на думку представників як ліберального, так і неоліберального напрямів, виключно в інтересах державного апарату.

Основні ідеї лібералізму:

– можливості людського розуму є необмеженими;

- індивідуальна свобода є найважливішою умовою реалізації творчого потенціалу особи;
- рівність усіх громадян перед законом;
- принцип політичного плюралізму;
- розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову;
- приватна власність, конкуренція, вільне підприємництво – найважливіші рушії суспільного прогресу;
- свобода думок, поглядів, переконань, совісті, слова;
- ліквідація будь-якої регламентації державою економічного життя;
- свобода вибору занять;
- запровадження загального виборчого права.

Неолібералізм – один з основних напрямів сучасної політекономії, що ґрунтується на визнанні необхідності поєднання державного регулювання економіки зі здійсненням принципів економічної свободи, максимально можливим використанням ринкових механізмів і вільної конкуренції в умовах зростаючої тенденції до монополізації господарського життя суспільства. Неолібералізм прийшов на зміну класичному лібералізму, ідеї якого на початку ХХ ст. виявилися недостатніми для розробки відповідної системи ефективних заходів, спрямованих на запобігання монополізації ринкового господарства, соціальній поляризації суспільства, нарощуванню державного інтвенціонізму.

Велика депресія 1929–1933 рр. ознаменувала остаточний занепад класичного лібералізму, моделі вільного ринкового господарства, що набуло відображення, з одного боку, в генезисі кейнсіанства як ідеології макроекономічного регулювання, а з іншого – в суттєвому перегляді всієї системи ліберальних поглядів, насамперед щодо проблеми співвідношення ринкових і державних механізмів координації господарського життя суспільства. Саме в результаті перегляду ортодоксальних ліберальних позицій у 30-ті роки ХХ ст. виникли різні теоретичні школи економічного неолібералізму, що багато в чому стало підсумком тривалої ідейної полеміки навколо проблем, породжених системою природного порядку і послідовним державним втручанням в економіку.

Вирішення цих завдань взяли на себе *німецькі неоліберали (В. Ренке, А. Рюстов, Л. Мізес, В. Ойкен, Ф. Бьом, А. Мюллер-Армак, Л. Ерхард)*, які в період між двома світовими війнами безпосередньо зіткнулися з гострими соціальними наслідками саморуйнування ринкового господарства, тоталітарною диктатурою фашизму, з виникненням, розвитком і цілковитим крахом централізовано керованої примусової економіки. У Німеччині на початку 30-х років ХХ ст. було як мінімум три групи неолібералів, кожна з яких зробила помітний внесок у з'ясування можливості антитоталітарної і соціальної еволюції системи вільного підприємництва, в теорію і практику *соціального ринкового господарства*.

Відповідно до концепції *соціального ринкового господарства* М. Армака, держава і приватний бізнес не можуть мати монополію на прийняття глобальних рішень. Обидва економічних суб'єкта мають служити простим людям, їхнім інтересам.

Теорія соціального ринкового господарства є антиподом ліберальній доктрині *Laissez-faire*, в якій роль держави зводиться до мінімуму.

Базовими основами німецької соціальної ринкової моделі економіки є такі:

- прагнення повної зайнятості;
- соціальна справедливість;
- захист вільної конкуренції шляхом обмеження монополій;
- всляка підтримка постійного економічного зростання;
- стимулювання торгівлі та стабільна національна валюта.

На практиці головним системоутворюючим елементом цієї моделі є консенсус між державою, бізнесом та найманими працівниками щодо перерозподілу національного доходу. Саме наявністю/відсутністю такого консенсусу пояснюється багатство/бідність різних країн та рівень тіньової економіки у них.

Основні ідеї сучасного неолібералізму:

- до функцій держави належить захист підприємництва, ринку і конкуренції від монополізму, розробка загальної стратегії економічного розвитку;
- соціальний захист громадян: безплатна освіта, державна медична допомога, створення системи соціального забезпечення;
- забезпечення рівних соціальних можливостей у здійсненні основних прав людини.

3. Консерватизм як політико-економічна ідеологія

Консерватизм (*від лат. conservo – охороняти, зберігати*) – це політична ідеологія, яка орієнтується на збереження, підтримання існуючих форм економічного, соціального, політичного життя, традиційних духовних цінностей.

Вперше термін «консерватизм» був вжитий французьким письменником *Ф. Р. Шатобріаном*, а оформили ідеї консерватизму в цілісну систему поглядів *Е. Берк, Ж. Местр, Л. Бональд, Г. Гегель, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше* та ін. Серед українських мислителів ідеологію консерватизму розвивали *Ф. Прокопович, В. Липинський* та ін.

Основні ідеї консерватизму:

- визнання обмежених можливостей людського розуму в пізнанні суспільства та недосконалості людської природи;

- розвиток приватного підприємництва, забезпечення жорсткого контролю держави за функціонуванням економіки;
- недоторканість, святість приватної власності;
- ефективна державна влада, основним завданням якої є підтримка законності та правопорядку;
- переконання про вроджену нерівність людей;
- функціонування суспільства врегульовують не лише закони, але й звичаї;
- у суспільстві обов'язково має існувати еліта;
- політика має підпорядковуватися релігії та моралі.

Основні ідеї сучасного консерватизму (неоконсерватизму):

- необхідність обмеження індивідуалізму сучасної людини;
- зміцнення політичної та духовної єдності нації, збереження її самобутності;
- пріоритетними в соціальному розвитку є інтереси держави та нації, а не окремого індивіда;
- необхідне формування сильної влади, збереження в суспільстві сильної позиції держави;
- допуск до політичної влади можуть мати тільки представники елітних прошарків суспільства;
- сила державної влади – в її професіоналізмі та моральності;
- у міжнародних відносинах на першому плані повинні бути національні інтереси, насамперед, економічна зацікавленість;
- тільки ринкові відносини ведуть до реального розвитку суспільства та людини;
- свобода та рівність несумісні;
- класична демократія – нездійснена або шкідлива, необхідне поєднання демократії та влади еліт;
- головне право свободи – право мати приватну власність і вільно розпоряджатися нею.

4. Політико-економічна доктрина соціалізму

Соціалізм (від лат. *суспільний*) – це ідеологія, яка проголосила ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці.

Є два найпоширеніші тлумачення соціалізму: соціал-демократичне і марксистське. Фундаторами, провідними ідеологами соціал-демократичної політики були: Е. Бернштейн, К. Каутський, О. Бауер, К. Реннер та ін. Серед українських мислителів ідеологію соціалізму розвивали І. Франко, Л. Українка, М. Грушевський та ін.

Основні ідеї соціал-демократії:

- забезпечення свободи, справедливості, рівності і солідарності;
- заперечення будь-якої диктатури як форми політичної влади;
- відданість принципу демократичного парламентаризму;
- орієнтація на політичний плюралізм і консенсус при розв'язанні важливих проблем;
- пріоритет мирних, демократичних засобів досягнення поставленої мети;
- державне (але не надмірне) регулювання економіки і розвиток ринкових механізмів;
- відданість концепції соціальної захищеності трудящих мас;
- орієнтація на мирне співіснування держав з різним суспільним ладом та їх достатню безпеку.

Соціал-демократичний підхід розглядає соціалізм як суспільний лад, який досягається не в результаті революційної ліквідації капіталізму, а шляхом його реформування зі збереженням приватної власності, забезпеченням зростання середнього класу, досягненням вищого рівня політичної, соціальної, економічної рівності та справедливості.

Марксистський підхід розглядає соціалізм як першу, нижчу, незрілу фазу комунізму, як суспільно-економічну формацію, яка приходить на заміну капіталізму після завершення революційного періоду і **характеризується:**

- орієнтацією на етатизм, авторитаризм і силу (тиранію);
- ліквідацією приватної власності та експлуататорських класів;
- утвердженням суспільної власності на засоби виробництва, провідної ролі робітничого класу;
- здійснення принципу «від кожного за здібностями, кожному – за працею».

Вихідні положення концепції *К. Маркса* полягають у тому, що основою існування і розвитку суспільства є матеріальне виробництво і зміни, зумовлені зрушеннями у сфері виробництва, прогресом продуктивних сил.

Форми виробництва мають свою специфіку, свою внутрішню логіку. З розвитком виробництва виникають нові суспільні відносини. Сукупність виробничих відносин, матеріальний базис суспільства визначають форми свідомості, юридичну і політичну надбудову суспільства. Право, політика, релігія управляються базисом; взаємозв'язок між двома сторонами суспільного організму надзвичайно складний, багатогранний, суперечливий. Економіка аж ніяк не є єдиним визначальним фактором.

Діючі в суспільстві соціологічні закони виражають принцип відповідності між продуктивними силами і виробничими відносинами, а також між ідеологічною і політичною надбудовою та базисом. Принцип відповідності між рівнем розвитку виробництва і формою організації суспільства пояснює, чому відбуваються зміни у суспільних відносинах; виробничі відносини стають гальмом розвитку продуктивних сил. Вони повинні поступитися місцем і,

відповідно до діалектики суспільного процесу, бути перетворені революційним шляхом. Зі зміною економічної основи, на думку Маркса, більш-менш швидко відбувається переворот у всій величезній надбудові.

К. Маркс розробив низку спеціальних теоретичних питань, характерних для економіки того періоду. Серед них – теорія економічного циклу, теорія доходів, теорія зарплати, теорію простого і розширеного виробництва, теорію земельної ренти. Крім того, від здійснив серйозні історичні екскурси в область політики, законодавства, державного устрою. Але всі ці питання розглядаються ним крізь призму його економічного підходу і слугують для обґрунтування тези про неминучість соціалістичної революції і перемоги комуністичного ладу у світовій історії.

У науковій літературі акцентується увага на **різновидах соціалізму**:

а) *марксистський* – проголошує революційну ліквідацію капіталізму, утвердження суспільної власності, ліквідацію експлуататорських класів тощо;

б) *соціал-демократичний* – відстоює ідею реформування капіталізму зі збереженням приватної власності, соціального партнерства, досягнення вищого рівня соціальної рівності і справедливості;

в) *християнський* – проповідує ідею позбавлення трудящих від експлуатації і бідності шляхом морально-релігійного самовдосконалення, збереження приватної власності і засудження класової боротьби, соціальних революцій;

г) *клерикальний* – в сучасному християнському соціалізмі базується на офіційній соціальній доктрині католицької церкви;

д) *демократичний* – представлений окремими групами в християнській церкві, не має загальної програми та організації, відкидає союз церкви з державою, капіталізм.

5. Інші політико-економічні доктрини

Комунізм (від лат. *communis* – загальний, всезагальний) – суспільно-політична доктрина, яка стверджує мету побудови суспільства, заснованого на єдиній загальнонародній власності на засоби виробництва, утвердженні державного планування процесів виробництва, здійсненні самоврядування, досягненні соціальної рівності, розподілі матеріальних і соціальних благ «за потребами».

Фундаторами, ідеологами та провідними політиками були К. Маркс, Ф. Енгельс, Г. Плеханов, В. Ленін, Й. Сталін, Л. Троцький, Мао Цзе Дун та ін. Серед українських мислителів ідеологію комунізму розвивали М. Скрипник, М. Хвильовий та ін.

Базові цінності комунізму:

- суспільна власність на засоби виробництва;
- рівність;

- народовладдя;
- інтернаціоналізм.

Ідейними джерелами комунізму були класична німецька філософія, англійська політична економія, французький утопічний соціалізм.

Етапи побудови комунізму:

I. Соціалістична революція – перехідний етап від капіталізму до соціалізму.

II. Перша фаза комуністичного суспільства – соціалізм.

III. Вища фаза комуністичного суспільства – повний комунізм.

Сьогодні комуністична ідея перебуває у глибокій кризі. Компартії ревізують свою ідеологію і політику у бік соціал-демократії.

Фашизм (від лат. *fascio* – пучок, в'язка, об'єднання) – ультрареакційна, антидемократична, радикально-екстреміська політична течія, що прагне до встановлення відкритої терористичної диктатури, жорстоке придушення демократичних прав і свобод, будь-якої опозиції і прогресивних рухів.

Фундаторами ідеології та засновниками фашистського руху були *А. Рокко, Д. Джентіле, Б. Муссоліні*.

Основні риси фашизму:

- головне ідейне гасло – єдність нації, що заснована на спільності крові, раси, гарантом якої виступає фашистська держава;
- проголошення етнічної та расової винятковості своєї нації, що знаходить відображення у політиці шовінізму, расизму, геноциду та етноциду;
- мілітаризм, використання насильницьких методів для завоювання влади та досягнення програмної мети;
- правовий нігілізм, антипарламентаризм, обмеження демократичних свобод;
- зрощення фашистської партії з державним апаратом, заборона інших політичних об'єднань;
- елітизм, культ вождя.

Націонал-соціалізм (*нацизм*) – назва німецького фашизму, що походить від назви Націонал-соціалістичної партії, створеної у 1919 р.

Ідейні витoki нацистської доктрини:

Ідеї *Й. Фіхте та Г. Гегеля* про «розквіт німецької ери в історії».

Розробка *Ф. Ратцелем та Р. Челленом* концепції геополітики, що розглядала державу як біологічний організм, який потребує життєвого простору; німці проголошувалися «народом без простору».

Расистські ідеї *Ж. Гобіно, Х. Чемберлена, Г. фон Ліста, Е. Дюрінга* та ін. (на вершині народів білої раси стоять німці, які є арійцями; джерело зла – євреї; розвиток німецької держави має відбуватися у східному напрямі шляхом нищення слов'янських народів).

Характерні риси нацистської ідеології та політики:

- панування расистської шовіністичної ідеології.

- культ вождя, авторитарний спосіб мислення, крайня політизація суспільного життя.

- однопартійна політична система.

- ототожнення партії з державою та зрощення їх апаратів.

- примусова регламентована праця.

- мілітаризація та уніфікація усього суспільного життя.

Нацистська доктрина обґрунтована у книгах *А. Гітлера* «Моя боротьба», *А. Розенберга* «Міф ХХ століття».

Діяння фашизму (нацизму) були суворо засуджені Нюрнберзьким міжнародним трибуналом, серед них військові злочинці Геринг, Ріббентроп, Кейтель, Кальтенбруннер, Борман та ін. Але в сучасному світі в багатьох країнах збереглися або знову виникли більш-менш замасковані групи, організації, партії фашистського типу. Різновидами сучасного фашизму є *неофашизм, неонацизм* та ін.

Анархізм (*від грец. anarchia – безвладдя, безладдя*) – ідейно-теоретична та суспільно-політична течія, в основі якої заперечення інституціонального, насамперед, державного управління суспільством.

Уперше поняття застосував грецький філософ Зенон, який заперечив будь-яку форму державного устрою, пропонуючи натомість вільну солідарність громадян. Основоположником анархізму вважають *У. Гудвіна*, але він не пропонував негайного знищення держави, що є провідною ідеєю анархізму, а виступав за зведення до мінімуму функцій держави з можливістю подальшої її ліквідації.

Засади анархізму як політичної концепції закладені у 40-х рр. ХІХ ст. *П.-Ж. Прудон* у праці «Що таке власність»:

- уведено термін «анархія» («відсутність пана та суверена»).

- висунуто третю формулу суспільства – синтез спільності і власності (суспільство не комуністичне, але й не капіталістичне).

- ідея «аполітичного» характеру організації суспільства (замість політики – наукова організація життя).

- ідея комунального устрою (створення суверенних самоврядних комун) та федералізація замість ідеї державності.

- дрібна власність як умова свободи особи.

- вчення про «мютюелізм» («взаємність послуг»).

Основні напрями анархізму:

Індивідуалістичний – ідея абсолютної влади людини (*М. Штірнер*).

Мютюелістичний – ідея безгрошового, еквівалентного обміну на базі «вільного договору» (*П.-Ж. Прудон, Б. Такер*).

Колективістський – формування федерації селянських і робітничих асоціацій (*М. Бакунін*).

Комуністичний – революційна ліквідація приватної власності і перехід до вільних комун (*П. Кропоткін*).

Тестовий самоконтроль знань

Ким уведене в обіг поняття «ідеологія»:

Гізе; Тресі; Токвілем.

Політична та ідеологічна течія, яка об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод:

лібералізм; консерватизм; соціал-демократія.

Фундаторами якої ідеології були американські мислителі Т. Джефферсон, Д. Медісон:

лібералізму; консерватизму; радикалізму.

Прибічниками якої ідеології були англійські мислителі Т. Гоббс, Дж. Локк:

лібералізму; консерватизму; соціал-демократії.

Серед українських мислителів ідеологію лібералізму розвивали:

Грушевський; Драгоманов; Липинський; Кістяківський.

До функцій держави належать захист підприємництва, ринку і конкуренції від монополізму, розробка загальної стратегії економічного розвитку – це ідея:

неолібералізму; неоконсерватизму.

Ліквідація будь-якої регламентації державою економічного життя – це ідея:

лібералізму; консерватизму; соціал-демократії.

Політична ідеологія, яка орієнтується на збереження, підтримання існуючих форм економічного, соціального, політичного життя:

лібералізм; консерватизм; соціал-демократія.

Уперше термін «консерватизм» ужив:

Шатобріан; Шопенгауер; Ніцше.

Серед українських мислителів ідеологію консерватизму розвивали:

Ф. Прокопович; М. Костомаров; В. Липинський; М. Грушевський.

Політика має підпорядковуватися релігії та моралі – це ідея:

лібералізму; консерватизму; соціалізму.

Допуск до політичної влади можуть мати тільки представники елітних прошарків суспільства – це ідея:

неолібералізму; неоконсерватизму; радикалізму.

Класична демократія – нездійсненна або шкідлива; необхідне поєднання демократії та влади еліт – це ідея:

неолібералізму; неоконсерватизму; радикалізму.

Ідеологія, яка проголосила суспільний устрій, заснований на державній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці:

лібералізм; консерватизм; соціалізм.

Фундаторами, провідними ідеологами соціал-демократичної політики були:

Маркс; Енгельс; Бернштейн; Каутський.

Серед українських мислителів ідеологію соціалізму розвивали:

І. Франко; М. Драгоманов; Л. Українка; М. Костомаров.

Орієнтація на мирне співіснування держав з різним суспільним ладом та їх достатню безпеку – це ідея:

лібералізму; консерватизму; соціалізму.

Державне (але не надмірне) регулювання економіки і розвиток ринкових механізмів – це ідея:

лібералізму; консерватизму; соціалізму.

Орієнтація на етатизм, авторитаризм і силу – це підхід:

марксистський; соціал-демократичний; консервативний.

Серед українських мислителів ідеологію комунізму розвивали:

В. Винниченко; М. Скрипник; М. Грушевський; М. Хвильовий.

Фундаторами ідеології та засновниками фашистського руху були:

А. Рокко; О. Бауер; Д. Джентіле; К. Реннер.

Які мислителі проголошували німців «народом без простору»:

Ф. Ратцель, А. Рокко, Р. Челлен, К. Реннер.

Хто автори книг «Моя боротьба» і «Міф ХХ століття», у яких обґрунтована нацистська доктрина:

А. Гітлер; Х. Чемберлен; А. Розенберг; Е. Дюрінг.

Кому належить праця «Що таке власність», у якій закладені засади анархізму:

А. Розенбергу; П.-Ж. Прудону; Б. Такеру.

Хто був прибічником комуністичного напрямку в анархізмі, пропонуючи ліквідацію приватної власності й перехід до вільних комун:

М. Бакунін; П. Кропоткін; П.-Ж. Прудон.

IV. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

1. Сутність, структура та функції політичної системи

Однією з найскладніших центральних категорій політології є політична система суспільства. Вона дозволяє найбільш повно і послідовно розкрити суспільно-політичну природу суспільства, принципи організації влади, існуючі політичні відносини, інститути, норми. Система – це певна кількість взаємопов'язаних елементів, що утворюють стійку цілісність, мають певні інтегративні особливості, притаманні саме цій спільноті. У навколишньому світі існують різні системи, однією з яких є політична.

Політична система – сукупність політичних інститутів, громадських структур, норм і цінностей, а також їх взаємодія, у якій реалізується політична влада і здійснюється політичний вплив.

Тому в політичну систему включають не тільки політичні інститути, які безпосередньо й активно беруть участь у політиці (держава, партії, лідери і т.д.), а й економічні, соціальні, культурні інститути, традиції, цінності, норми, які мають політичне значення і впливають на політичний процес. Призначення всіх цих політичних і громадсько-політичних інститутів полягає в тому, щоб розподіляти ресурси (економічні, валютні, матеріальні, технологічні і т.п.) і спонукати населення до прийняття цього розподілу як обов'язкового для всіх.

Основні ознаки політичної системи:

- взаємозв'язок групи елементів;
- утворення цими елементами певної цілісності;
- внутрішня взаємодія елементів;
- прагнення до самозбереження, стабільності та динамізму;
- здатність вступати у взаємовідносини з іншими системами.

Визначальним елементом політичної системи є держава. Крім неї у політичну систему суспільства входять політичні партії, профспілки, асоціації, ініціативні групи впливу і тиску, соціально-політичні рухи та інші об'єднання, змістом діяльності яких є політичні процеси.

Структуру політичної системи складають такі основні компоненти:

- *політичні відносини* (взаємини суб'єктів політики з приводу завоювання та здійснення влади);
- *політична організація суспільства* (система інститутів, у межах яких відбувається політичне життя); вона складається із власне політичних організацій (держава, політичні партії, політичні рухи), політизованих організацій (народні рухи, профспілки) та неполітичних організацій;
- *засоби масової інформації*;
- *політичні принципи та норми*;
- *політична свідомість*;
- *політична культура*.

Політична система виконує такі **головні функції**:

Висловлювання інтересів – політична система через різні організації представляє в суспільстві інтереси соціальних груп.

Узагальнення інтересів – розмежовані інтереси різних соціальних груп узагальнюються, віддзеркалюються в програмах партій і доводяться до влади.

Відпрацювання норм і правил – законодавчі органи видають закони, нормативні документи.

Контроль та застосування правил – здійснення судовими органами насилля чи примусу.

Політична комунікація – припускає різні форми взаємодії та обміну інформацією між різними структурами політичної системи, лідерами і громадянами.

Політолог *Габріель Алмонд*, виходячи з того, що політична система – це узаконена сила, яка пронизує всі «вхідні» та «вихідні» фактори суспільства, надаючи йому особливих якостей та сенсу, забезпечує його згуртованість, визначає **чотири функції «введення»**:

- 1) функція політичної соціалізації та залучення до участі в політичному житті;
- 2) функція артикуляції інтересів, тобто формування вимог, відповідних реальним чи уявним інтересам;
- 3) функція агрегування, тобто об'єднання інтересів;
- 4) функція політичної комунікації, тобто спілкування, обміну думками, ідеями.

Він визначає **три функції «виведення»**:

- розроблення норм;
- застосування норм;
- контроль та виконання цих норм.

Функції «введення» здійснюються неурядовими формуваннями (групами тиску, партіями, незалежною пресою та ін.), тоді як функції «виведення» – це урядова прерогатива.

2. Типологія політичних систем

Розв'язання проблеми типології політичної системи почалося за часів *Платона*, який вирізняв **монархію, аристократію, демократію**. Розширив класифікацію форм правління *Аристотель*, запропонувавши шестичленну систему: **монархія, тиранія, аристократія, олігархія, політія, демократія**.

Марксистські автори, спираючись на класові пріоритети, типологізували політичну систему так: **рабовласницька, феодальна, буржуазна, соціалістична**.

За характером розподілу влади політичні системи класифікують на **авторитарні та плюралістичні**. Суть авторитаризму – зосередження влади в

єдиному центрі, а плюралістична політична система характеризується широкими правами та свободами, відкритою конкуренцією у боротьбі за владу.

Більшість сучасних політологів поділяють погляди американського вченого *Г. Алмонда* щодо типології політичних систем. Він спирається на базову характеристику політичних систем – *ступінь відповідності основних форм організації і здійснення політичної влади тим політичним ідеалам, на які було зорієнтоване суспільство*. На цій підставі він виділяє такі типи політичних систем:

Політичні системи англо-американського типу – характеризуються вільною політичною культурою, яка спирається на раціональний розрахунок, терпимість і толерантність громадян політичної еліти. Системи цього типу стабільні, ефективні, здатні до саморегуляції. У цій системі чітко реалізується принцип розподілу влади на три гілки (законодавчу, виконавчу і судову) і чітко визначені їх функції.

Континентально-європейські політичні системи – це політичні системи, які склалися у Франції, Німеччині, Італії, країнах Скандинавії. Для них є характерним існування та взаємодія елементів старих та нових культур, політичних традицій та форм політичної діяльності. Партії та суспільно-політичні об'єднання вільно функціонують у межах існуючих конституційних норм. Представницькі і виконавчі гілки влади виконують свою діяльність на основі визначених законом регламентів та процедур.

Індустріальні політичні системи (або частково індустріальні) – це системи, що характеризуються досить високим ступенем поєднання елементів різних політичних культур, що приводить до прихильності великої кількості населення до протилежних традицій. Великий вплив має орієнтація населення на лідера, а не на програми уряду. Окремі виконавчі структури (армія, бюрократія) постійно перевищують свої повноваження, досить часто беруть під контроль законодавчі функції, відверто втручаються в судові справи, у той же час права і свободи громадян суттєво обмежені. Не дивно, що в таких країнах характер політичних відносин досить часто призводить до авторитарних форм правління.

Політичні системи тоталітарного типу характеризуються тим, що влада зосереджена в руках нечисленної політичної номенклатури (бюрократії). Засоби масової інформації перебувають під контролем держави. У суспільстві, як правило, дозволена діяльність лише однієї партії, яка контролює всі елементи політичної системи, включаючи і державу. Панує ідеологія керуючої партії. Занадто розширені функції репресивних органів. Політична активність носить добровільний і примусовий характер.

3. Політичні режими та їх характеристики

Сучасна політична карта світу надзвичайно строката. Це зумовлено тим, що немає двох однакових країн за територією, географічним середовищем, населенням, політичним устроєм та ін. Критеріїв для усебічної характеристики країн існує багато. Але один із найважливіших – політичний критерій, який визначає політичний режим, тобто сукупність методів і засобів здійснення політичної влади в суспільстві. Тому політичний режим є однією з головних центральних категорій політології.

Існує декілька поглядів щодо сутності політичного режиму. Згідно з першою точкою зору, поняття «політичний режим» і «політична система» використовуються як тотожні. На цій позиції стоїть американський вчений **М. Хагонян**, який розглядає ці поняття в широкому значенні і розуміє як «фундаментальну організацію політичного життя», як загальні структурні характеристики політичного ладу. **М. Дюверже** також ототожнює ці поняття. Узагалі треба зауважити, що у науковій літературі зустрічається однакове трактування таких понять, як тоталітарний режим – тоталітарна система, демократичний режим – демократична система, президентський режим – президентська система – президентське правління і т. ін.

Однак можна стверджувати, що поняття «політична система» і «політичний режим» характеризують політичне життя з різних сторін. Якщо політична система виявляє характер зв'язків із зовнішнім середовищем, співробітництво з іншими підсистемами суспільства, то політичний режим є формою організації та функціонування політичної системи, однією з найважливіших її характеристик.

Згідно з другою точкою зору, юридичною, при дослідженні політичного режиму робиться акцент на формальні норми і правила здійснення влади державними інститутами. Тобто політичний режим обмежується формою правління. Ця точка зору домінує у конституційному праві, де класифікація політичних режимів опирається на різницю законодавчої і виконавчої функції держави та на з'ясування їх співвідношення. Спираючись на це, виділяють такі **політичні режими**:

- а) режим злиття гілок влади – абсолютна монархія;
- б) режим розділення гілок влади – президентська республіка;
- в) режим співробітництва гілок влади – парламентська республіка та змішана, парламентсько-президентська.

Отже, **політичний режим** – це сукупність характерних для певного типу держави політичних відносин, засобів і методів реалізації влади, наявних стосунків між державною владою і суспільством, панівних форм ідеології, соціальних і класових взаємовідносин, стану політичної культури суспільства.

Критерії типології політичних режимів:

- спосіб формування органів влади;

- ступінь поділу державної влади;
- становище і роль політичних партій та громадських організацій;
- статус особи в суспільстві, її права та свободи;
- співвідношення державного управління та місцевого самоврядування;
- тип орієнтації громадян на політичну систему суспільства;
- характер взаємин влади з опозицією;
- методи розв'язання конфліктних ситуацій;
- зміст і співвідношення дозволеної та забороненої політичної діяльності;
- ефективність контролю громадянського суспільства за діяльністю державних інститутів;
- ступінь політичного та ідеологічного плюралізму;
- місце і роль силових структур, правоохоронних і каральних органів у політичному житті;
- історичні, культурні традиції, звичаї народу тощо.

Для глибокого дослідження сутності політичного режиму треба звернутися до питання їх типології. Перші спроби класифікації політичних режимів зроблені ще в античні часи. І це закономірно, бо людей завжди цікавило питання, чому в одних державах люди живуть краще, ніж у інших, і що треба змінити у своїй державі, щоб і самим жити добре? Хоча античні мислителі не вживали поняття «політичні режими», а користувалися поняттям «форма правління».

Так, *Платон* класифікував їх аналогічно душевному стану людини і виділяв: монархію (честь), аристократію (справедливість), плутократію (войовничість і почесні), олігархію (жадібність), демократію (волелюбність), тиранію (лють). *Аристотель* виділяв три правильні форми правління – монархію, аристократію і політію, та три неправильних – тиранію, олігархію і демократію. При правильних формах правління здійснюється згідно із законами в інтересах багатьох громадян, при неправильних формах правління здійснюється в особистих інтересах, поза законними методами.

Полібій, підхопивши ідеї Платона про політичне виродження форм правління, розглядав кругообіг політичного життя держав, який виражається в послідовній заміні одна одною шести форм правління. Першою виникає монархія – правління однієї особи. Розкладаючись, монархія перероджується в протилежну форму – тиранію. Незадоволеність тираном призводить до того, що шляхетні громадяни позбавляють правителя влади. Унаслідок цього встановлюється аристократія – правління небагатьох, які переслідують інтереси спільного блага. Аристократія, у свою чергу, поступово вироджується в олігархію – правління тих, хто використовує свою владу для особистого збагачення. Умови цього правління породжують незадоволення, що призводить до наступного перевороту, в результаті чого утворюється правління багатьох – демократія. Її спотворенням є охлократія – панування натовпу.

У сучасних умовах політичні режими частіше за все класифікують на авторитарні, тоталітарні та демократичні.

Демократичний політичний режим – спосіб функціонування політичної системи суспільства, що базується на визнанні народу джерелом влади та забезпечує його активну участь у вирішенні державних і суспільних справ.

Ознаки демократичного режиму:

- Визнання народу джерелом влади, сувереном у державі.
- Поділ влади, наявність механізму стримування і противаг у відносинах між гілками влади.
- Рівноправність громадян, пріоритет прав людини над правами держави.
- Формування органів представницької влади шляхом рівних і прямих виборів при таємному голосуванні.
- Багатопартійність, відсутність у правлячих партій безпосередніх владних повноважень.
- Прийняття політичних рішень волею більшості при повазі інтересів і прав меншості.
- Наявність у парламенту виключного права приймати законодавчі акти.
- Контроль громадянського суспільства за діяльністю державних органів.
- Економічна свобода, розвинена економіка, вільна від державного втручання.
- Наявність політичного плюралізму.

Існує два різновиди демократичного режиму:

Авторитарно-демократичний режим, що характеризується сильною президентською владою:

- президент самостійно формує уряд;
- має право розпуску парламенту;
- призначає голів місцевих державних адміністрацій;
- створює і ліквідує структури державного управління;
- має перевагу над парламентом у формуванні судової влади.

Спостерігається збереження демократичних інститутів, а саме виборчої системи, партійної системи, опозиції, органів місцевого самоврядування, судового захисту прав людини.

Анархо-демократичний режим, що характеризується анархічними компонентами:

- дефіцит влади;
- низький рівень адміністративного управління;
- відсутність ефективного законодавства;
- поширення охлократичних та анархістських настроїв.

Спостерігаються демократичні риси: широке застосування прямої демократії, домінування представницької влади над виконавчими органами, істотна роль органів місцевого самоврядування.

Авторитарний політичний режим – це політичний режим, який характеризується значним зосередженням влади в руках однієї особи або обмеженої групи осіб, звуженням політичних прав і свобод громадян та їх об'єднань, суворою регламентацією їхньої активності, різким скороченням повноважень демократичних інституцій.

Ознаки авторитарного режиму:

- концентрація влади в руках політичного лідера чи певної групи;
- обмеження та сувора регламентація політичних прав громадян, їх об'єднань;
- відсутність уніфікованої політичної ідеології;
- сильна виконавча влада, яка наділена функціями нормотворчості;
- наявність окремих елементів демократії;
- опора на централізовані силові структури, готові до каральних акцій;
- формалізація політичних процедур, відчуження особи від влади, політична пасивність громадян;
- існування деформованого громадянського суспільства.

Позитивні риси авторитаризму:

- збереження порядку, керованості суспільними процесами в складних ситуаціях;
- спроможність мобілізувати ресурси для розв'язання актуальних проблем;
- формування передумов для демократизації та лібералізації суспільних відносин.

Тоталітарний політичний режим – це політичний режим, який характеризується повним контролем держави над усіма сферами людського життя, фактичною ліквідацією прав і свобод громадян, репресіями щодо опозиції та інакодумців.

Ознаки тоталітарного режиму:

- монополізація влади єдиною масовою партією, її зрощення з державним апаратом;
- усунення будь-якої опозиції, безкомпромісна боротьба зі справжніми і уявними ворогами;
- мілітаризація суспільного життя;
- панування офіційної ідеології, що пронизує всі сфери суспільного життя;
- суворий контроль держави за економікою, її одержавлення;
- ліквідація демократичних прав і свобод в ім'я утвердження нового суспільного ладу;
- монополія держави на ЗМІ, сувора цензура та контроль за суспільною свідомістю;
- періодичні репресії, терористична ротація кадрів усередині верхівки тоталітаризму;

– агресивна зовнішня політика.

Різновиди тоталітаризму:

а) *з лівим ухилом*: сталінізм, маоїзм, північно-корейський режим.

б) *з правим ухилом*: італійський фашизм, німецький націонал-соціалізм.

У сучасній Україні політичний режим можна охарактеризувати як «змішаний», тобто такий, що інтегрує ознаки усіх основних політичних режимів: демократичного, авторитарного, тоталітарного, анархічного, охлократичного та інших.

Елементи демократичного режиму:

– виборність представницьких органів влади та органів місцевого самоврядування;

– юридична рівність громадян;

– гарантії прав меншості та запобігання свавілля більшості.

Елементи авторитарного режиму:

– широкі законодавчі повноваження виконавчих органів держави (президента і уряду);

– звуження принципу гласності у діяльності органів політичної влади та реальної відповідальності їх керівників за наслідки своєї роботи.

Елементи автократичного режиму:

– обмеженість кола осіб, що здійснюють реальну політичну владу;

– відокремлення абсолютної більшості народу від процесу здійснення влади.

Елементи анархічного режиму:

– відсутність системи ефективного нормативного регулювання суспільних відносин, свавілля сильнішого, відсутність гарантій безпеки населення та представників;

– конфронтація владних структур, відсутність ефективних форм координації їхніх дій;

– втрата (у деяких випадках) вищими органами політичної влади монополії та організоване застосування насилля.

Елементи охлократичного режиму:

– владним структурам притаманні некомпетентність, презирливе ставлення до знань, досвіду світової цивілізації;

– відсутність у представників органів політичної влади реального почуття громадянської відповідальності перед народом своєї держави та світом.

Елементи тоталітарного режиму:

– упевненість значної частини політиків і адміністративних кадрів у власній непогрішності;

– нетерпимість до політичного інакомислення;

– антиінтелектуалізм у сфері гуманітарних знань;

– догматизм.

Польський політолог *Є. Вятр* виділяє **три форми** найбільш вірогідної **мирної трансформації недемократичних режимів у демократичні:**

– реформа зверху – така трапляється, коли правителі самі, добровільно наважаться втілити в життя програму демократичних перетворень;

– друга форма трансформації тоталітарних і авторитарних режимів пов'язана із швидкою їх загибеллю і відмовою від влади на користь демократії;

– поступове проведення реформ, яке спирається на узгодження дій сил, що стоять при владі, і опозиції.

Узагалі ж, перехід від авторитаризму до демократії здійснюється в кілька етапів: криза авторитаризму; його лібералізація; встановлення демократії.

Тестовий самоконтроль знань

Функція політичної системи, коли вона припускає різні форми взаємодії та обміну інформацією між різними структурами, лідерами і громадянами:

політичної комунікації; висловлювання інтересів; узагальнення інтересів.

Функція узагальнення інтересів здійснюється політичною системою через:

законодавчі органи; програмні документи політичних партій; політичні організації.

Функція застосування правил здійснюється політичною системою через:

політичні партії; програмні документи; судові органи; обмін інформацією.

Функції «введення», «виведення» політичної системи запропонував політолог:

Бауер; Алмонд; Гегель.

За типом влади і політичного режиму політичні системи бувають:

демократичні; анархічні; авторитарні; перехідні; тоталітарні.

Хто з політичних дослідників ототожнює поняття «політичний режим» і «політична система»:

М. Дюверже; Ш.-Л. Монтеск'є; І. Кант?

Платон класифікував політичний режим – плутократію як:

честь; справедливість; войовничість; жадібність.

Аристотель виділяв три правильні форми правління:

монархію; тиранію; аристократію; олігархію; політію; демократію.

Платон класифікував політичний режим, що втілює в собі «жадібність» як:

аристократію; плутократію; олігархію; тиранію.

Полібій уважав, що монархія перероджується в протилежну форму:

тиранію; олігархію; демократію.

Політичний режим, що передбачає правління небагатьох, які переслідують інтереси спільного блага – це:

олігархія; аристократія; плутократія.

Правління тих, хто використовує свою владу для особистого збагачення:

олігархія; аристократія; плутократія.

Багатопартійність, відсутність у правлячих партій безпосередніх владних повноважень – це ознака режиму:

демократичного; авторитарного; тоталітарного.

Контроль громадянського суспільства за діяльністю державних органів – ознака режиму:

демократичного; авторитарного; тоталітарного.

Президент самостійно формує уряд – це ознака режиму:

авторитарно-демократичного; анархо-демократичного.

Президент має перевагу у формуванні судової влади – це ознака режиму:

авторитарно-демократичного; анархо-демократичного.

Відсутність ефективного законодавства – це ознака режиму:

авторитарно-демократичного; анархо-демократичного.

Політичний режим, який передбачає наявність окремих елементів демократії:

демократичний; авторитарний; тоталітарний.

Формалізація політичних процедур, відчуження особи від влади, політична пасивність громадян – це ознака режиму:

демократичного; авторитарного; тоталітарного.

Формування передумов для демократизації та лібералізації суспільних відносин – це ознака режиму:

тоталітарного; авторитарного.

Спроможність мобілізувати ресурси для розв'язання актуальних проблем – це ознака режиму:

тоталітарного; авторитарного.

Політичний режим, який передбачає монополізацію влади єдиною масовою партією, її зрощення з державним апаратом:

демократичний; тоталітарний; авторитарний.

Різновид тоталітаризму з лівим ухилом:

Італійський фашизм; сталінізм; німецький націонал-соціалізм.

Різновид тоталітаризму з правим ухилом:

Італійський фашизм; сталінізм; маоїзм.

Юридична рівність громадян – це ознака режиму:

авторитарного; демократичного; тоталітарного.

Звуження принципу гласності у діяльності органів політичної влади та реальної відповідальності їх керівників за наслідки своєї роботи – це ознака режиму:

авторитарного; демократичного; автократичного.

Політичний режим, який передбачає обмеженість кола осіб, що здійснюють реальну політичну владу:

авторитарний; демократичний; автократичний.

Відсутність системи ефективного нормативного регулювання суспільних відносин, свавілля сильнішого, відсутність гарантій безпеки населення – це ознака режиму:

авторитарного; анархічного; тоталітарного.

Політичний режим, який передбачає нетерпимість до інакомислення:

охлократичний; анархічний; тоталітарний.

Конфронтація владних структур, відсутність ефективних форм координації їхніх дій – це ознака режиму:

анархічного; охлократичного; тоталітарного.

V. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА

1. Найвідоміші концепції влади

Суспільствознавці завжди прагнули розкрити таємниці політичної влади. Ця проблема і сьогодні для багатьох залишається предметом наукового дослідження чи індивідуальної зацікавленості.

У політології влада, її сутність, характер мають важливе значення для розуміння природи політики, політичної системи, політичного процесу і політичних відносин. Напрям світової політичної думки, що досліджує владу, називається кратологією, а вчені, які займаються дослідженнями у цій галузі – кратологами.

Влада, владовідносини є необхідним механізмом регулювання життя суспільства, забезпечення його єдності. Влада – це головний елемент, який пов'язує все політичне в суспільстві в єдину політичну систему і який визначає зміст поняття «політика».

Оскільки політика знаходить свій вияв у керівництві, управлінні, організації, примусі та інших явищах, спрямованих на упорядкування життя суспільства, то влада як змінюваний складовий елемент усім їм іманентно властива. Немає політики без влади і влади без політики.

Жодне явище у політичній історії людства не спричинило стільки трагічного, не забрало стільки людських життів, як боротьба за владу, політичне та духовне панування. Саме навколо політичної влади задовольняються політичні потреби та інтереси, розгортається політика.

Отже, *влада* – це здатність конкретного керівника змусити людей підкорятися собі.

Законність – це повага до уряду, суверенітет – повага до країни, а влада – це повага до конкретного політичного керівника. Тільки політична влада (на відміну від політичного впливу, маніпуляцій, насильства) ґрунтується на підкоренні народу своєму керівникові вже через законність його перебування при владі. Так більшість людей підкоряються тим, хто, на їхню думку, представляє законну владу: рядовий – офіцеру, водій – регулювальнику, студент – професорові. Проте деякі рядові порушують дисципліну, водії – правила руху, студенти не виконують завдань. Тоді діє закон: рядовий може бути розстріляний, водій засуджений, а студент виключений з навчального закладу.

Існують різні філософські та політичні **концепції влади**:

1. Біхевіористська концепція окреслює такі підходи до визначення влади:

– влада розглядається як «воля до влади» – силова модель політичного процесу;

– політичні відносини як «ринок влади» – ринкова модель політичного процесу, влада продається і купується за правилами ринку, де діють попит і пропозиція, прагнення до влади, конкуренція покупців та продавців;

– політичний ринок як змагання суб'єктів влади – ігрова модель політичного процесу. Політичний світ розглядається як театр, поле гри, де успіх влади залежить від здібностей, сили, гнучкості суб'єкта, здатності його перевтілюватися, наполягати, маневрувати тощо.

2. Релятивіська концепція виходить з того, що влада постає як відносини між особами, які дають змогу одному індивіду або групі змінювати поведінку іншого індивіда або групи.

3. Системна концепція окреслює три підходи до визначення поняття влади:

– макропідхід – влада є способом організації, посередником у політичній системі, умовою її виживання, засобом прийняття рішень і розподілу матеріальних цінностей;

– мезопідхід – влада функціонує на рівні конкретних систем (сім'ї, виробничих груп, організацій);

– мікропідхід – влада як взаємодія індивідів у рамках специфічної соціальної системи, суб'єктом влади є передусім особа, дії якої є визначальними у рамках певної соціальної системи.

4. Телеологічна концепція. Влада – досягнення певних цілей, одержання запланованих результатів.

5. Інструменталістська концепція. Влада як можливість використання певних засобів, зокрема насильства і примусу.

6. Структурно-функціональна концепція. Влада як особливий вид відносин між підлеглими і керівниками.

7. Конфліктна концепція. Влада як механізм прийняття рішень, що регулюють розподіл благ у конфліктних ситуаціях.

8. Психологічна концепція влади вбачає витoki влади у свідомості та підсвідомості людей. Прагнення до влади розглядається як вияв, сублімація пригніченого лібідо, що являє собою трансформоване відчуття переважно сексуального характеру (З. Фрейд), або психічну енергію взагалі (К. Г. Юнг). Прагнення до влади і особливо оволодіння нею виконують функції суб'єктивної компенсації фізичної або духовної неповноцінності. Психоаналітики акцентують увагу на таких механізмах, як командування і підкорення.

9. Марксистська концепція вживає поняття «соціальна влада», основними рисами якої є класовий характер влади у класовому суспільстві, відносини панування і підкорення, зумовленість соціального панування майновими відносинами.

2. Сутність влади та її типологія

Влада – це реальна здатність суб'єкта соціального життя (соціуму) здійснювати свою волю, впливаючи на діяльність, поведінку людей за допомогою певних засобів – авторитету, права, насильства, примусу та інших засобів.

Влада тим сильніша, чим міцнішу вона має матеріальну основу. Бідна людина не здатна розумно ставитися до влади, так само як бідне суспільство не здатне розпоряджатися нею. Оптимальний політичний устрій, політична організація влади потребують сильного «середнього класу» як прошарку, матеріально забезпечених людей.

У соціальній системі особливе місце посідає політична влада. **Політична влада** – це реальна здатність соціальної спільності, індивіда до виявлення своєї волі у політиці, на основі осмисленого політичного інтересу і сформованих політичних потреб.

Типологія політичної влади:

I. За суб'єктами (носіями): автократія – самовладдя; монархія – єдиновладдя; аристократія – влада кращих; геронтократія – влада старійшин; тимократія – влада привілейованих; меритократія – влада військових; плутократія – влада багатих; олігархія – влада небагатьох; теократія – влада духівництва; бюрократія – влада чиновників; технократія – влада технічних фахівців; партократія – влада партійних чиновників; ідеократія – влада ідеологів; охлократія – влада натовпу, юрби; демократія – влада народу.

II. За способом легітимації: традиційна – заснована на звичці коритися владі, вірі у незмінність існуючого ладу; харизматична – основою є віра в особливі якості вождя; легальна – базується на підкоренні людей законам, демократично обраним керівником.

III. За функціями: законодавча; виконавча; судова.

IV. За засобами: демократична; авторитарна; тоталітарна; деспотична.

V. За сферами прояву: економічна, політична, державна, партійна, профспілкова, армійська, духовна, сімейна.

VI. За рівнем поширення:

Мегавлада (ООН, НАТО та ін.).

Макровлада (центральні органи управління).

Мезовлада (регіональні, обласні органи).

Мікровлада (малі групи, комуни та ін.).

VII. За доцільністю (Аристотель):

Доцільні: монархія; аристократія; політія.

Недоцільні: демократія; олігархія; тиранія.

3. Основні ознаки, джерела, засоби та принципи здійснення влади

Ознаки влади:

- верховенство, тобто офіційна зверхність щодо усіх інших видів влади у державі;
- легальність – означає її законність, юридичну правомірність;
- легітимність, тобто добровільне визнання існуючої влади громадянами;
- всезагальність (тобто публічність) – означає, що політична влада діє на основі права від імені всього суспільства;
- впливовість, примусовість і обов'язковість її приписів для всіх осіб на певній території;
- моноцентричність – означає існування загальнодержавного центру (системи владних органів);
- ієрархічність – кожна гілка влади або рівень влади знаходиться на своєму місці і виконує певне коло обов'язків;
- багатоманітність ресурсів – як сукупність засобів, використання яких дає можливість впливу на об'єкти влади.

Джерелами влади можуть бути: авторитет, харизма, сила, престиж, закон, багатство, знання, інтерес, братерство, таємниця.

Засобами здійснення влади можуть бути: насильство, примус, переконання, заохочення, право, традиції, страх, міфи, маніпулювання, авторитет.

Основні принципи владарювання:

Одна справа – отримати владу, і зовсім інша – нею розпоряджатися. Для того, щоб суб'єкт політики, який має владу, домінуючи у суспільстві, зберіг здоровий глузд, треба дотримуватися основних її принципів:

Принцип збереження, що відображає вимоги стабільності, відтворення, незалежності, непорушності до будь-яких перипетій повсякденного життя. Головне тут – утримання і примноження влади будь-якими засобами. Владу добровільно мало коли віддають, за неї борються.

Принцип дієвості, що передбачає необхідність діяти за будь-яких обставин. Володар не пасує перед обставинами, він їх долає. Влада має бути рішучою і дієвою, інакше вона перестане бути владою.

Принцип легітимності передбачає дотримання в усьому правового, конституційного підходу. Оптимальний засіб утримати владу – спиратися на закон.

Принцип таємності має кілька виявів: перший – унеможливлення викриття (неможливість знайти компромат); другий – дистанціювання від маси; третій – нарощування тактичного арсеналу (тут варто нагадати вислів *Б. Дизраелі*, який попереджав: «Стережіться цієї людини! Вона говорить те, що думає». Справді, володар на це має право); четвертий – свавілля («карати – так

карати, милувати – так милувати»); п'ятий – тільки погана новина не має іншого шляху, крім прямого. Влада має значний запас латентних (прихованих) засобів (таємна дипломатія, секретне листування, конгреси, форуми, що закриті для засобів масової інформації), які охороняють державну таємницю. Отже, має існувати оптимальний режим розголошення інформації (документів).

Принцип внутрішньої несвободи передбачає, що влада не діє довільно. Свобода виключає владу, влада – свободу. Представник влади – раб натовпу, представник натовпу – раб влади. В цьому їх діалектична взаємозалежність й умова існування.

Принцип колегіальності – сила влади у партнерстві: краще бути першим серед рівних, ніж першим без рівних.

Принцип толерантності передбачає високий рівень терпимості, доброзичливості, вміння вести діалог. Слід пам'ятати, що політика – найкоротший шлях від людини до людини.

Принцип культурності – причиною кризи влади може стати відставання культури правлячого прошарку від культури народу. В. Вернадський ще у 1941 р. зазначав, що невдачі влади у Радянському Союзі – результат послаблення її культурності, рівень якої значно знизився у роки репресій, бо кращих було страчено, багато хто згаяв час у тюрмах і таборах. Це катастрофа. Особу формує особа. Англійці говорять, що виховання дитини починається за 100 років до її народження. Цей вислів підтверджує думку, що без культурного середовища неможливі ні виховання, ні освіта.

Принцип відповідальності полягає у запобіганні режиму необмеженої влади. За законом Паркінсона, будь-яка влада прагне самовідтворення, у зв'язку із чим виникає незаперечний рух до встановлення необмеженої влади.

Принцип диференціації – координації, врівноваження, самокоригування дій влади. Перетворенню влади на всевладдя намагалися запобігти ще в давні часи. Сенс поділу влади – у гарантіях від неправових норм застосування сили.

Принцип передбачення полягає в тому, що влада повинна бути далекоглядною і рішення приймати виважені, прогнозувати події, відповідати за свої дії, вселяти оптимізм.

4. Ресурси влади та її функції

Ресурси влади – сукупність методів і засобів для досягнення цілей політичними суб'єктами, укріплення і розширення політичної влади.

Основні ресурси влади:

Суб'єктивні ресурси – наявність необхідних соціальних якостей (особистісні характеристики суб'єкта влади – політична освіченість, компетентність, організованість, наявність політичної волі, здібностей до аналізу політичної ситуації і прогнозування, вміння приймати рішення і брати на себе відповідальність, рішучість, визнаний авторитет).

Політичні ресурси – наявність розвинених політичних партій, відпрацьованість державних механізмів, підготовлений апарат управління, політичні традиції, наявність політичних лідерів і відпрацьованого механізму їх формування, розвинена політична культура мас.

Економічні ресурси – матеріальні цінності, необхідні для суспільного виробництва та споживання, упорядкованість грошової системи, родючі землі, багатство корисних копалин, розвинена технологічна система виробництва, продукти харчування, кваліфікована робоча сила, широкі зовнішньоекономічні зв'язки та ін.

Соціальні ресурси – соціально структуроване суспільство з високими показниками освіти, посадової упорядкованості, утвердження престижності професій, соціального забезпечення, медичного обслуговування та ін.

Культурні ресурси – освіченість населення, темпи поширення знань, доступність освіти і культури для широких мас та ін.

Інформаційні ресурси – знання та інформація, а також засоби їх отримання та поширення з розвитком ЗМІ та комунікаційних систем. Саме вони стають найважливішими атрибутами влади, особливо у розвинених країнах.

Демографічні ресурси – фізично і розумово здорове населення, відсутність різкої вікової дисгармонії, усталеність демографічних відносин.

Правові ресурси – наявність правових цінностей, розвинена система права, що відбиває реальний стан у суспільстві, правова наука, розвинені механізми правотворчості, правозахисту, висока правова культура населення тощо.

Силові ресурси – інститути силового впливу: армія, суд, поліція, служба безпеки, прокуратура, в'язниці та ін.

Кожен із цих ресурсів становить певну силу, проте співвідношення цих сил у різні періоди може змінюватися.

У структурі політичної системи **влада виконує такі функції:**

Інтеграційна функція. Влада прагне інтегрувати всі соціально-політичні сили, прогресивні політичні, ідеологічні, інтелектуальні ресурси суспільства для здійснення історично визначених цілей.

Регулятивна функція. Влада виявляє і спрямовує політичну волю мас на створення політичних механізмів регулювання життєдіяльності суспільства. Правотворча, політико-нормативна діяльність – важливий фактор регулятивного впливу влади.

Мотиваційна функція. Влада формує мотиви політичної діяльності, здійснює мотивацію політичної поведінки та політичної дії, виходячи з політичних цілей.

Об'єднувальна функція. Влада об'єднує все політичне в єдину політичну систему суспільства. Вона юридично забезпечує всім політичним і громадським об'єднанням участь у формуванні і функціонуванні органів влади, правовим

чином підтримує політичні відносини між ними, формує певний тип політичної культури, усуваючи можливу конфронтацію.

Стабілізаційна функція. Влада спрямована на стійкий розвиток політичної системи, всіх її структур, усього громадянського суспільства. Стабільність політичної системи забезпечується стійкістю самої влади, її здатністю до саморозвитку, самовдосконалення, демократичного перетворення.

Нові тенденції розвитку політичної влади:

- посилення процесів демократизації політичної влади;
- зростання чинника легітимності влади як обов'язкової ознаки цивілізованої влади;
- розукрупнення політичної влади, становлення системи поділу влади;
- посилення конфліктності між різними гілками влади (Україна років незалежності дала чимало ілюстрацій цієї тенденції);
- високі темпи бюрократизації апарату владних структур (цей процес йде практично у всіх країнах і має негативні наслідки).

Тестовий самоконтроль знань

Кому належать слова: «Влада розбецує, абсолютна влада розбецує абсолютно»:

Макіавеллі; Актону; Гердеру.

Яка концепція розглядає владу як можливість використання певних засобів, зокрема насильства і примусу:

психологічна; інструментальна; біхевіористська.

Назвіть суб'єктивні ресурси влади:

наявність розвинутих політичних партій; організованість, сила волі, рішучість; впорядкованість грошової системи.

За сферами прояву влада може бути:

політична; демократична; мікровлада.

Який із типів влади базується на вірі в особливі якості вождя?

традиційна; харизматична; легальна.

Влада духівництва – це:

теократія; плутократія; охлократія.

Політичний устрій, за якого державна влада належить представникам найбагатших верств населення:

аристократія; тимократія; плутократія; олігархія.

Згідно з яким підходом системної концепції влада функціонує на рівні конкретних систем:

мезопідходу; макропідходу; мікропідходу.

Важливим принципом влади може бути:

авторитет; легітимність; насильство; дієвість; маніпулювання.

Яку функцію виконує влада, спрямовуючи свою діяльність на стійкий розвиток політичної системи:

регулятивну; стабілізаційну; інтеграційну?

За функціями державних органів влада може бути:

законодавча; демократична; економічна.

За сферами прояву влада може бути:

традиційна; політична; духовна; законодавча.

Яку владу ще називають «четвертою владою»:

законодавчу; виконавчу; засоби масової інформації; судову; мафіозних структур?

За способом легітимації влада може бути:

легальна; партократична; тоталітарна.

Якщо влада виявляє і спрямовує політичну волю мас на створення механізмів влаштування життєдіяльності суспільства, то це реалізація якої її функції:

інтеграційна; регулятивна; стабілізаційна.

Концепція влади, якій притаманне положення про те, що влада продається і купується за правилами ринку:

біхевіористська; релятивіська; системна.

Ресурс влади, що спирається на підготовлений апарат управління, розвинені політичні партії, політичні традиції:

суб'єктивний; економічний; політичний; соціальний.

Яка концепція доводить, що влада – це досягнення певних цілей, одержання запланованих результатів?

релятивіська; телеологічна; конфліктна.

Засобами здійснення влади можуть бути:

переконавання; збереження; право; таємність; маніпулювання.

Ознаками влади є:

ієрархічність; багатство; всезагальність; харизма; моноцентричність.

Джерелами влади можуть бути:

верховенство; авторитет; легальність; престиж; інтерес; моноцентричність.

Правління невеликої групи людей – це:

олігархія; охлократія; плутократія.

За доцільністю Аристотель виділяє три форми влади:

монархія; демократія; аристократія; олігархія; політія; тиранія.

VI. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ

1. Походження і сутність політичних партій

Політичні партії – один із найважливіших компонентів політичного життя суспільства. Як суб'єкти формування владних відносин вони значною мірою зумовлюють характер і спрямування політичного процесу, стратегію і тактику боротьби за владу, її утримання, політичну стабільність суспільства. У політології існує окремий напрямок, який досліджує окремі політичні партії – партологія, а дослідників цієї проблеми називають партологами.

Перші політичні партії існували вже в античному світі. Відома релігійна політична партія фарисеїв у Стародавній Іудеї, яка захищала інтереси багатих городян. Вже в VI ст. до н.е. в Греції діяли партії великих землевласників – педей; торгово-ремісничя поміркована партія – парамії; селянська партія – діакрії. У Стародавньому Римі у II-I ст. до н.е. протистояли одна одній партії оптиматів (знаті) і популярів (плебсу). Сильну і впливову партію прихильників війни з Карфагеном очолив римський сенатор Марк Порцій Катон Старший, який прославився тим, що кожний свій виступ закінчував словами: «Я вважаю, що Карфаген повинен бути зруйнований». Прообразами сучасних політичних партій можна визнати чернецькі ордени, таємні товариства і клуби (наприклад, клуби жірондистів і якобінців у Франції наприкінці XVIII ст.).

Формування політичних партій було пов'язане з виникненням в результаті буржуазних революцій в Європі парламентаризму як форми і принципу організації і здійснення державної влади. Політичні партії в сучасному розумінні остаточно сформувалися лише в середині XX ст. одночасно з еволюцією виборчого права в напрямку до утвердження прямих, рівних, загальних виборів.

Щодо причин виникнення партій, то, як правило, у дослідженнях наголошується, що свій початок вони беруть з неформальних фракцій, які виникають навколо відомої особи, впливової сім'ї, регіонального економічного інтересу. Одним із найбільш поширених є твердження про утворення їх внаслідок необхідності ведення виборчої боротьби. Більшість дослідників основними **причинами формування політичних партій** вважають:

- а) введення загального виборчого права;
- б) лібералізацію і демократизацію всіх сфер суспільного життя;
- в) пробудження національної свідомості народів.

Умовно можна визначити **етапи формування політичних партій**:

I етап. Партії виникають в умовах кризи феодального суспільства і формування капіталістичних відносин. Вони створювалися різними групами молоді буржуазії з метою знищення існуючих державних структур.

II етап. Перші десятиріччя XIX ст. – виникають політичні партії робітничого класу. Проявляється антагонізм буржуазії і робітничого класу, що веде до створення «Союзу комуністів» (1848 р.)

III етап. Початок XX ст. – процес зародження національно-визвольної боротьби в Азії, Африці та Латинській Америці (Індійський Національний Конгрес, Фронт національного визволення в Алжирі).

IV етап. Після Жовтневої революції в Росії (1917 р.) почався процес формування масових комуністичних партій.

V етап. Друга половина 80-х років XX ст. – період розвалу однопартійної системи у країнах Східної Європи

Зріла політична свідомість здатна бачити суперечливу суть партії як явища політичного життя: «Партії – це водночас і благо, і зло, – зазначав Жорж Клемансо. – Благо тому, що вони є колективною силою у боротьбі за прогрес. Зло – тому, що вони рано чи пізно обов’язково уподібнюються церкві з її ієрархією і дисципліною. Такі організації обмежують можливості видатних особистостей, які в колективі змушені опускатися до загального середнього рівня». Політична боротьба, за словами В. Соловйова, «не може бути справедливою, оскільки вона змушує бачити все в білому кольорі на своєму боці і все в чорному – на стороні ворогуючій, а також рівномірного розподілу кольорів не буває і не буде принаймні до страшного суду».

Тому доречно окреслити позитивні і негативні сторони існування партій і системи багатопартійності, на яких сконцентрував увагу *Б. М. Чечерін* у «Курсі державної політики»:

Позитивні сторони:

Політичні питання отримують тут усебічне висвітлення. Будь-які суспільні інтереси і потреби знаходять своїх захисників і критиків.

Існування опозиції не прощає владі промахів, стримує бюрократизацію, змушує уряд діяти ефективно.

Усередині партії виховується дисципліна, яка необхідна, щоб перемогти конкурента.

У політичній боротьбі проявляються і висуваються дійсно обдаровані люди. Тут не може бути випадкових вождів, неможливо утриматися за рахунок брехливих обіцянок, лицемірства і лукавства.

Негативні сторони:

Належність до партій дає особі односторонній розвиток. Член партії дивиться на все її очима, інтересами її політичної боротьби. Наприклад, член опозиційної партії звикає дивитися на уряд тільки негативно.

Дух партії закриває безкорисне бажання до загального блага. Всі інтереси пов’язані з тим, щоб подолати противника. Все приноситься в жертву вузькопартійним, а не державним інтересам.

У політичній боротьбі розгоряються емоції. Для перемоги приборюють різних партій вдаються до брехні, наклепу тощо.

Безперервна боротьба веде до послаблення урядової влади, її сили розтрачуються на боротьбу з опозицією.

Отже, **політична партія** (від лат. *pars* – частина, група, відділ) – це організована частина суспільства, члени якої добровільно об'єднуються з метою вибороти владу в суспільстві та утримувати її; добровільне об'єднання громадян-прихильників загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і виявленню політичної волі громадян, участь у виборах та інших політичних заходах.

Ознаки партії за Дж. Ланаламборою: об'єднання людей (організація); наявність власної ідеології; боротьба за владу; боротьба за електорат.

Способи формування партії: з ініціативних груп по створенню партії; із виборчих комітетів, груп підтримки кандидатів; з парламентських фракцій; через організаційне оформлення масових громадсько-політичних рухів; шляхом трансформації громадських організацій; через легалізацію тіньових структур.

Структура партії: політичний лідер (лідери); партійна еліта; партійний актив; члени партії (партійні маси); партійний електорат.

2. Функції та типи політичних партій

Партії виконують численні та різноманітні **функції**. Хоча всі вони переплітаються, їх можна згрупувати за такими трьома головними напрямками.

Політичні:

– Виявлення, формування і задоволення інтересів великих суспільних груп, народу в цілому.

– Боротьба за політичну владу, її використання або контроль над нею.

– Формування органів державної влади, місцевого та регіонального самоврядування.

– Вироблення та здійснення політичного курсу.

Ідеологічні:

– Розробка партійної ідеології.

– Ведення, пропаганда, формування громадської думки.

– Політичне виховання членів партії, широкого народного загалу.

Організаційні:

– Підготовка кадрів для партії, державного апарату та громадських організацій.

– Проведення виборчих кампаній, інших політичних акцій.

– Організація діяльності партійних фракцій у представницьких органах влади.

Типологія політичних партій

Політичні партії відрізняються одна від одної походженням, місцем і роллю в політичній системі, соціальною базою, ідеологією, програмою і т.п.

<i>Критерії типології</i>	<i>Типи партій</i>
1. Участь у політичній владі або місце в політичній системі 2. Легітимність 3. Ідеологічна спрямованість	1. Панівні, правлячі, опозиційні 2. Легальні, нелегальні 3. Ліберальні, консервативні, комуністичні, соціал-демократичні
4. Політичний темперамент або орієнтації 5. Ставлення до суспільного прогресу 6. Спосіб визначення програмної мети 7. Соціальна база	4. Ультраліві, ліві, лівоцентристські, центристські, правоцентристські, праві, ультраправі 5. Прогресивні, радикальні, революційні, еволюційні, реформістські, реакційні 6. Прагматичні, харизматичні 7. Буржуазні, робітничі, селянські, жіночі, молодіжні, професійні, освітянські, пенсіонерів, ветеранські
8. Характер членства	8. Кадрові, масові
9. За масштабами діяльності	9. Столичні, регіональні, загальнонаціональні, міжнародні

3. Партійні системи

Політичні партії, що діють у певному суспільстві, утворюють певну **партійну систему**. Її можна визначити як **систему відносин суперництва та співробітництва між існуючими в суспільстві партіями**.

У сучасній політичній літературі досить поширена типологія партійних систем на основі двох критеріїв: кількість існуючих партій та принцип альтернативності (можливості ротації, зміни правлячих партій).

Типологія партійних систем за Джовані Сарторі:

Безпартійна система, тобто ситуація, коли відсутні всякі партії. Це пов'язано з: а) пануванням в суспільстві такої політичної культури, що не передбачає існування політичних партій у сучасному розумінні; б) введенням державною владою заборони на створення будь-якої партії (африканські країни після військових переворотів в 60-80 рр. ХХ ст. – Дагомея, Буркіна-Фасо, Верхня Вольта, Нігер); режим постійного функціонування безпартійної системи – Саудівська Аравія, Оман та ін.

Однопартійна система. Система, де крім правлячої або пануючої, решта партій офіційно заборонена або їх створення «де-факто» унеможлиблюється. Це система, де існує лише одна партія, а спроби створити інші партії ще не робилися або зазнали поразки через протидію політичної влади. Прикладами

однопартійної системи був СРСР 1989 р., Німеччина 30–40 рр., сучасна Північна Корея, Куба, Кенія або революційні комітети Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамахірії.

Гегемоністська система (багатопартійна система з партією, що здійснює гегемонію). Прикладом її була Болгарська Народна Республіка, де існувало дві легальні партії – правляча (гегемон) Комуністична та її «молодіжний партнер» – Болгарський землеробський народний союз. Така система існувала в Польщі, Чехословаччині, а нині в Китаї, В'єтнамі. Таку систему ще можна назвати «безпартійною з партією влади». До «партії влади» може входити оточення монарха або президента – автократа; рада духовенства; військова рада (хунта); революційний уряд.

Система домінування (багатопартійна система з домінуючою партією). Вона відрізняється від системи, яка здійснює гегемонію, тим, що в рамках її існування немає законодавчого закріплення. Це система, де партія виборола владу і займає домінуюче становище, але з часом може поступитися іншій авторитетній партії. Така система існувала в Мексиці, де при владі з моменту утворення (1929 р.) знаходилася Конституційно-революційна партія. Це стосувалося Індійського національного конгресу до 1989 р. Сьогодні це стосується Ліберальної партії Японії та Соціал-демократичної партії Швеції.

Система фіксації (багатопартійна система з фіксованою кількістю партій). Система, у якій традиційно і в законодавчому порядку фіксується певна кількість партій. Прикладом може бути Бразилія (2), або Індонезія (3). Трипартійна система була запроваджена в період правління Альвара Саданта в Єгипті. На Мадагаскарі в 70–80 рр. на підставі «Хартії революції» дозволялося функціонування 8 партій, які «проходили перевірку» на виборах.

Двопартійна система. Система, де дві партії традиційно змінюють одна одну біля урядового керма. Класичним прикладом двопартійної системи можуть бути США і Великобританія. Елементи двопартійної системи спостерігаються в Австралії та Новій Зеландії.

Двоблокова система. Це ситуація, коли жодна з партій не може здійснювати владу або до цього її вибороти і блокується з іншими: ліві з лівими (демократи, ліберали, лейбористи), а праві з правими (консерватори, республіканці). Основне політичне суперництво йде між двома групами політичних партій, наприклад, Малайзія, Барбадос, Беліз, Сент-Люсія.

Система поляризованого плюралізму. Це система, у якій наявні антисистемні партії, тобто ті, що виступають проти існуючої системи, серед яких найпотужнішими є крайні праві і крайні ліві. Уряд формують центристські партії і спостерігається гостре ідеологічне протистояння між центром і праволівою опозицією. Це проявлялося після другої Світової війни в Італії та Франції (Національний фронт – справа, Французька комуністична партія – зліва). Сьогодні така ситуація спостерігається в Ірландії, Фінляндії й Україні.

Помірковано-поляризована система. Це відсутність антисистемних партій і двосторонньої опозиції. Ідеологічні відмінності між партіями незначні (ФРН, Австрія, Бельгія, Швеція, Норвегія, Греція та інші).

Мультипартійна система (атомізована). У цьому випадку існують десятки партій різної політичної орієнтації, приблизно рівних за впливом серед виборців і в парламенті. Це справжня багатопартійність доведена до абсурду. Це країни Східної Європи, колишнього Радянського Союзу на початку 90 рр. ХХ ст. (Угорщина, Чехословаччина, Польща, можливо, Україна, звичайно, Росія та інші).

4. Громадсько-політичні організації та рухи

Важливим атрибутом політичного життя будь-якого демократичного суспільства є різного роду громадсько-політичні об'єднання (громадські організації, рухи, органи, політичні організації, політичні партії тощо).

Громадсько-політичні об'єднання виникають переважно як організації груп та окремих громадян, між якими встановлюється свідомий зв'язок і систематичне співробітництво заради досягнення певної мети на підставі спільних політичних інтересів.

Громадсько-політичні рухи – структурно несформовані масові об'єднання громадян різних соціально-політичних орієнтацій, діяльність яких тимчасова і найчастіше спрямована на виконання певних життєвих завдань. Після вирішення поставлених завдань такі рухи або розпадаються, або консолідується в нові політичні партії.

Стадії розвитку громадсько-політичних рухів:

- Створення передумов виникнення.
- Артикуляція політичних прагнень, поява певних програмних документів.
- Розвиток політичної діяльності – залучення до руху певних прихильників пропаганди програмних настанов, цілей і методів їх досягнення.
- Затухання руху – повне припинення руху або утворення на його основі політичної партії.

Типологія громадсько-політичних рухів (за Гідденсом):

Трансформативні рухи – спрямовані на радикальні зміни в суспільстві, частиною яких вони є.

Реформативні рухи – пов'язані з певними перетвореннями в суспільстві й спрямовані на зміну лише деяких сторін існуючого порядку.

Рухи-порятунки – ставлять за мету звільнити людей від таких життєвих шляхів, які розцінюються як гріховні (наприклад, релігійні).

Альтернативні рухи – спрямовані на усунення якихось специфічних негативних рис людей.

За Блумером, громадсько-політичні рухи бувають:

Загальними – робітничий, жіночий, молодіжний рух за мир тощо.

Специфічними – реформаторські та революційні, характеризуються чітко визначеною метою та достатньою організаційною структурою.

Експресивними – релігійні рухи не прагнуть змінити існуючий порядок, зосереджуються на організації суб'єктивного життя людей.

Відмінності рухів від партій:

1. *Ідеологічна*: якщо партію можна визначити як певну ідеологічну спільність, прив'язану до відповідної політичної ідеології, то для рухів така ідентифікація не обов'язкова.

2. *Мета (спрямованість)*: якщо програми партій є багатоцільовим відображенням соціально-політичних доктрин, то рухи зорієнтовані на досягнення окремої, чітко окресленої конкретної мети, що за певних умов може переформуватися у загальнолюдську.

3. *Ставлення до влади*: рухи не ставлять мети завоювати державну владу, що є характерним для партій.

4. *Організація*: на відміну від партій, рухи не мають тривалих, довгочасних організаційних структур. Рухи можуть об'єднувати людей різної партійної належності для досягнення певних політичних цілей.

Функції громадсько-політичних рухів:

Структурна – на їхньому ґрунті виникають нові політичні партії, формуються контреліти.

Комунікативна – своєрідні індикатори незадоволення соціальних потреб, формуються групи тиску.

Функція соціалізації – інші соціальні канали залучення людей до політики.

Дестабілізуюча та стабілізуюча функція.

Тестовий самоконтроль знань

Функція політичної партії, що передбачає боротьбу за владу:

політична; ідеологічна; організаційна.

За характером членства партії бувають:

легальні; центристські; масові.

Функція партії, що передбачає підготовку кадрів для партії, державного апарату та громадських організацій:

ідеологічна; організаційна; політична.

Помірковано-поляризована партійна система – це присутність чи відсутність антисистемних партій:

присутність; відсутність.

Кому належать слова: «Партійна боротьба не може бути справедливою, оскільки вона змушує бачити все в білому кольорі на своєму боці, і все в чорному – на стороні ворогуючій»:

В. Соловйову; Ж. Клемансо; Дж. Лапаламборі.

При якому типі партійної системи жодна з партій не може самостійно захопити владу і об'єднується з іншими за різноманітними орієнтаціями:
двоблоковій; двопартійній; атомізованій.

Політолог-партолог, який окреслив основні ознаки політичної партії:

Ж. Клемонсо; Дж. Лапаламбора; В. Соловйов.

Одна політична партія – гегемон, інші партії – сателіти – це ознака режиму:

демократичного; авторитарного; тоталітарного.

Одна легальна партія, яка володіє всією повнотою влади – це ознака політичного режиму:

авторитарного; демократичного; тоталітарного.

Кому належать слова: «Партії – це водночас і благо, і зло...»:

В. Соловйову; Ж. Клемансо; Дж. Лапаламборі.

За місцем у політичній системі партії можуть бути:

опозиційні; столичні; регіональні.

За ідеологічною спрямованістю партії можуть бути:

правлячі; ліберальні; молодіжні.

Функція партії, що проявляється у веденні пропаганди, формування громадської думки:

ідеологічна; організаційна; політична.

Тип партійної системи, що характеризується наявністю антисистемних партій:

двоблокова; у край поляризована; атомізована.

Функція партії, що передбачає політичне виховання членів партії, широкого народного загалу:

політична; ідеологічна; організаційна.

Помірковано-поляризована система сьогодні діє в:

Малайзії; Австрії; Австралії; Барбадосі.

У Бразилії сьогодні діє партійна система:

фіксації; домінування; однопартійна.

Гегемоністська система дає про себе знати в:

Китаї; Японії; Швеції.

Який тип партійної системи дає про себе знати у Саудівській Аравії:

однопартійна; безпартійна; гегемоністська?

За політичними орієнтаціями партії можуть бути:

масові; праві; правлячі.

VII. ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС

1. *Поняття політичного процесу. Основні підходи до розуміння сутності політичного процесу*

Політичний процес – одна з центральних і, разом з тим, дуже специфічна категорія політичної науки. Деякі вчені ототожнюють її з поняттям політики загалом. Інші бачать специфіку політичних процесів або в результатах функціонування політичної системи, або в динаміці боротьби і суперництва груп за статуси і ресурси влади.

При всіх розбіжностях теоретичної інтерпретації політичного процесу він відображає реальну взаємодію суб'єктів політики, що склалася не шляхом, визначеним лідерами або програмами партій, а в результаті дії найрізноманітніших зовнішніх і внутрішніх факторів. Інакше кажучи, політичний процес демонструє, як індивіди, групи, інститути влади взаємодіють один між собою, реалізуючи свої специфічні ролі та функції. А оскільки ситуації, стимули і мотиви людської поведінки постійно змінюються, політичний процес виключає будь-яку заданість або зумовленість у розвитку подій і явищ.

Розкриваючи зміст політики через сформовані форми виконання суб'єктами своїх ролей і функцій, політичний процес показує, як їх здійснення відтворює одні елементи політичної системи, руйнує інші, розвиває і створює треті. Тим самим політичний процес розкриває як поверхневі, так і глибинні зміни політичної системи, характеризує її перехід від одного стану до іншого. Особливе значення для політичного процесу має тривалість або короткостроковість тимчасових періодів даних змін в формах здійснення влади, співвідношення сил, способах прийняття рішень.

З огляду на вказані риси політичного процесу, можна сказати, що він розкриває рух, динаміку, еволюцію політичної системи, зміну її станів у часі і просторі. **Політичний процес** – це сукупність дій інституціалізованих і неінституціалізованих суб'єктів щодо здійснення своїх специфічних функцій (дисфункцій) у сфері влади, і в підсумку ведуть до розвитку або занепаду політичної системи суспільства.

Що стосується суспільства в цілому, то політичний процес розкриває взаємодію соціальних і політичних структур і відносин. З точки зору внутрішнього змісту політичний процес визначає технологію здійснення влади, являючи собою сукупність відносно самостійних, локальних взаємодій суб'єктів, структур та інститутів, пов'язаних певними специфічними цілями і інтересами в підтримці (або зміні) системи правління.

Взаємодія суб'єктів політики з приводу державної влади ґрунтується на процесуальному підході, який дає змогу досліджувати причини виникнення певних політичних проблем, процес вироблення і прийняття політичних рішень,

створення нових політичних інститутів. Все це складає сутність політичного процесу, який відображає політичну реальність і є результатом боротьби інтересів різних політичних сил, соціальних груп і громадян, їх впливу на владні структури. Результатом взаємодії різних суб'єктів є створення стійких зв'язків і відносин, виникнення нових правил і норм, створення або відтворення політичних інститутів.

Слово «процес» означає послідовну зміну станів, явищ, ходу розвитку; сукупність послідовних дій для досягнення необхідного результату. Найбільш істотні відмінності процесуального трактування від інших основоположних трактувань світу політики полягають у тому, що вони розкривають постійну мінливість політичних явищ. В даному контексті йдеться про динамічну характеристику політики, пов'язану зі змінами в поведінці і відносинах суб'єктів з приводу владних інтересів, яка розгортається в часі і в просторі.

Під **політичним процесом** розуміється *динамічний вимір політичного життя, що полягає у відтворенні компонентів політичної системи суспільства, а також у зміні її стану; політична активність політичних суб'єктів, пов'язана з боротьбою за владу і наданням впливу на владні структури.*

У політичній науці, як правило, розглядають процеси на макро- і мікрорівнях. Макрорівень пов'язаний з відтворенням політичної системи, що здійснюється під впливом діючих на неї чинників. На мікрорівні під політичним процесом розуміється сукупність субпроцесів як якась рівнодіюча дій різних соціальних і політичних суб'єктів. Політичний процес виступає як результат впливу груп інтересів на органи влади, що призводить до прийняття рішень, що впливають на стан суспільства.

Політичний процес розглядається як один з суспільних процесів поряд з економічним, ідеологічним, правовим, а також як форма функціонування політичної системи суспільства, що еволюціонує в часі і в просторі. Політичний процес як «соціальний макропроцес, по-перше, що характеризує хронологічну послідовність цілісних станів суспільної взаємодії з приводу влади; по-друге, що виражає рівнодіючий результат індивідуальних і групових дій, тобто, сукупної політичної активності певного співтовариства; по-третє, що включає способи взаємодії держави і суспільства, інститутів і груп, політичної системи і соціального середовища, уряду і громадянина.

Основні підходи, що визначають принципи аналізу процесів.

Інституційний. Аналіз політичних інститутів, формально-правові аспекти політичної діяльності.

Біхевіористський. Практичні механізми політичних процесів, реалізація влади, індивідуальна поведінка, лідерство, діяльність партій, голосування, інші форми активності.

Структурно-функціональний. Структура процесів, через взаємодії його елементів. Визначення елементів та їх функцій.

Теорія раціонального вибору. Людина як самодостатній актор з власними настановами та орієнтаціями, який обирає оптимальну модель політичної поведінки з максимальними вигодами.

Системний аналіз. Процес за принципами функціонування політичної системи.

2. Структура і функціональний зміст політичного процесу

На зміст політичного процесу впливають такі фактори: рівень розподілу і врівноваженості законодавчої, виконавчої і судової влади; рівень централізації (децентралізації) влади; взаємодія партійних і державних структур; способи прийняття і реалізації політичних рішень; співвідношення прав і повноважень центральних і місцевих органів влади; взаємозв'язки в системі влади (відносини між правлячою та опозиційною елітами, рівень корумпованості).

Одним з найбільш поширених сучасних політичних процесів є демократизація. Умовами функціонування та розвитку демократичного політичного процесу є: політичний плюралізм; правова держава; громадянська політична культура; розподіл влади; наявність в суспільстві прав і свобод громадян; гласність в діях державних органів, партій, громадських організацій.

Структуру політичного процесу деякі дослідники визначають як сукупність взаємодій акторів, а також їх логічну послідовність. Інші автори виділяють такі елементи: актори (суб'єкти), об'єкти, а також засоби, методи, ресурси.

Параметри політичного процесу: часові і просторові рамки, фактори, що впливають, норми, що регулюють відносини. **Фактори:** *Внутрішні:* характеристика суб'єктів, розподіл владних ресурсів. *Зовнішні:* соціально-економічні, соціокультурні характеристики середовища.

Актори (суб'єкти): політичні інститути, громадянське суспільство, політичні партії, громадські об'єднання, групи інтересів. З різних форм їхньої дії чи взаємодії складаються політичні процеси. Так, реалізація влади визначається не лише процедурою прийняття владних рішень, а й сукупністю взаємодій акторів, здійснення впливу, особистісні фактори. Формами такої взаємодії є конфлікти, конфронтації, нейтралітет, компроміс, солідарність, консенсус.

Ресурси. Знання, наука, технічні та фінансові засоби, ідеологія, настрої мас, громадська думка. *Об'єктом* політичного процесу виступає, як правило, суспільство, що складається з різних класів і соціальних груп, а також індивідів. До *засобів* можна віднести як ненасильницькі, пов'язані з комунікативними діями, так і кошти державного тиску.

Структура політичного процесу розглядається крізь призму взаємодії держави і громадянського суспільства, державного управління та політичної участі, політичної системи і її соціального середовища, а також з позиції

діяльності соціальних суб'єктів і функціонування політичних інститутів, які складають зміст цілісного процесу.

3. Об'єкти та суб'єкти політичного процесу

Будь-яка політика стає зрозумілою, коли ясно, хто здійснює її і на що вона спрямована, тобто визначені суб'єкти й об'єкти політики у суспільстві на певному етапі історичного розвитку. Таке визначення дасть можливість підійти до з'ясування сутності політичних відносин між суб'єктами, суб'єктами і об'єктами політики, розкрити форми їхньої політичної поведінки, способи політичної діяльності, засоби перетворення політичного середовища.

Суб'єкт і об'єкт політики – обов'язкові елементи політичних відносин, тому вони повинні розглядатися в єдності, взаємозв'язку і взаємозалежності, однак кожен з цих елементів має свої властиві йому ознаки.

Суб'єкти політики – це соціуми, а також створені ними установи, організації, чия активна практична діяльність спрямована на перетворення політичної та інших сфер життєдіяльності людини як відповідних об'єктів політики. Суб'єкт політики, таким чином, передбачає: наявність самих соціумів та їх організацій, здатних до політичної діяльності і створених з цією метою; певні цілі їхньої діяльності; цілеспрямовану активність; виявлений інтерес; взаємозв'язок, взаємодію з об'єктом політики.

Об'єкти політики — явища політичної сфери в їх різноманітних проявах і зв'язках з усім суспільством. На них спрямована діяльність суб'єктів політики. Об'єкт політики дає уявлення всього того, на що суб'єкт політики спрямовує свою перетворюючу або руйнівну політичну діяльність. Об'єкти політики – це реальна політична дійсність, характерні для неї суспільні відносини, насамперед політичні, політична система суспільства загалом, її елементи, форми політичного життя, сфера політичних інтересів, суперечності політичного процесу як у національних межах, так і в регіональному або світовому просторі.

У суспільстві суб'єктом і об'єктом політики можуть бути людина, соціальні верстви, групи, організації, рухи, колективи, держави, суспільство загалом.

Суб'єктом політики є кожний соціум, здатний творити політику. Це означає відтворення набутого, усталеного в політиці, виробленого попередніми поколіннями в процесі історичного розвитку, підтримання реального політичного стану в усій системі його залежностей, закладення в реалії політики імпульсів її майбутнього розвитку, внутрішніх рушійних сил політичного розвитку. Отже, суб'єкт політики є активним за своєю природою. Рушійною силою такої активності, цілеспрямованої політичної діяльності є наявність політичного інтересу. Обсяг активності зумовлений здатністю суб'єкта впливати на поведінку людей (взаємодіяти з іншими суб'єктами політики), підпорядковувати політичні дії виробленим цілям, викликати зміни у

політичному стані, впливати на політичний процес. Ця здатність визначається як «політична суб'єктність».

Суб'єкти політики також визначають, хто є головною дійовою особою, хто другорядною, а хто й масою, пасивним об'єктом маніпулювання. Суб'єкт політики, впливаючи на інших людей, які стають для нього об'єктами політики, здатний також до самоорганізації, самовдосконалення та іншої діяльності.

Ця здатність суб'єкта політики значною мірою зумовлена такими обставинами.

1. Суб'єктивні здібності, що визначають здатність впливати на політичний процес, а саме: знання, вміння діяти, послідовність діяльності, мотивація, емоційний стан, воля.

2. Об'єктивні можливості для політичних дій (досягнутий рівень зрілості суб'єкта політики, наявність політичних сил, з якими об'єднується або бореться суб'єкт).

Розвиток політичного життя світового співтовариства збагачується різноманітністю суб'єктів політики, їх можна певним чином **класифікувати як первинні і вторинні**.

До **первинних** суб'єктів політики належать індивіди та соціально-історичні спільноти: світове співтовариство, громадянське суспільство, народи, етнічні й соціальні групи. Ці спільноти формують певні об'єднання, які відображають їхній інтерес і дають змогу втілити його у життя. До **вторинних** належать політичні інституції і політичні організації – держава, партії, громадсько-політичні об'єднання. Вторинні суб'єкти є похідними від первинних. Між суб'єктами політики існує динамічна система взаємовідносин – залежності, підпорядкованості, відносної автономності. Місце і роль певного суб'єкта політики у цій системі визначаються його готовністю і здатністю впливати на політичні процеси, тобто наявністю необхідних політичних властивостей, політичної культури.

Первинні суб'єкти є вихідними у формуванні політики. Вони є носіями політичних інтересів, потреб, на яких ґрунтується свідома і несвідомо політична діяльність. Саме інтереси і потреби спонукають до політичних дій різні соціально-політичні спільноти. Головним таким суб'єктом є людина. Саме завдяки активній діяльності її діють соціально-політичні спільноти і створені ними організації.

Особа бере участь у політиці безпосередньо або опосередковано. Безпосередня участь відбувається через форми прямої та представницької демократії. Представницькі форми демократії як вторинні суб'єкти, зокрема, парламент, місцеві органи влади, представницькі органи партійних та інших громадських організацій — забезпечують опосередковану діяльність особи у політичній сфері. У цих органах власне політичну діяльність здійснюють особи як політичні діячі, політичні лідери. Світовий політичний процес свідчить про розширення й урізноманітнення форм політичної діяльності особи. А це, в свою

чергу, означає, що роль людини як суб'єкта політики в світовому співтоваристві безперервно зростатиме, набуватиме нового змісту.

Соціально-політичні спільноти як суб'єкти політики – це цілісні соціальні утворення, що формуються на основі певних соціально-політичних і культурно-економічних зв'язків, тенденцій і перспектив розвитку.

Основні характерні ознаки соціально-політичних спільнот як суб'єктів політики:

- соціально-політичні спільноти є рушієм суспільно-політичного прогресу;
- без активної діяльності соціально-політичних спільнот, розвинених відносин між ними, їхньої свідомої поведінки, політичної волі прогресивні соціальні зміни неможливі;
- від характеру соціально-політичних спільнот, а також якості функціонування створених ними політичних інституцій залежить стан об'єкта політики — політичної сфери суспільства;
- від характеру політичної діяльності суб'єктів політики залежать тип суспільства, його суспільно-політичний та державний устрій.

Розвиненою спільнотою є громадянське суспільство кожної країни. Воно не тільки є носієм предметно-практичної діяльності та пізнання у сфері політики, а й самозалучається до політичної діяльності або відчужується від неї.

Правляча еліта як суб'єкт політики – це та частина еліти, яка прийшла до державного владарювання шляхом виборів. Співвідношення між правлячою елітою і адміністративною в різних країнах різне.

Типи **об'єктів** політичних процесів розрізняють: політичні інститути (владно-управлінські структури, політичні і правові норми) і суспільно-політичні відносини.

Серед різних феноменів суспільно-політичного буття чільне місце посідає такий об'єкт політики як громадянське суспільство. Воно є сферою спонтанного самовиявлення вільних громадян та добровільно створених ними об'єднань, яка захищена відповідними законами від прямого втручання і сваволі державної влади. Це не означає, що суб'єкти політики не впливають на громадянське суспільство: цей вплив полягає у створенні таких політичних умов, які забезпечили б вільний розвиток громадянського суспільства.

Політичне життя суспільства загалом також є об'єктом політики. Суб'єкт політики прагне внести в нього цілеспрямованість, організованість, забезпечити консолідацію навколо себе, мирне функціонування. Це досягається шляхом урегулювання питань влади, визначення ролі і місця її суб'єктів і механізму владарювання, гармонізації та оптимізації відносин між масами і політичними лідерами, організаційними структурами і силами, що беруть участь у політиці. Об'єктом регулювання стає внутрішнє і зовнішнє політичне життя, державне і партійне, формальне і неформальне, урегулювання їхніх зв'язків, принципів

функціонування. Організуючи політичне життя, спрямовуючи його відповідно до певних цілей і напряму розвитку, суб'єкт політики формує об'єкт власної політики – політичну систему, її структури – владу, політичні відносини, політичну організацію суспільства, політичну культуру.

Окрім діяльності в політичному просторі своєї держави суб'єкт політики буде політичні відносини з іншими народами, їх політичними системами. Отже, об'єктом політики стають світова політична система, світовий політичний порядок, відносини між політичними системами різних країн світу, а також між їхніми політичними об'єднаннями.

4. Режими та етапи перебігу політичного процесу

Політичний процес характеризується певною циклічністю та повторюваністю. Велика розмаїтість процесів свідчить про те, що досить складно виділити загальні для всіх типів стадії або фази. Як правило, конкретні фази виділяються при дослідженні певних типів політичних процесів, наприклад, пов'язаних з виборами, реалізацією конкретної державної або партійної програми, функціонуванням політичної системи або політичного інституту.

Основними етапами політичного процесу слід відзначити такі: делегування політичних інтересів соціальних груп і прошарків інститутам, які приймають управлінські рішення; прийняття рішень і формулювання політичної волі; реалізацію політичної волі, вираженої у формі управлінських рішень.

Англійський політолог *Ендрю Хейвуд* виділяє у політичному процесі чотири **стадії**: ініціювання політики; формулювання політики; реалізація політики; оцінка політики.

На стадії **ініціювання політики** відбувається усвідомлення проблем і починається пошук шляхів їх вирішення. Ініціювання політики може здійснюватися як «зверху» – від політичного лідера держави, уряду, інших органів влади, так і «знизу» – від громадської думки, політичних партій, груп інтересів, засобів масової інформації.

Центральна стадія політичного процесу – **формулювання політики** – передбачає трансформацію абстрактних ідей в конкретні формули, а також можливу корекцію первинних пропозицій. Спочатку відбувається вибір механізмів і процедур, на основі яких буде здійснюватися політика. Далі передбачається більш точне визначення проблеми, тобто, політика може бути переосмислена тими, хто розробляє цю проблему, на відміну від тих, хто її ініціював. Потім відбуваються постановка цілей і вибудовування пріоритетів і далі – аналіз і вибір одного із запропонованих варіантів політики.

Реалізація політики. Забезпечення максимальної наближеності початкових намірів до реальних результатів.

Оцінка політики. Визначення ефективності рішень.

Г. Алмонд і Г. Пауел виділили такі складові політичного процесу.

- Артикуляція суспільних інтересів: перетворення суспільних очікувань у конкретні вимоги (партії, громадські об'єднання, групи інтересів). Інформування органів влади.
- Агрегування інтересів: узгодження інтересів і вимог, відбір.
- Формування політичного курсу: діяльність органів влади, вибір певного варіанту політичної дії.
- Реалізація рішення: діяльність виконавчої влади.
- Контроль та арбітраж: здійснює влада і громадськість.

Зі зміною форм, методів і функцій, здійснюваних державною державної влади та іншими політичними інститутами змінюються політичні процеси. Найчастіше розрізняють три режими їх протікання. **Перший – це режим функціонування, що не виводить політичну систему за межі сформованих взаємовідносин громадян та інститутів державної влади.** У цьому випадку політичні процеси відображають просте відтворення структурами влади постійно повторюваних рутинних процедур у відносинах між владою і суспільством. Традиції і наступність у політичних процесах мають перевагу над будь-якими інноваціями.

Другий – це режим розвитку. В цьому випадку структури і механізми влади виводять політику держави на рівень, який дозволяє адекватно відповідати на нові соціальні вимоги населення, виклики часу. Такий характер політичних змін означає, що інститути державної влади визначили цілі і методи управління, адекватні суспільним потребам та інтересам, співвідношенню сил всередині країни і на міжнародній арені. Політичний розвиток супроводжується інтенсивною взаємодією макро- і мікрофакторів влади, що веде до підвищення відповідності політичної системи іншим сферам суспільного життя, наростання складності її будови, підвищенню здатності застосовувати гнучкі стратегії і технології владарювання з урахуванням різноманітних інтересів груп і громадян.

Третім різновидом режиму існування політичних процесів є режим занепаду, розпаду політичної цілісності. В даному випадку політичні зміни (в способах артикулювання інтересів, відбору еліт, прийняття рішень) мають негативний характер стосовно норм і умов цілісного існування політичної системи. Дезінтеграція влади і суспільства, атомізація політичних суб'єктів і розпад режиму правління мають незворотній характер. В результаті влада втрачає здатність керувати і регулювати суспільні відносини і, як наслідок, втрачає стабільність і легітимність.

Тестовий самоконтроль знань

Чим зумовлюється політичний процес:

нормативними актами; інтересами суб'єктів політики; міжнародними договорами; програмами політичних партій.

Як теорія раціонального вибору тлумачить політичний процес:

як визначення особою оптимальної моделі своєї поведінки; як функціонування політичних інститутів; як функціонування політичних систем; як взаємозв'язок структурних елементів з їхніми функціями.

Які зовнішні фактори політичного процесу:

політичні партії; рівень економічного розвитку; нормативні акти; статус суб'єктів політики.

Ресурсом політичних процесів є:

нормативно-правові акти; партійні програми; громадські організації; громадська думка.

Що є первинним суб'єктом політичного процесу:

світове співтовариство; держави; політичні партії; міжнародні організації.

Як називається етап політичного процесу, який включає трансформацію абстрактних ідей в конкретні напрями практичної діяльності:

ініціювання політики; формулювання політики; оцінка політики; реалізація політики.

Режим розвитку як характеристика політичного процесу передбачає:

функціонування політичної системи в рамках сформованих відносин; реалізацію інтересів суспільства, визначених його потребами; дезінтеграцію політичної системи; функціонування політичної системи в рамках незмінних норм.

VIII. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

1. Поняття та концепції політичної культури, її структура

Як і будь-який інший вид людської діяльності, політика має свідомий характер. Визначаючись у кінцевому підсумку об'єктивними економічними й соціальними чинниками, вона водночас здійснюється під впливом свідомості та культури людей. Саме політична культура визначає поведінку індивідів і соціальних спільностей, надаючи їм певного змісту і спрямування. Політична культура багато в чому визначає також характер і особливості конкретної політичної системи, політичного режиму, динаміку і спрямованість політичних процесів.

Без вивчення і врахування суб'єктивного чинника політичного життя, впливу на останнє свідомості й культури неможливо досягнути сутності політичних явищ і процесів, визначити тенденції їх розвитку. Поняття політичної культури дає можливість перейти від поверхневого сприйняття політичної системи, функціонування її інститутів до розуміння глибинних причин політики, ролі в ній ідеологічного чинника, традицій, уявлень, переконань тощо. Про важливість вивчення політичної культури свідчить, зокрема, те, що політологію іноді визначають як науку про закономірності розвитку і функціонування політичної культури.

Велике значення політичної культури в житті суспільства зумовлює прагнення різних політичних сил, передовсім політичних партій, узяти під свій контроль процес її формування, засвоєння індивідом політичних знань, норм і цінностей, впливати на нього у вигідному для себе напрямі.

У політології існують різні підходи до розуміння сутності політичної культури та її визначення. Ці відмінності пов'язані з неоднозначністю самого поняття «культура». Як зазначається в енциклопедичному словнику, **культура** (від лат. – обробіток, вирощування, виховання, освіта, шанування) – *історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя і діяльності людей, а також у створенні ними матеріальних і духовних цінностей.*

Поняття «культура» вживається для характеристики певних історичних епох (антична культура), конкретних суспільств, народностей, націй (культура майя), а також специфічних сфер діяльності або життя (культура праці, побуту, художня культура, фізична культура, культура спілкування, обслуговування тощо); у більш вузькому розумінні це сфера духовного життя людей. Як видно з наведеного визначення, культуру можна розуміти як феномен матеріального і духовного життя. Ця відмінність дається взнаки і в розумінні політичної культури.

Термін «політична культура» вперше вжив німецький філософ-просвітителі кінця XVIII ст. *Йоганн Гердер*, а в активне застосування його увів у

1956 році американський політолог *Г. Алмонд*. Інтерес до політичної культури був зумовлений, передусім, усвідомленням західними дослідниками необхідності застосування впливу глибинних, емоційних і соціально-психологічних чинників на стабільність політичних систем.

Сучасні концепції політичної культури:

Психологічна концепція (*Г. Алмонд*): політична культура розглядається як набір психологічних орієнтацій на соціально-політичні об'єкти і процеси.

Комплексно-універсальна концепція (*Р. Такер, Д. Мервік, Л. Дітмер*): політичній культурі приписується все, що відбувається у політиці. Вона або ідентифікується з політичною системою, або зводиться до політичних відносин.

Об'єктивістська (нормативна) концепція (*Є. Вятр, Л. Пай, Д. Пол*): політична культура визначається як сукупність прийнятих політичною системою норм і зразків поведінки.

Евристична концепція (*С. Хантінгтон*): політична культура розуміється як гіпотетична нормативна модель бажаної поведінки.

Соціопсихологічна концепція (*Р. Карр, Ю. Тихомиров*): політична культура визначається як установча поведінкова матриця, у межах якої розташована і функціонує політична система.

Аксіологічна концепція (*У. Розенбаум, Д. Саваноха*): політична культура уявляється як сукупність цінностей певного порядку, як позитивного, так і негативного характеру.

Значний внесок у становлення і розвиток теорії політичної культури зробили американські політологи *Г. Алмонд* і *С. Верба*. Вони ж започаткували підхід до розуміння політичної культури як сукупності орієнтацій індивідів стосовно політичних об'єктів. Такі орієнтації виявляються на трьох рівнях:

По-перше, пізнавальні орієнтації, які охоплюють знання про політичну систему та її функціонування;

По-друге, емоційні орієнтації, які виражають почуття щодо політичної системи, учасників політичного процесу;

По-третє, оцінні орієнтації, які виражають особисте ставлення до політичної системи, її учасників та їхніх дій.

Отже, автори обмежили політичну культуру лише сферою політичної свідомості.

Інший підхід демонструє польський політолог *Єжи Вятр*. Він розглядає політичну культуру як органічну єдність політичної свідомості й політичної поведінки. *Є. Вятр* доводить, що політична культура – це сукупність позицій, цінностей і зразків поведінки, які стосуються взаємовідносин влади і громадян. Такий підхід, що пропонує єдність у політичній культурі двох сторін – духовно-ідеологічної і практичної діяльності, досить поширений і найбільш вдалий.

Третій підхід до розуміння політичної культури близький до другого. Відповідно нього, поряд з політичною свідомістю й політичною поведінкою до

політичної культури долучаються також способи функціонування політичних інститутів.

Отже, політична культура – це частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя. У політичному енциклопедичному словнику (К., 1999) уміщене таке визначення: **політична культура** – система історично сформованих, відносно стійких політичних уявлень, цінностей, орієнтацій, міфів, стереотипів, символів, що втілюють досвід попередніх поколінь, забезпечують відтворення політичного життя на основі наступності і надають значення політичному процесові.

Таким чином, політична культура обов'язково повинна базуватися на трьох основах:

- культурі політичної свідомості;
- культурі політичної поведінки;
- культурі політичного функціонування.

Структурні елементи політичної культури:

- політичний досвід; політична свідомість; політична поведінка;
- ідеологічний компонент – політичні знання; політичні переконання; політичні цінності;
- емоційно-психологічний компонент – орієнтації і установки громадян на політичні інститути; нормативну систему; політичні події; окремі політичні ролі.

2. Типи та функції політичної культури

Зміст і форми вияву політичної культури значною мірою залежать від рівня історичного розвитку і змінюються в ході суспільно-політичних змін. Кожній політичній системі відповідає певний тип політичної культури, який у кожній конкретній країні проявляється в національно-етнічних формах.

Типологія політичної культури може здійснюватися за різними ознаками: історичними епохами, формами ставлення до політики, характером політичної діяльності та її суб'єктами, типами світогляду, регіонами.

Найвідомішою в сучасній політології є **типологія політичної культури за Г. Алмондом і С. Вербою**.

Патріархальна політична культура – характеризується відсутністю в суспільстві інтересу до політичної системи, відсутністю у громадян знань, суджень і емоцій, прагнень, а також аполітичністю і замкненістю на місцевій чи етнічній основі.

Підданська політична культура – відзначається певним інтересом, сильною позитивною орієнтацією на участь у її функціонуванні, покладаючи свої надії на органи влади та політичних лідерів. Цей тип культури сформувався за умов феодальної системи, хоча елементи підданської культури трапляються і

в сучасних суспільствах, зокрема у формі поклоніння верховним політичним лідерам.

Активістська політична культура – вирізняється значним інтересом громадян до політичної системи та наслідків її функціонування, активною орієнтацією на особисту участь у політичному процесі.

В історії, на думку *Алмонда* і *Верби*, переважають не чисті, а змішані типи політичної культури, зокрема «громадянська культура».

Чимало дослідників виділяють замкнуті та відкриті типи політичної культури. Замкнуті орієнтуються на власні уявлення про політичне життя, свої національні традиції та звичаї. Такий тип політичної культури характерний для країн Сходу. Відкриті політичні культури також зберігають свої традиції, цінності, норми, але проявляють інтерес до інших політичних ідей, моделей політичного устрою; вони характерні для країн Заходу.

У рамках кожної національної політичної культури розрізняють елітарну та масову політичну культуру. **Елітарна** – це культура політичної влади, об'єднань громадян, інших активних учасників політичного процесу. **Масова** політична культура – це культура підданих, рядових громадян держави.

Функції політичної культури:

Пізнавальна – вивчає політичні уявлення, знання, міфи, чутки та політичну ідеологію.

Інтегративна – аналізує досягнення на базі загальноприйнятих політико-культурних цінностей в межах існуючої політичної системи.

Комунікативна – дозволяє встановити зв'язок між учасниками політичного процесу, накопичувати політичний досвід.

Соціальна – забезпечує інтересів відповідних соціальних спільнот людей.

Регулятивна – забезпечує ефективність функціонування політичної системи на основі притаманних їй ідеалів, норм, традицій.

Виховна – формує «політичну людину» на ґрунті цінностей і норм, які відповідають інтересам певних соціальних класів і груп.

Прогностична – передбачає можливі варіанти розвитку соціальних верств, націй у певних соціально-політичних ситуаціях.

3. Політична соціалізація

Людина є соціальною істотою. Люди утворюють суспільство, яке, у свою чергу, формує підростаючі покоління, роблячи їх повноправними членами суспільства. Становлення особистості у суспільстві відбувається через процес *соціалізації* – переймання досвіду попередніх поколінь шляхом засвоєння законів і норм, оволодіння комплексом соціальних ролей та навичок. Специфіка політичної соціалізації полягає у фокусуванні уваги на входженні індивіда в політичну систему.

Політична соціалізація – процес засвоєння індивідом упродовж його життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить.

У процесі політичної соціалізації виділяють дві **фази**:

1. Адаптація – пристосування особи до соціально-політичних умов, політичних норм та рольових позицій.

2. Інтеріоризація – перехід вимог політичної системи в структуру свідомості особи; переведення певних політико-культурних настанов зі сфери зовнішніх зразків у сферу внутрішніх спонук, мотивів поведінки.

Етапи політичної соціалізації:

Первинна – проходить у дитинстві і формально завершується із набуттям повноліття, коли індивід отримує право на активну участь у політичних, зокрема виборчих, процесах.

Вторинна – включає кожен наступний процес набуття політичних знань та оволодіння новим досвідом політичної діяльності:

а) десоціалізація – знецінення засвоєної системи норм і ролей, характерної для попереднього типу політичної культури;

б) ресоціалізація – заповнення ніші новою системою знань чи корекцією старої.

Залежно від політичного режиму країни та ступеню автономності політичної сфери суспільства політична соціалізація може проходити у прямій (безпосередній) формі, коли оволодіння базовою системою політичних знань є обов'язковим, і непрямій (латентній), де таке навчання відбувається емпірично-досвідним шляхом, має спорадичний, ситуативний характер.

Типи політичної соціалізації:

гармонійний – формується виважене, раціонально вмотивоване ставлення індивіда до держави в цілому, її вимог до громадянина;

гегемоністський – ігнорування інтересів соціально-політичної спільноти за паралельного звеличення особистісних ціннісних пріоритетів;

плюралістичний – визнання паритетності прав і свобод громадян у міжсуб'єктних взаєминах;

конфліктний – високий ступінь ідентифікації власної позиції з чітко визначеним груповим інтересом і усвідомлення інтересу інших груп як суперечливого своєму.

Отже, процес політичної соціалізації є надзвичайно важливим, оскільки особистість є первинним суб'єктом будь-яких суспільних відносин, зокрема й політичних.

4. Політична свідомість

Свідомість – це вища, властива лише людині форма відображення об'єктивної дійсності. **Політична свідомість** є однією з найважливіших форм

суспільної свідомості. Вона відображає політичне буття людей і може бути визначена як *сукупність знань, поглядів, орієнтацій та установок індивідів і соціальних спільностей стосовно політичної системи та їхнього місця в ній.*

У політичній свідомості розрізняють два **структурні елементи**: політична психологія і політична ідеологія.

Політична психологія – *сукупність почуттів, настроїв, емоцій, думок, волі, основних рис характеру індивідів і соціальних спільностей, що виражають їх ставлення до політичних інститутів, здійснення влади.* Вона включає політичні потреби, інтереси, почуття, настрої, традиції тощо.

Політична ідеологія – *це система ідей і поглядів, які виражають інтереси суспільних класів стосовно політики, здійснення влади.*

Суб'єктами основних політичних ідеологій сучасності – лібералізму, консерватизму, соціал-демократизму – є самі суспільні класи. У політичній свідомості розрізняють також два **рівні**: буденну і теоретичну свідомість.

Буденна політична свідомість – це несистематизовані масові уявлення про політику. Вона виникає стихійно, безпосередньо з повсякденної практики і відображає політичні явища і процеси поверхово, не проникаючи в їх суть. Але й на цьому рівні свідомість має пізнавальну цінність, є одним із джерел теоретичної свідомості.

Теоретична політична свідомість – це сукупність ідей, поглядів, учень, які виникають на основі наукового дослідження політичних явищ і процесів. Теоретична політична свідомість має багато спільного з політичною ідеологією, проте вони не є тотожними. Якщо теоретичне знання базується на фактах, то ідеологічне – на цінностях, що відбивають інтереси того чи іншого класу.

Типологія політичної свідомості.

Залежно від об'єкта:

Індивідуальна політична свідомість – це свідомість кожного окремого індивіда як учасника політичного процесу.

Групова політична свідомість – це свідомість різних соціальних спільностей людей (соціально-класових, етнічних, демографічних, професійних, територіальних).

Масова політична свідомість – соціальна база маси, яка складає сукупність індивідів, котрі належать до різних соціальних спільностей і беруть участь у конкретних політичних процесах. Однією з істотних рис масової політичної свідомості є її динамізм – здатність до швидких змін залежно від різноманітних чинників, особливо агітації і пропаганди. Масова політична свідомість проявляється у громадській думці. Основними каналами з'ясування і впливу громадської думки є опитування населення, референдуми, збори, маніфестації, всенародні обговорення важливих соціально-політичних проблем.

Сучасні реалії політичного життя українського суспільства дають можливість узагальнити типологічні ознаки політичної свідомості. Спираючись

на матеріали різних соціологічних досліджень, моніторинрів, аналітичні розробки, можна назвати **домінуючі типи української політичної свідомості:**

Етатисько-егалітарна свідомість – (етатизм – надія на державу, егалітаризм – зрівнялівка). Для неї характерні очікування вирішення всіх проблем за рахунок держави, або, у крайньому разі, місцевої влади і керівництва підприємств. Носії такої політичної свідомості відверто жадають «сильної руки», яка б навела порядок у державі аж до переділу власності.

Індивідуалістично-ліберальна свідомість – для неї характерна орієнтація при вирішенні своїх проблем, перш за все, на власні сили, переконаність у тому, що можна самому керувати своїм життям. Представники цього типу діяльні, у них немає невпевненості у своєму майбутньому, вони більшою мірою орієнтовані на кар'єру і життєвий успіх.

Найважливіші функції політичної свідомості:

Пізнавальна – сприяє пізнанню світу політики.

Оцінна – сприяє формуванню оцінки суспільно-політичного ладу.

Нормативно-регулююча – формує норми людського співжиття.

Інтегруюча – сприяє об'єднанню людей навколо спільних цінностей.

Прогностична – дає можливість прогнозувати, передбачати власне життя.

Процес формування політичної свідомості завжди є складним і суперечливим, оскільки таким є політичне життя суспільства. Значно зростає роль політичної свідомості в умовах трансформації суспільно-політичних відносин, коли відбуваються значні зміни всіх сфер суспільного життя, руйнуються попередні світоглядні стереотипи сприймання усталених соціальних норм і цінностей, які в нових умовах не здатні виконувати свої світоглядні функції. За таких обставин виникає потреба розробити адекватні новим умовам політико-ідеологічні концепції й теорії, які могли б сприяти формуванню у громадян взаємодії світосприймання і життєдіяльності.

Тестовий самоконтроль знань

Кому належать слова: «Найкращий спосіб прищепити дітям любов до вітчизни, полягає в тому, щоб ця любов ішла від батьків»:

Шатобріану; Монтеск'є; Джефферсону.

Хто вперше ужив термін «політична культура»:

Гердер; Вятр; Хантінгтон.

Яку концепцію політичної культури популяризував видатний політолог С. Хантінгтон:

психологічну; евристичну; аксіологічну.

Хто з дослідників приписував політичній культурі все, що відбувається в політиці:

Карр; Такер; Алмонд.

Яка фаза соціалізації передбачає перехід вимог політичної системи в структуру свідомості особи:

інтеріоризація; адаптація; екстеріоризація.

Концепція, що визначає політичну культуру як сукупність цінностей, певного порядку, як позитивного так і негативного:

психологічна; аксіологічна; комплексно-універсальна; соціопсихологічна.

Яка концепція наголошує на тому, що політична культура визначається як установча поведінкова матриця, у межах якої функціонує політична система:

об'єктивістська; соціопсихологічна; аксіологічна.

Концепція, що визначає політичну культуру як сукупність прийнятих політичною системою норм і зразків поведінки:

об'єктивістська; соціопсихологічна; аксіологічна.

Орієнтації, які охоплюють знання про політичну систему та її функціонування:

емоційні; пізнавальні; оцінні.

Орієнтації, що виражають почуття щодо політичної системи, учасників політичного процесу:

пізнавальні; емоційні; оцінні.

Політичні орієнтації, які відображають особисте ставлення до політичної системи, її учасників та їхніх дій:

пізнавальні; емоційні; оцінні.

Знецінення засвоєної системи норм і ролей, характерних для попереднього типу політичної культури – це:

ресоціалізація; десоціалізація.

Хто з дослідників наголошує на єдності в політичній культурі двох сторін – духовно-ідеологічної та практичної діяльності:

Алмонд; Вятр; Верба?

Хто з політологів розглядає політичну культуру як органічну єдність політичної свідомості та політичної поведінки:

Алмонд; Верба; Вятр?

Функція політичної культури, що дає можливість вивчати політичні уявлення, знання, міфи, чутки та політичну ідеологію:

підданська; патріархальна; активістська.

За типом поведінки політична культура може бути:

компромісна; інтравертна; конфронтаційна; екстравертна.

Тип політичної соціалізації, для якого характерне ігнорування інтересів політичної спільноти за паралельного звеличення особистісних ціннісних пріоритетів:

гармонійний; плюралістичний; гегемоністський; конфліктний.

За рівнем «відкритості / закритості» політична культура може бути:

конфронтаційна; інтровертна; компромісна; екстравертна.

Тип політичної свідомості, для якого пріоритетними в політиці є принципи свободи індивіда:

консервативна; ліберальна; соціалістична.

Тип політичної свідомості, для якої характерними є очікування, вирішення всіх проблем за рахунок держави:

етатиська; егалітарна; ліберальна.

Кому належать слова: «Прагніть завжди виконати свій обов'язок, і людство виправдає вас, навіть коли вас спіткає невдача»:

Джефферсону; Монтеск'є; Дюамелю.

IX. ВИБОРИ ТА ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

1. Сутність, класифікація та функції виборів

Вибори до органів влади є закономірним результатом процесу історичного пошуку суспільством найкращої моделі формування й функціонування держави. Вони являють собою спосіб формування органів влади та управління за допомогою вираження за визначеними правилами політичної волі громадян.

Вибори – процедура безпосереднього обрання або висунення певних осіб шляхом відкритого чи закритого (таємного) голосування для виконання громадських функцій, один із способів інститування державної влади, найпоширеніший механізм створення органів та інститутів влади.

Однак далеко не всі вибори демократичні. Це залежить від поширеності сприятливої для демократії політичної культури, поділу влади, організованої і впливової опозиції, незалежного й авторитетного суду, тобто від характеру взаємодії держави й громадянського суспільства.

У сучасному світі вибори широко застосовуються авторитарними і тоталітарними режимами. Призначенням їх стає зміцнення відповідних типів політичного панування за допомогою маніпулювання свідомістю своїх громадян і міжнародною суспільною думкою.

Класифікація виборів:

1. За розподілом влади:

- до органів законодавчої влади;
- до органів виконавчої влади;
- до органів судової влади.

2. За територіальним представництвом:

- до державних (федеральних) органів влади (парламент, президент);
- до регіональних органів влади (губернатори, земельні і крайові депутати);
- до місцевих (муніципальних) органів влади чи органів місцевого самоврядування (бургомістри, мери, глави адміністрацій, депутати зборів, дум, рад);
- до міжнародних органів влади (Європарламент).

3. За масштабами проведення:

- загальні;
- локальні.

4. За причиною проведення:

- чергові – у зв'язку із закінченням строків повноважень виборного органу;
- позачергові – через дострокове припинення органом своєї діяльності;

– додаткові – для поповнення представницького закладу, якщо з його складу вибув один або кілька членів.

Основні функції виборів:

- легітимація і стабілізація політичної системи в цілому чи окремих інститутів влади;
- створення представницької системи;
- мобілізація громадян на вирішення актуальних суспільних завдань;
- розширення комунікації між інститутами влади і громадянами;
- виокремлення політичної еліти;
- реформування суспільства за допомогою конкурентної боротьби альтернативних політичних програм;
- артикуляція і представництво різноманітних інтересів населення;
- спрямування політичних конфліктів у русло їх мирного врегулювання;
- створення ефективної опозиції та її підготовка до виконання функцій політичного керівництва;
- інтеграція різноманітних думок і формування загальної політичної волі;
- політична соціалізація населення, розвиток його політичної свідомості;
- контроль за інститутами влади.

Таким чином, *вибори* – головна форма прояву суверенітету народу, його політичної ролі як джерела влади. Найважливіша функція виборів – спрямування політичної системи в напрямі пошуку для країни оптимального політичного курсу.

2. Виборче право та його принципи

Основне завдання виборчого законодавства – забезпечити одне з найважливіших прав людини: право голосу, без якого всі інші права не мають сенсу.

Виборче право – 1) сукупність норм, які регулюють порядок і умови формування виборних органів, заміну виборних посад; 2) суб'єктивне право на участь у виборах.

Як суб'єктивне право особи виборче право поділяється на:

- **активне** – встановлене законом право громадянина брати участь у виборах в органи державної влади шляхом голосування;
- **пасивне** – право балотуватися на відповідні посади, тобто бути обраним.

Демократичні принципи виборчого права (визначають статус кожного громадянина на виборах):

загальність – всі громадяни мають активне і пасивне право на участь у виборах; у різних країнах може обмежуватися невеликою кількістю цензів (віковий, недієздатності, моральний, осілості, статевий, майновий);

рівність – кожний виборець має один голос і всі громадяни беруть участь у виборах на рівних підставах;

безпосередність – діє в більшості країн з розвинутою парламентською демократією; виборці прямо (без посередників, делегатів, представників) обирають членів парламенту, президента, представників інших органів політичної влади;

принцип непрямого виборчого права – між виборцями і обранцями є посередник, якому довірено вирішити результат виборів:

а) формується комісія виборців (США);

б) багатоступеневі вибори – громадяни вибирають лише нижній щабель представницьких органів місцевого управління, а члени вищих органів держави обираються їхніми колегами, що знаходяться рангом нижче (Китай);

таємне голосування – рішення конкретного виборця повинно бути нікому не відоме, що забезпечує свободу вибору, охороняє громадян від можливих переслідувань та підкупу.

Загальні принципи демократичної організації виборів:

- свобода виборів і добровільна участь у них громадян;
- наявність вибору альтернативних кандидатів;
- змагальність, конкурентність виборів;
- періодичність і регулярність виборів;
- рівність можливостей у передвиборчій боротьбі;
- можливість громадського контролю за виборами.

Таким чином, вибори можуть виконувати свою роль тільки в тому випадку, коли вони базуються на визначених принципах, що роблять їх механізмом представництва.

3. Моделі виборчих систем

Виборчий процес здійснюється за правовими нормами, що містяться в Конституції та виборчому законі. Уся сукупність встановлених законом правил організації і проведення політичних виборів і критеріїв визначення їхніх результатів називається виборчою системою. Вона визначає загальні принципи організації виборів і способи переведення голосів виборців у владні посади.

Сучасні демократії використовують широку палітру різноманітних виборчих систем (близько 350), кожна з яких має свої переваги й недоліки. Найпоширенішими типами виборчих систем є мажоритарна (альтернативна) і пропорційна (представницька).

Мажоритарна виборча система визначає перемогу того кандидата, який отримав встановлену законом більшість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Види мажоритарної системи:

– **абсолютної більшості** – 50% + 1 голос; якщо жоден кандидат не одержав більше половини голосів, проводиться другий тур виборів між двома кандидатами, де треба набрати просту більшість голосів;

– *відносної більшості* – для перемоги досить хоча б на небагато випередити інших претендентів; може існувати нижній поріг необхідної кількості голосів;

– *кваліфікованої більшості* – 2/3, 3/4 від загального числа поданих голосів.

Переваги мажоритарної системи:

- порівняна легкість формування уряду і його велика стабільність;
- формування стійких зв'язків між виборцями і депутатами.

Вади мажоритарної системи:

– не відображає реальної розстановки соціально-політичних сил у суспільстві, бо кількість одержаних мандатів залежить не від кількості зібраних голосів, а від їх розподілу по округах;

– небезпека маніпулювання за допомогою тенденційного нарізування виборчих округів («виборча географія» або «джеримендеринг»).

Пропорційна виборча система передбачає вибори за партійними списками і розподіл мандатів між партіями пропорційно до кількості голосів, набраною кожною з них у межах виборчого округу. Процес розподілу мандатів починається з вирахування квоти, тобто мінімального числа голосів, одержання яких гарантує партії одне депутатське місце. Майже завжди встановлюється певний бар'єр представництва (мінімальна кількість голосів).

Існують три основні види списків для голосування: *тверді* (кандидати одержують мандати у тій послідовності, у якій вони представлені у партійних списках), *напівтверді* (обов'язково отримує мандат очільник списку, а інші – залежно від набраної кількості голосів) та *вільні* (розподіл усіх депутатських місць залежно від уподобань виборців).

Переваги пропорційної виборчої системи:

- враховує відповідність між кількістю голосів і мандатів;
- виборець голосує за певні політичні платформи, а не за позицію окремих людей.

Вади пропорційної виборчої системи:

- менша стабільність уряду;
- залежність висування депутатів від позицій партійного апарату, бюрократії.

Змішана виборча система є комбінацією мажоритарної та пропорційної систем. Так частина депутатів може обиратися за мажоритарною системою, а частина – за пропорційною. Або ж нижню палату парламенту обирають за пропорційною системою, а верхню – за мажоритарною.

Консенсусна виборча система орієнтована не на критику супротивника, а на знаходження найприйнятнішої для всіх кандидатів виборчої платформи. Виборець голосує не за одного, а за всіх кандидатів, ранжируючи їх у списку у порядку їхніх переваг.

Куріальна виборча система необхідна в суспільствах, де існує гостра проблема забезпечення представництва в парламенті нечисленних етнічних, соціальних, професійних або демографічних груп. Для кожної курії передбачаються норми представництва і відповідно до них створюють виборчі округи.

Виборча система є головним регулятором виборів. Щоб забезпечити їх ефективність, країни намагаються поєднати переваги і нейтралізувати вади різних систем.

4. Організація виборчої кампанії

Виборча кампанія є важливою складовою виборчої системи. Саме процес її проведення є найбільш яскравим показником ефективності і демократичності як виборчої, зокрема, так і політичної системи у цілому. Аналіз виборчої кампанії також визначає зв'язок політичної науки з політичною практикою. До середини ХХ століття виборча кампанія значною мірою будувалась на інтуїтивному розумінні політики, на набутому досвіді. Сучасне життя потребує суворо наукового підходу при її здійсненні. **Виборча кампанія** – це організаційна, пропагандистська, ідеологічна, інформаційна підготовка виборів, яку здійснюють політичні партії, окремі особи, державні органи згідно встановленого законом порядку. Характеризуючи сутність виборчої кампанії, потрібно з'ясувати місце, яке вона займає у виборчому процесі. Він, зокрема, складається з таких **етапів**:

1. Призначення дати виборів.
2. Визначення виборчих округів.
3. Висунення кандидатів на різні посади.
4. Збір підписів або надання грошової застави.
5. Реєстрація кандидатів.
6. Безпосередньо виборча кампанія.
7. Голосування.
8. Підбиття підсумків голосування.

Виборчий процес в основному чітко регламентується законодавством. А щодо безпосередньої *виборчої кампанії* законодавство встановлює лише певні зовнішні обмеження. Саме цей етап розкриває широкі можливості для застосування *виборчих технологій*, які розробляються прикладною політологією. Вони характеризуються як сукупність різних методів, прийомів і заходів, за допомогою яких здійснюється вплив на виборців і досягається позитивний результат на виборах. Виборчі технології застосовуються у країнах з різними політичними режимами. Варто наголосити, що методика їхньої реалізації безпосередньо зумовлюється властивостями режимів. А щодо безпосередньої законодавство встановлює лише певні зовнішні обмеження.

Отже, *виборча кампанія* представляє собою складний комплекс, структура якого складається з таких елементи:

1. Оцінка політичної ситуації в окрузі або в цілому в країні. Кандидату потрібно мати об'єктивну інформацію про неї, щоб адекватно визначити загальне спрямування своєї виборчої кампанії. Для цього варто зробити аналіз соціально-економічного розвитку, демографічного портрету жителів регіону, політичних уподобань виборців, рівня їхнього матеріального добробуту, особливостей психології людей регіону, діяльності громадських організацій, ЗМІ в окрузі, традицій попередніх голосувань. На основі відповідних аналітичних досліджень складається інформаційний банк даних.

2. Формування виборчої команди. В ній існує *функціональний поділ* на такі групи: 1) мозковий центр, куди входять спеціалісти з різних галузей, які розробляють основні напрямки кампанії, готують матеріали тощо; 2) група, яка здійснює організаційне забезпечення кампанії; 3) група швидкого реагування, яка займається оперативним вивченням громадської думки, її моніторингом, обслуговуванням і зовнішнім оформлення кампанії; 4) неформальна група підтримки із числа відомих і популярних людей.

3. Підготовка передвиборчої програми. В ній відображаються основні інформаційні теми, яким підпорядкована виборча кампанія, в також заходи, які планує здійснити кандидат у разі своєї перемоги на виборах. *Структура* виборчої програми має включати такі блоки: 1) аналіз попереднього розвитку подій, який призвів до даної ситуації; 2) констатація сутності нинішньої ситуації; 3) заходи, які пропонуються здійснити; 4) модельована ситуація, яка настане у результаті цих заходів; 5) перспективи подальшого розвитку. Програма повинна містити відповіді на найбільш актуальні для виборців питання з різних галузей.

Блоки 1–5 і 2–4 доцільно порівняти. Це дасть можливість у концентрованій формі виявити основні відмінності між ними. Програма повинна містити відповіді на найбільш актуальні для виборців питання з різних галузей (політика, економіка, культура, екологія, соціальна сфера тощо). Положення програми і мова її викладення мають чітко ідентифікуватись з представленим кандидатом і контрастувати з програмами опонентів. Взагалі передвиборча програма має бути спрямована на мотивацію, соціально-психологічну структуру виборців. Для цього потрібно правильно вирахувати їхні основні «больові точки».

4. Політична реклама є важливим елементом виборчої кампанії. Це комплекс організаційних і організаційно-пропагандистських заходів, спрямованих на створення необхідного іміджу кандидата, партії з метою досягнення бажаного результату шляхом емоційного впливу на відповідну аудиторію. Сутність реклами полягає у поданні в доступній, лаконічній, оригінальній, емоційній формі сутності програми кандидата, формуванні потрібних настанов у виборців щодо кандидата. Спочатку складається модель

потенційного кандидата, до якої входять природні дані, життєвий досвід, моральні цінності, професійна компетентність, політичні уподобання (у разі потреби). Потім відбувається зіставлення реального кандидата зі змодельованим іміджем, апробація серед виборців. Далі аналізується реакція виборців, первинний рейтинг кандидата і, у разі необхідності, коригування іміджу.

5. Інформаційно-аналітичне забезпечення виборчої кампанії здійснюється протягом усього виборчого процесу і має свої особливості на його різних етапах. При оцінці ситуації здійснюються попередні дослідження, які дозволяють зробити висновок про доцільність участі у виборах. На етапі планування проводяться моніторингові дослідження, на основі яких відслідковуються орієнтації виборців. При реалізації заходів виборчої кампанії спеціальні дослідження допомагають з'ясувати певні специфічні питання, важливі для виборців. Підсумкові дослідження дозволяють визначити мотиви голосування, ефективність застосування виборчих технологій.

5. Виборча система України

Хронологія змін виборчих систем в Україні:

– 18 листопада 1993 року прийнятий Закон України «Про вибори народних депутатів України» для проведення перших парламентських виборів часів незалежної України. Він передбачав мажоритарну виборчу систему абсолютної більшості.

– 24 лютого 1994 року внесені зміни до Закону Української РСР «Про вибори Президента Української РСР», за яким відбувались другі президентські вибори незалежної України, зберігалась мажоритарна виборча система абсолютної більшості.

– 28 червня 1996 року ухвалена Конституція України, де вперше зафіксували правовий статус громадянина як суб'єкта виборчого процесу.

– 24 вересня 1997 року прийнятий новий Закон України «Про вибори народних депутатів України», в якому передбачена паралельна мажоритарно-пропорційна виборча система. У цьому законі вперше було прописане так зване «позитивне» голосування: виборець вже не викреслював із бюлетеня кандидатів, яких він не підтримує, а ставив позначку навпроти прізвища того, кого він хоче підтримати.

– 14 січня 1998 року прийнятий Закон України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», який передбачав змішану мажоритарно-пропорційну виборчу систему для обрання депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад, а також мажоритарну виборчу систему відносної більшості для обрання сільських, селищних, міських, районних та обласних рад, а також сільського, селищного, міського голови.

– 5 березня 1999 року прийнятий Закон України «Про вибори Президента України» із мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості.

– 3 18 січня по 18 жовтня 2001 року Верховна Рада п'ять разів приймала Закон «Про вибори народних депутатів України», а Президент чотири рази накладав на нього вето і тільки останній варіант був підписаний. Цей закон залишив змішану мажоритарно-пропорційну систему в дії.

– 25 березня 2004 року прийнятий Закон України «Про вибори народних депутатів України», який запровадив пропорційну виборчу систему із закритими списками.

– 6 квітня 2004 року прийнятий Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», який передбачав вибори сільських та селищних рад, а також сільських, селищних та міських голів за мажоритарною системою відносної більшості, міських, районних у містах, районних, обласних рад, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рад міст Києва та Севастополя – за пропорційною виборчою системою із закритими списками.

– 8 грудня 2004 року прийнятий Закон України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» для організації так званого «третього туру» виборів між Ющенком та Януковичем.

– 10 липня 2010 року прийнятий Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», який залишав вибори сільських та селищних рад, а також сільських, селищних та міських голів за мажоритарною системою відносної більшості, натомість вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад мали відбуватись за змішаною мажоритарно-пропорційною системою.

– 17 листопада 2011 року прийнятий Закон України «Про вибори народних депутатів України», який повернув змішану мажоритарно-пропорційну виборчу систему.

– 14 липня 2015 року прийнятий Закон України «Про місцеві вибори», який кардинально змінив попередню практику. Визначалось, що вибори міського голови в містах із кількістю виборців 90 тисяч і більше проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості, вибори міського голови решти міст, а також старости, сільського та селищного голів, депутатів сільських та селищних рад – за мажоритарною системою відносної більшості, а вибори депутатів Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад проводяться за пропорційною виборчою системою в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій із закріпленням кандидатів у територіальних округах.

– 19 грудня 2019 року прийнятий Виборчий кодекс, який регулює всі три типи виборів, він набув чинності 1 січня 2020 року. Відповідно до Кодексу вибори Президента та міських голів із кількістю виборців 75 тисяч і більше відбуваються за мажоритарною системою абсолютної більшості, вибори народних депутатів, а також у сільські, селищні та міські ради, якщо кількість виборців у відповідній громаді становить 10 тисяч і більше, районні й обласні ради та Верховну Раду Автономної Республіки Крим – за пропорційною виборчою системою із відкритими списками. На виборах сільського, селищного та міського голови в містах із кількістю виборців до 75 тисяч передбачена мажоритарна виборча система відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі.

Тестовий самоконтроль знань

Класифікація виборів до органів законодавчої влади, виконавчої та судової здійснена за:

розподілом влади; масштабами проведення; причиною проведення

Виборче право балотуватися на виборні посади:

активне; пасивне.

Голосування за партійними списками передбачає виборча система:

мажоритарна; консенсусна; пропорційна.

За якою виборчою системою відбуваються вибори до Верховної Ради України:

куріальна; мажоритарна; пропорційна, змішана.

Кому належать слова: «Політик думає про наступні вибори, державний діяч – про наступне покоління»:

Нейтан; Кларк; Лінкольн.

Вибори, що проводяться у зв'язку із закінченням строків повноважень виборного органу:

чергові; позачергові; додаткові.

Списки кандидатів, за якими у результаті виборів мандат обов'язково одержує перший за списком, а інші – залежно від набраної кількості голосів:

напівтверді; вільні; тверді.

Хто сказав: «Виборчий бюлетень сильніший за кулю»:

Сервус; Лінкольн; Бісмарк.

За масштабами проведення вибори бувають:

чергові; загальні: локальні.

Яка виборча система є комбінацією мажоритарної та пропорційної:

консенсусна; куріальна; змішана.

Кому належить вислів: «Погана влада вибирається добрими громадянами, котрі не голосують»:

Бісмарк; Нейтан; Кларк.

Для якої виборчої системи характерна перемога за абсолютною, відносною чи кваліфікованою більшістю голосів:

мажоритарна; пропорційна; консенсусна.

За якою ознакою виділяють вибори до міжнародних органів влади:

територіальне представництво; причина проведення; масштаби проведення.

За якою виборчою системою відбуваються вибори Президента України:

пропорційна; мажоритарна; змішана.

За якою виборчою системою виборець голосує за всіх кандидатів, ранжируючи їх у списку:

куріальна; пропорційна; консенсусна.

Чиєю є думка: «Ніколи стільки не брешуть, як під час війни, після полювання і перед виборами»:

Лінкольн; Нейтан; Бісмарк.

Який демократичний принцип виборчого права передбачає, що всі громадяни мають активне і пасивне виборче право:

загальність; рівність; безпосередність.

За яким демократичним принципом виборчого права кожен виборець має один голос:

загальність; рівність; таємне голосування.

Х. ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ

1. Розвиток ідей про конфлікти

Політика і конфлікт завжди йшли і йдуть нерозривно протягом усієї історії людства. Як би далеко не заглиблювалася сучасна наука в історичне минуле, вона завжди виявляла конфлікт як постійний супутник суспільного розвитку. Скрізь, де є люди, є і конфлікти. Їх широка розповсюдженість, важливість ролі, яку вони відіграють у суспільному житті, привертають увагу науковців із часів глибокої давнини. Невичерпний давньогрецький геній, який створив немало міфів про єдність та злагоду, залишив і чудовий міф про конфлікт, уособленням якого став Прометей.

У стародавніх міфах і релігійних переказах, ідеях і висловлюваннях філософів, істориків, письменників минулих років містяться глибокі думки і зауваження про причини найрізноманітніших конфліктів та шляхи їх подолання.

Перші спроби раціонального осмислення природи соціального конфлікту належать давньогрецьким філософам. Відомий античний філософ **Геракліт** прагнув пов'язати свої міркування про війни і соціальні конфлікти із загальною системою поглядів на природу Всесвіту. Соціальні конфлікти тут показані в новій якості – як атрибут суспільного життя, неодмінна і важлива умова суспільного розвитку. Ідеї Геракліта поділяв філософ **Епікур**, який, вбачаючи негативні наслідки воєн, відстоював думку про безконфліктний стан суспільства.

Християнська філософія Климента Оригена, частково Тертулліана доводила переваги миру, злагоди і братерства між людьми. Аврелій Августін, а згодом Фома Аквінський обґрунтовували концепцію «священної війни» на захист церкви і віри. Із різким осудом соціальних зіткнень, конфліктів виступають *Т. Мор, Е. Роттердамський, Ф. Рабле*.

Англійський філософ **Ф. Бекон** уперше піддав теоретичному аналізу сукупність причин соціальних конфліктів усередині країни, докладно розглянув матеріальні, політичні та психологічні умови соціальних безпорядків, а також можливі способи їх подолання. Він зазначав, що основною причиною виникнення соціальних заворушень є злиденне матеріальне становище народу. Учений звертає увагу на конкретні засоби запобігання конфліктам, справедливо зазначаючи, що з ліквідацією причин, які породжують конфлікти, можна досягти стабільності й злагоди в суспільстві.

Із відкритою критикою збройних конфліктів, із осудом завоювань і насилля, виступали **просвітники XVIII ст.**: *Ш.-Л. Монтеск'є, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер*. Збройні конфлікти між народами вони розглядали як пережиток «варварської епохи» і вважали, що ліквідація феодальних відносин приведе до «вічного миру».

Для класика німецької філософії **I. Канта** характерним є визнання певної позитивної ролі конфліктів у спільній історичній долі людського роду. Подібний підхід до оцінки соціальних конфліктів і воєн знаходимо й у **Гегеля**, який зазначав, що «війни зберігають моральне здоров'я народів».

Своє ставлення до розуміння суті політичних конфліктів висловлювали англійський економіст **Т. Мальтус**, біолог **Ч. Дарвін**, філософ, засновник позитивізму **Г. Спенсер**.

Марксистська теорія соціального розвитку визначає соціальні конфлікти, колізії й антагонізми як можливі, а в умовах гострої боротьби – як неминучі явища суспільного життя.

К. Маркс був першим соціальним мислителем, який поняття конфлікту ввів у центр дослідження соціальної структури капіталістичного суспільства. Він розглядав класовий конфлікт як іманентну рису цього суспільства. За **К. Марксом**, сама структура капіталістичного виробництва породжує експлуатацію і класову боротьбу, що істотно впливає на розвиток політики, права, освіти. Оскільки капіталісти зосереджують в своїх руках основні ресурси і владу, вони і формують пануючу ідеологію. Однак робітничий клас численніший, і він створює основні блага. Такий силовий дисбаланс призводить до періодичних протестів з боку робітничого класу, включаючи широкомасштабні робочі рухи. Згідно **К. Марксу**, ні індивідуальна патологія чи погана пристосованість, ні широкомасштабні лиха не є джерелами соціальних проблем. Серед таких виступають відносини експлуатації між групами, конфлікт корінних інтересів різних груп.

Важливою рисою марксистського аналізу конфліктів є теза про те, що держава не є незалежною силою, відокремленою від капіталістичного класу. Вона не може бути нейтральною і виражати інтереси панівного класу. Тому застосування часткових державних реформ не вирішує соціальні проблеми капіталістичного суспільства. Державні програми пом'якшують, але не усувають суперечності між інтересами капіталістів і робітників, а отже, лише частково вирішують соціальні проблеми, що виникають. Творчість **К. Маркса** справила суттєвий вплив на розвиток поглядів на соціальні проблеми з позиції т. зв. *критичного силового конфлікту*.

2. Конфлікт: суть, типи, компоненти, стадії розвитку

Проблема конфлікту завжди привертала до себе увагу вчених різних галузей наук (психології, соціології, політології, економіки, менеджменту та ін.).

Конфлікт (від лат. *conflictus* – зіткнення) – це серйозне непорозуміння або гостра суперечка, яка викликає боротьбу людей за власні інтереси, погляди і прагнення. Це одна із форм взаємодії людей, в основі якої знаходяться реальні чи уявні суперечності між людьми, їхніми групами зі спробами вирішення цих

суперечностей на фоні прояву емоцій. Це зіткнення протилежних позицій людей, їхніх думок, оцінок та ідей, які люди намагаються вирішити за допомогою переконання чи дій на тлі прояву емоцій. Основою будь-якого конфлікту є суперечності, що накопичилися.

Соціальний конфлікт – це явний або прихований стан протиборства інтересів, цілей і тенденцій розвитку соціальних суб'єктів, які об'єктивно розходяться, пряме або непряме зіткнення соціальних сил на ґрунті протидії існуючому суспільному порядку, особлива форма історичного руху до нової соціальної єдності.

Політичний конфлікт – це зіткнення, протиборство різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їх прагненні реалізувати свої інтереси і цілі, пов'язані насамперед з боротьбою за здобуттям влади, її перерозподілом, зміною свого політичного статусу, а також з політичними перспективами суспільства.

Типологія політичних конфліктів.

Проблема типології політичних конфліктів має важливе теоретичне практичне значення. Для того, щоб вчасно і цілеспрямовано впливати на той чи інший конфлікт, важливо визначити його тип. Від цього багато в чому залежать способи і методи вирішення політичних конфліктів.

Конфлікти можна поділити на:

- внутрішньополітичні;
- зовнішньополітичні.

До перших належать міжкласові, міжетнічні, міжконфесійні та ін.

Міжкласові конфлікти – це боротьба між класами, інтереси яких не збігаються або суперечать одні одним. Історія знає різні форми класової боротьби. Особливе місце належить таким їх видам: революція, повстання, політичний страйк, путч, громадянська непокоря, змова, переворот та ін. В економічно розвинених країнах важливим засобом розв'язання суперечностей та упередження конфліктів між інтересами найманих працівників і підприємців є політика соціального партнерства, яку проводять профспілки.

Міжетнічні (міжнаціональні) конфлікти – можуть набувати більшої гостроти, ніж міжкласові. Глибинні причини цих конфліктів кореняться в історії етнічних спільностей та відносин між ними, національній свідомості, психології, традиціях, ідеологічних стереотипах, які переходять з покоління в покоління. Найчастіше причиною міжетнічних конфліктів є войовничий націоналізм.

Міжконфесійні конфлікти – це конфлікти між віруючими різних конфесій, релігій, вірувань. Вони мають місце в різних регіонах планети, дають про себе знати і в українському суспільстві.

Демографічні конфлікти – це непорозуміння між молодшим і старшим поколіннями, які були завжди, але в окремі періоди суспільного розвитку вони можуть набувати конфліктного характеру, виливатися у хвилі молодіжного

бунтарства, як це трапилося у країнах Західної Європи на рубежі 60–70-х років ХХ століття.

Міжрегіональні конфлікти – можуть виникати через помилкову політику центральної влади щодо розвитку окремих регіонів, необґрунтовані прагнення регіональної еліти до набуття тим чи іншим регіоном особливого, привілейованого статусу в державі.

Оскільки політичне життя у будь-якій демократичній країні відбувається в умовах багатопартійності, то можливі **міжпартійні конфлікти**, що трапляються досить часто. Це конфлікти між гілками влади та їхніми лідерами. Цей вид конфліктів у переважній більшості призводить до політичної кризи, дестабілізації в суспільстві, загострення протистоянь, невпевненості населення і недовіри до всіх гілок влади. Міжпартійні конфлікти – це боротьба за провідні посади у політичній системі, а також за завоювання позицій у важливих соціально-політичних питаннях. Найчастіше вони виникають у перехідний період розвитку суспільства і посилюються, коли до цієї боротьби залучаються засоби масової інформації.

Зовнішньополітичні (міждержавні) конфлікти розповсюджені дуже широко. Будь-яка суперечність на міжнародній арені, об'єктивна чи суб'єктивна, істотна чи незначна, стосовно практичного життя, економічна, політична, ідеологічна або інші видається за готовий міжнародний конфлікт. Економічні, політичні, ідеологічні, територіальні, національно-релігійні суперечності безпосередньо належать до міжнародних конфліктів, які виникають.

Джерела політичних конфліктів, їх цілі та наслідки можна краще пояснити, якщо розділити їх на три основні типи: конфлікт інтересів, конфлікт цінностей, конфлікт ідентифікації.

Конфлікт інтересів переважає в економічно розвинених країнах, стабільних державах, де нормою політичного життя є боротьба групових інтересів навколо розподілу економічного «пирога» (стосовно бюджету, податків, обсягу соціального забезпечення тощо). У цьому випадку завжди можна знайти компромісне рішення («одним – це, другим – інше», або «трохи тим, трохи іншим»).

Конфлікт цінностей – це боротьба навколо уявлень про те, що є правильним або важливим, яких цілей треба прагнути. Такі конфлікти найхарактерніші для країн, що розвиваються, держав із нестабільним суспільним і політичним ладом і перехідних суспільств. Ці конфлікти потребують великих зусиль для урегулювання, оскільки вони не піддаються компромісам (діє правило – «або – або»).

Конфлікт ідентифікації характерний для суспільств, у яких індивіди ототожнюють (ідентифікують) себе з окремою групою (етнічною, релігійною або мовною), а не із суспільством узагалі (в умовах протилежностей рас у ПАР,

етнічної приналежності колишнього СРСР, мови у Бельгії або релігії у Північній Ірландії).

Структурні компоненти конфлікту:

- учасники, сторони, їхні цілі;
- засоби, що використовуються сторонами;
- уявлення про конфліктну ситуацію;
- характер конфлікту;
- просторово-часові характеристики.

Причини конфліктів:

- спотворена інформація і непорозуміння;
- недосконалість людської психіки;
- соціальна нерівність;
- неспівпадіння цінностей індивіда і суспільства;
- егоїзм людей;
- протилежність інтересів людей;
- боротьба за кращі позиції в суспільстві;
- дефіцит життєвих благ;
- розподіл ресурсів;
- відмінності в уявленнях, установках;
- погані комунікації.

Стадії розвитку конфлікту:

I. *Зародження* (формування конфліктуючих сторін): актуалізація політичних інтересів; виділення пріоритетних цілей; розробка стратегії і тактики боротьби; пошук оптимальних і надійних союзників.

II. *Розвиток* (практичні дії): демонстрація сили, загроза її використання; використання сили; озброєне насильство.

III. *Розв'язання* конфлікту: тимчасове розв'язання (компроміс); остаточне розв'язання (консенсус).

3. Функції та методи розв'язання політичних конфліктів

Конфлікти можуть відігравати в суспільстві як позитивну, так і негативну роль.

Позитивна роль конфліктів	Негативна роль конфліктів
виявляють назрілі проблеми	створюють стресові ситуації
стимулюють виправлення помилок	дезорганізують життя людей
сприяють оновленню життя	викликають розкол суспільства
знімають напругу в суспільстві	руйнують соціальні зв'язки
сприяють об'єднанню людей	можуть привести до негативних змін у відносинах владних структур

стимулюють переоцінку цінностей, виконують стабілізуючу роль	можуть спричинити загибель людей чи втрату матеріальних цінностей
--	---

Функції конфліктів:

Сигнальна – характеризує конфлікт як показник певного стану суспільства. Там, де виникає конфлікт, у суспільних відносинах щось розладналося і потребує серйозних змін.

Інформаційна – розгортання, перебіг, повороти конфліктної ситуації несуть певну інформацію про причини, що її породили та про співвідношення сил у суспільстві. Вивчення цієї інформації – важливий засіб пізнання суспільних проблем і процесів.

Диференціувальна – процес соціальної диференціації, що відбувається під впливом конфлікту, часто руйнує старі соціальні структури, змінює співвідношення їх елементів, визначає нові форми зв'язку.

Інтегрувальна – полягає в тому, що у протистоянні з іншими групами (партіями, блоками) зростає консолідація усередині групи, підвищується ступінь ідентифікації її членів.

Динамічна – конфлікт відкриває дорогу змінам, примушує рухатися вперед, розвивати, удосконалювати політичну систему.

Подолання конфліктів – це мистецтво і наука. Вирішення конфлікту може йти різними шляхами, залежно від причин, характеру, масштабів, складу учасників, глибини його розвитку.

Методи розв'язання конфліктів:

1. **Уникнення конфлікту.** Передбачається відхід із політичної арени того чи іншого діяча; звільнення з посади за власним бажанням, якщо та чи інша особа не може спрацюватися з керівництвом (адміністрацією), або не користується авторитетом у підлеглих; еміграція з країни, в якій подальше перебування стає неможливим; ігнорування супротивника, уникнення зустрічі з ним (супротивником). Але уникнення конфлікту ще не означає його остаточного вирішення. Сама суперечність, яка призвела до конфлікту, залишається.

2. **Відкладення конфлікту.** Це тимчасова поступка опоненту, а не відмова від політичної боротьби та своїх позицій взагалі. Цей метод розповсюджений у практиці боротьби між лідерами, партіями, гілками влади та тими, хто їх очолює. Але, як і в першому випадку, цей метод не призводить до кінцевого подолання конфлікту. Сторона, яка здала свої позиції, з подальшим накопиченням сил, може вдатися до реваншу. Наприклад, Версальський договір 1919 р. грабіжницький і принизливий для Німеччини та деяких інших країн. Наслідки його відомі – Друга світова війна.

3. **Залучення посередника** завдяки мирному протиборству на основі зближення їх позицій. Роль посередників можуть виконувати слідчі або

погоджувальні комісії, або навіть менеджери з конфліктів. Завданням посередників є надання допомоги сторонам під час конфлікту. Цей метод застосовувався ще в стародавні і середні віки та відіграв позитивну роль. Практику застосування цього методу схвалила Гаазька конвенція 1907 р., процедуру діяльності погоджувальної комісії регламентувала Ліга Націй 1928 р. та ООН у 1948 р.

4. **Третейський арбітраж.** У цьому випадку конфліктуючі сторони добровільно передають свої суперечності для розгляду третій стороні, рішення якої є обов'язковим для опонентів. Арбітри, розглядаючи конфлікт, керуються нормами міжнародного права, конституціями конфліктуючих сторін, нормами угод.

5. **Підміна конфлікту, переміщення його в іншу площину.** У цьому випадку є намагання змінити характер конфлікту, перевести його в мирне русло, ураховуючи те, що конфлікт був спровокований окремими політичними силами.

6. **Конфронтація або жорсткі, радикальні рішення.** Цей метод використовується, якщо сторони не мають намірів йти на поступки. У цьому випадку використовується миротворчий контингент або спецпідрозділи внутрішніх військ в окремій державі. Інколи воєнний спосіб (війна) є крайньою формою прояву політичного конфлікту. Її початок свідчить, що конфліктуючі групи не бачать іншого способу усунення своїх непорозумінь, крім збройного насильства.

7. **Переговори.** Це найефективніший, найперспективніший метод. Важливою умовою переговорів є готовність усіх суб'єктів зрозуміти один одного і досягти компромісу. Щоб досягти розумного вирішення конфліктної ситуації, необхідно примирити інтереси, а не позиції.

У конфліктології визначаються *поведінкові стратегії учасників конфлікту*.

Технологія розв'язання конфліктної ситуації передбачає три стадії:

1. **Підготовчий етап**, у ході якого необхідно «поставити діагноз», визначивши тип конфлікту, оцінити ступінь його загострення. Дослідити наміри, цілі та орієнтації учасників конфлікту, ресурси, якими вони володіють і можливі дії, що їх вони готові здійснити.

2. **Етап вирішення конфлікту** – власне переговори. Цей етап іноді буває дуже тривалий і складний, бо передбачає безпосередній контакт учасників конфліктної ситуації та довірених осіб.

3. **На третьому етапі** необхідно здійснити вихід учасників переговорів із конфліктної ситуації, визначити об'єктивні критерії контролю за реалізацією прийнятих рішень.

Тестовий самоконтроль знань

Метод вирішення конфлікту, який передбачає жорсткі радикальні дії: третейський арбітраж; конфронтація; уникнення конфлікту.

На думку якого мислителя класова боротьба є рушійною силою в розвитку суспільства:

Мальтуса; Маркса; Дарвіна; Енгельса.

Метод урегулювання конфлікту, який передбачає відхід з політичної арени політичного діяча:

унікнення конфлікту; відкладення конфлікту; конфронтація конфлікту.

Яка стадія конфлікту характеризується етапом демонстрація сили, загрози її використання?

розвиток конфлікту; зародження конфлікту; розв'язання конфлікту.

Модель політичного компромісу, що передбачає взаємодію на засадах взаємних поступок – це стратегія:

голуба; синиці; страуса; сови; яструба.

Модель пристосування слабкішої сторони до позиції і вимог сильнішої – це стратегія:

голуба; страуса; сови; синиці; яструба.

Спільні пошуки шляхів і методів врегулювання конфлікту, забезпечення інтересів всіх конфліктуючих сторін – це стратегія:

голуба; синиці; страуса; сови; яструба.

Функція конфлікту, що характеризує конфлікт як показник певного стану суспільства:

інтегрувальна; динамічна; сигнальна.

Хто з дослідників вважав, що основна причина соціальних заворушень – це злиденне матеріальне становище народу:

Геракліт; Бекон; Епікур.

Уникнення протистояння і конфронтації, намагання вийти з боротьби без врегулювання спірних питань – це стратегія чия:

голуба; синиці; страуса; сови; яструба.

Назвіть вченого античного світу, який зробив перші спроби дослідження конфлікту:

Аристотель; Геракліт; Демокріт.

Хто з політичних мислителів відстоював концепцію «священної війни» на захист церкви і віри:

Кирило і Мефодій; Блаженний і Аквінський; Драгоманов і Костомаров.

Одна з конфліктуючих сторін демонструє максимальну активність, готовність захищати свої інтереси за будь-яку ціну – це стратегія:

голуба; синиці; страуса; сови; яструба.

Демографічні конфлікти – це конфлікти між:

молодим і старшим поколінням; етносами і націями; робітниками і капіталістами.

Хто зазначав, що війни зберігають моральне здоров'я народів:

Геракліт; Гегель; Руссо.

Боротьба навколо уявлень про те, що є правильним або важливим, до яких цілей треба прагнути – це:

конфлікт інтересів; конфлікт цінностей; конфлікт ідентифікації.

XI. ПОЛІТИЧНІ ЛІДЕРИ ТА ЕЛІТА

1. Сутність та теорії політичного лідерства

Роль особи в історії і, зокрема, у політичному процесі завжди була предметом зацікавленості мислителів та науковців різних епох. Цю роль визнавали або заперечували, применшували або перебільшували. Численні факти замаху на царів, вождів, політичних діячів говорять про те, що в суспільній свідомості існує досить стійка тенденція сприймати владу персоніфіковано. Авторитетні дослідники вважають, що політика – це переважно лідерство або прагнення до лідерства.

Лідерство властиве природі людини й існує в усіх спільнотах. Потреба в лідерстві виникає завжди, коли люди втручаються в процес добування їжі, виживання, захисту від ворогів тощо. Люди завжди були зацікавлені у відповідному досвіді, здібностях, вольових рисах характеру того, хто здійснює політичне керівництво. Феномен лідерства можна спостерігати не лише в суспільстві, а й серед тварин, що ведуть колективний спосіб життя (у стадах мавп, оленів, у вовчих зграях тощо).

Ідеї лідерства – це вершина численних концепцій про роль героїв в історії. Культ героїв бере початок з міфів, які стали основною формою стародавньої суспільної свідомості. Із розвитком політичної організації суспільства, державності та її інститутів (насамперед, зі становлення монархії) цей культ був підкріплений. Монарх у стародавніх – це і суб'єкт верховної влади, і Бог, і герой. Герої мали надзвичайну силу, розум, спритність, відвагу. Вони тривалий час були суспільним ідеалом, їм багато прощали – як істотам, що стояли над народом.

Грецький історик **Фукидід** один із перших подав характеристику героя, або великого державного мужа, утіленням якого був визначний державний та культурний діяч Афін Перикл, який правив державою на основі вільних виборів протягом майже 32 років.

На думку Фукидіда, **лідер повинен мати такі чотири чесноти:**

- розум, тобто мати здібності оцінити політичне становище, правильно вгадати події і відповісти на них діями;
- красномовство, тобто вміти прихилити на свій бік слухачів так, щоб його дії підтримував увесь народ;
- патріотизм, тобто для нього на першому місці завжди мають бути інтереси громадян;
- безкорисність.

Афіни Перикла дали двох великих людей – *Сократа* і *Платона*. Без них, можливо, не було б *Аристотеля*. Як і **Сократ**, **Платон** виступав за те, щоб керівництво державою здійснювали лише кращі, вибрані. Вони мають застосовувати різні методи для досягнення блага держави, оскільки мета

виправдовує засоби. Тільки тоді в державі запанують спокій, рівновага, порядок. Крім того, лідери-правителі мають бути мужніми людьми, бачити істину, любити її, бути правдивими, відкидати будь-яку брехню, ненавидіти її. На думку Платона, чотири чесноти мають бути властиві лідеру – пам'ять від природи, здатність до пізнання, великодушність і тонкість, до того ж він має бути «другом і родичем істини, справедливості, мужності, розсудливості».

Культ героїв в античній літературі, політичній думці розхитував панування тиранів і демократів. Тиран міг стати героєм. Героєм ставав і демократ, який скидав тирана.

Значний внесок у розвиток ідей про лідерство вніс *Ніколло Макіавеллі*. Головні думки його концепції:

Переважання у лідера загальнодержавних інтересів, політичних цілей над регіональними, другорядними, переважання стратегії над тактикою.

Упровадження власної класифікації героїв та видатних мужів: «...з усіх людей, яких прославляють, найбільш прославленими є глави і засновники релігій. Відразу за ними йдуть засновники республік або держав. Дещо нижче на щаблі слави стоять ті, хто очолював війська, розсував межі власних царств і батьківщини. Потім ідуть письменники... Усім іншим людям ... відводиться та частина похвал, яку дадуть їм мистецтво та вправність».

Формування нової державності, устрою повинна робити: «одна-єдина людина... щоб її розум породжував усе нові настанови». Ось чому мудрий засновник республіки «...повинен будь-яким чином намагатися заволодіти владою сам».

Авторитарний режим влади вимагав «для упорядкування царства або створення республіки...» впровадження часом певних надзвичайних заходів, які б стабілізували політичний режим. Тобто *Н. Макіавеллі* став твердим прихильником авторитарної влади на перехідний період, бо «... досвід показує, що диктатура завжди корисна».

Макіавеллі створив власний політико-психологічний портрет тогочасного лідера-правителя:

- в очах людей він мав виглядати співчутливим, обов'язковим, великодушним, щирим, благочестивим;
- бути у дружбі з народом, оскільки у складні часи його скинуть;
- бути дуже розсудливим та доблесним, щоб захоплену ним владу не успадкували інші;
- зберігати основи релігії, яка підтримує владу;
- пам'ятати, що ніщо так не прославляє володаря, як введення нових законів, постанов;
- необхідно пам'ятати, що насамперед він мусить створити власне військо та очолити його.

Потрібно мати такого володаря, який встановив би такі порядки, щоб блага, які він створив, не пропали після його смерті.

Можна уважати, що *лідерство* – це своєрідна соціально-історична потреба людей в організації своєї діяльності. У сучасній політології воно не має однозначного тлумачення. Існує кілька підходів до визначення лідерства:

- це вплив, авторитет, влада і контроль над іншими;
- своєрідне підприємництво, що здійснюється на політичному ринку, де «підприємці» у конкурентній боротьбі обмінюють свої соціальні програми і способи розв'язання соціальних завдань на керівні посади;
- символ і зразок політичної поведінки, здатний реалізувати інтереси народу за допомогою влади;
- набір особистих соціально-психологічних рис лідера;
- функція певної ситуації.

У сучасній науці існує чимало теорій, які намагаються пояснити феномен лідерства, серед них – теорія рис, ситуаційна теорія, психологічні теорії і марксистська концепція лідерства.

Теорія рис (*С. Богардус, Ф. Гальтон*) пояснює природу лідерства індивідуальними якостями людини, які рано чи пізно приводять її до влади. Серед цих специфічних рис – розвинений інтелект, сила волі, цілеспрямованість, організаторські здібності, компетентність та ін. У цивілізованих країнах до обов'язкових якостей політичних лідерів додають зовнішню привабливість, комунікабельність і високу моральність.

Ситуаційна концепція (*В. Даль, Р. Согділл, Т. Хілтон*) обґрунтовує і розвиває ідеї залежності поведінки індивіда від соціальних умов. Людина, яка є лідером в одній ситуації, зовсім не обов'язково буде ним в іншій. Саме конкретні обставини диктують необхідність у політичному лідері, визначають його функції і поведінку. Одна людина може виступити як лідер на мітингу, друга – в організаційно-партійній роботі, третя – в ідейно-теоретичній і т.п. Однак за всіх обставин політичного лідера відрізняють компетентність, цілеспрямованість і соціальна відповідальність.

Психологічні концепції (*З. Фрейд, Е. Фромм, Т. Адорно*). Основна суть цих концепцій у тому, що витoki лідерства знаходяться в людській психіці. Австрійський лікар-психіатр і психолог **З. Фрейд** пояснював лідерство несвідомим потягом індивіда до панування над іншими. У психоаналізі Фрейда це пояснення отримало назву лібідо. Це внутрішня психологічна енергія індивіда, здатна привести до значних сублімацій (від лат. – піднесення) соціальної діяльності, у тому числі політичної. Стосовно лідерства Фрейд виділив дві категорії індивідів. До першої він включав тих, у кого серед усіх природно-біологічних потягів переважає прагнення панувати над іншими, тому представники цієї категорії прагнуть до влади. Друга категорія – це індивіди, які відчують внутрішню потребу в підпорядкуванні.

За концепцією **Е. Фромма** та **Т. Адорно**, індивіди, для яких влада є внутрішньою інстинктивною потребою, при певних соціальних умовах перетворюються на авторитарних вождів. Така особистість-лідер формується у

суспільствах, що охоплені системною кризою, у результаті якої існує атмосфера відчаю та неспокою. За таких обставин народ шукає спасителя і готовий довірити йому свою долю. Авторитарний лідер прагне підпорядкувати собі усі структури суспільства, схильний до містики, демагогії, нетерпимий до проявів інакодумства та демократії.

Марксистська концепція (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін) при трактуванні природи політичного лідерства відштовхувалася від соціально-класових основ суспільства. На думку марксистів, політичні лідери з'являються як реакція на об'єктивну суспільну проблему. Якщо соціальна та історична ситуація потребує лідерів, вони неодмінно з'являються. Політичні лідери виступають як представники певних класів.

Таким чином, **лідер** – (від англ. – *ведучий, керівник*) – 1) член групи, за яким визначене право приймати відповідальні рішення в тій чи іншій ситуації; 2) авторитетна особа, яка відіграє провідну роль в організації групи і регулює взаємини між її членами; 3) політичний лідер – особа, що має постійний пріоритетний вплив на те чи інше політичне об'єднання, або на все суспільство завдяки своїй участі у політиці.

2. Типологія і функції політичного лідерства

Проблема політичного лідерства передбачає знання типології цього феномена політичного життя. Складність і багатоманітність суспільно-політичного розвитку, політичних процесів і політичної діяльності зумовлюють багатоманітність типів лідерства.

Одна з перших спроб типології лідерства належить **М. Веберу**, який здійснив її з урахуванням типів владарювання. Він виділив три основні типи політичного лідерства: традиційне, харизматичне і раціонально-легальне.

1. **Традиційне лідерство** засноване на вірі як правлячих, так і підлеглих у те, що влада є законна, оскільки спирається на авторитет освячених і непорушних традицій та звичаїв її наслідування. Цей тип лідерства складає основу існування будь-якої монархічної влади.

2. **Харизматичне лідерство** ґрунтується на ірраціональній вірі в надзвичайні, надприродні, недоступні для інших богоявленні якості правителя, які надають йому можливість і неформальне право підкоряти собі маси (харизма – винятковий, містичний Божий дар, властивий людині). Деякі психологи називають харизматичних людей типом «альфа». Тип «альфа» – це людина, «народжена» для влади. Вона готова боротися, убивати й бути вбитою заради того, щоб реалізувати свою схильність до влади. Якщо людина належить до типу «альфа» (або має так звані харизму, магію), ніякі вади характеру чи поведінки не завадять їй стати лідером. Історія Стародавнього Риму знає особу, яка викрала з Капітолійського храму 3000 фунтів золота, підмінивши його

такою ж кількістю позолоченої міді. Проте цей вчинок не завадив їй пізніше стати одним із найвідоміших правителів. Людина ця – Гай Юлій Цезар.

Харизматичне лідерство характеризується режимом необмеженої влади лідера, яка ґрунтується на ідеї служіння мас інтересам суспільства і держави, уособлених особою лідера; повною особистою відданістю і довірою, викликаними наявністю у лідера якостей пророка, месії; некритичним ставленням мас як до лідера, так і до його політики. «Харизма» досить часто в нинішніх умовах має формально-юридичну захищеність у вигляді процедур канонізації постаті вождя.

3. **Раціонально-легальне лідерство** ґрунтується на вірі в законність раціонально встановлених правил і процедур обрання лідера та його ділової компетентності. Цей тип лідерства відповідає республіканським формам правління Нового і Новітнього часів. Його характерними ознаками є наявність легальних процедур обрання, відповідність особистості претендента бажаному набору професійних якостей, конкурентність та періодичність змін лідера.

Класифікація політичних лідерів:

За способом утвердження лідера в групах і організаціях: формальні і неформальні.

За способом легітимації влади в суспільстві: традиційні; раціонально-легальні, харизматичні.

За стилем керівництва і управління: харизматичні; ліберальні; авторитарні; демократичні.

За іміджем і ролевим призначенням лідера: лідер-прапорносець; лідер-слуга; лідер-торговець; лідер-актор (демагог).

За стилем поведінки: параноїдальний; демонстративний; депресивний; шизоїдний.

За масштабами лідерства: загальнонаціональний; певного класу; соціальних груп.

Залежно від того, яким способом зміни політичної та соціальної дійсності віддають перевагу лідери, їх поділяють на реформаторів, революціонерів і консерваторів.

Лідер-реформатор обирає еволюційний шлях зміни дійсності, прагне зберегти здобутки минулого, опирається на традиції.

Лідер-революціонер заперечує існуючі у суспільстві базові цінності та орієнтується на створення принципово нової системи.

Лідер-консерватор уважає, що існуючий суспільний лад є найраціональнішим і його він прагне зберегти та зміцнити.

За стилем керівництва розрізняють *авторитарне* та *демократичне* лідерство. Авторитарне лідерство передбачає одноосібний керівний вплив на основі загрози застосування сили, а демократичне лідерство дає змогу усім членам групи брати участь у формуванні мети діяльності групи та керівництва нею.

Функції політичних лідерів.

Функції політичних лідерів багато в чому визначаються цілями, які вони ставлять і ситуацією (економічною і політичною), в якій доводиться діяти.

В умовах надзвичайної ситуації, що складається в країні для політичного лідера важливими, за Танкером, є три фази-функції:

аналітична або функція постановки діагнозу, тобто глибокий і всебічний аналіз причин ситуації, що склалася, вивчення суперечності об'єктивних і суб'єктивних факторів і реалій;

функція розробки програми дій. У її виконанні велику роль відіграють особистісні якості політичного лідера, його рішучість, енергія, розум, інтуїція, сміливість, здатність брати на себе відповідальність;

функція мобілізації країни на виконання прийнятої програми. Тут багато залежить від уміння і здібностей політичного лідера входити в контакт із широкими масами, переконувати, надихати, привертати на свій бік тих, хто не визначився.

В умовах відносної стабільності суспільства коло функцій суттєво розширюється, а саме:

Новаторська означає, що лідер свідомо вносить конструктивні ідеї соціального розвитку суспільства.

Комунікативна передбачає відбиття всієї гами потреб і інтересів людей як у політичних маніфестах і програмах політичних лідерів, так і в практичній діяльності.

Організаторська вимагає мобілізації народу на втілення політичних програм у життя, включає формування кадрів і згуртування прибічників реформ.

Координаційна є продовженням організаторської і спрямована на координацію й узгодження дій всіх суб'єктів політичних перетворень – інститутів і органів влади, а також практичних виконавців рішень.

Інтегративна направлена на підтримку цілісності та стабільності суспільства, громадянського миру і злагоди, єдності політичних сил, згуртованості всіх соціальних груп.

3. Сутність та теорії еліт

Тисячолітній досвід переконливо свідчить, що серед людської спільності завжди були індивіди більш сильні і мужні, розумні, спритні та обачливі, хитрі і скупі, навіть підступні, а то й просто такі, кому пощастило в житті. Вони поступово виділялися і нагромаджували досвід, багатства, знання, творили правлячу еліту (верству).

Успіхи в хліборобстві, що становило основу суспільного виробництва стародавності, переконували: щоб отримати великий урожай, треба засівати лани добірним зерном, старанно працювати і доглядати посіви. Досвід, набутий

у тваринництві, свідчив, що добір худоби сприяє виведенню кращої породи. Життя у суспільстві доводило, що систематичне навчання вправи зі зброєю дають змогу отримати надійних захисників, а навчання у старійшин – виховувати мудрих служителів релігії, досвідчених правителів.

У Стародавньому Римі у трактатах, присвячених рільництву, зустрічаємо слово *elicare*, що означає «полоти», «виросчувати», звідси в романських мовах пізніше з'явилося слово *eliter* (від франц. – відбирати, добірність). У європейській літературі Середньовіччя знаходимо чимало праць, у яких висвітлені проблеми селекції рослин, добору насіння та тварин. Вони часто об'єднувалися спільним словом – еліта.

Історія політичної думки (елітологія) дає нам приклади великого зацікавлення проблемами елітизму. Грецький філософ *Геракліт* уважав, що влада повинна належати меншості, кращим. Такий нерівномірний розподіл суспільства і є основним законом суспільного устрою. Цей факт Геракліт пояснював тим, що «найкращі віддають перевагу одному в усьому і вічну славу тлінному. Маса ж набиває свій живіт, як худоба». *Сократ* був проти народного правління, оскільки за цього правління прийняття рішень здійснювали люди, які «ніколи не роздумували про справи державні». Сократ говорив: «царі і правителі не ті, що вибрані будь-ким, або отримали владу за жеребом, і не ті, що досягли влади через насильство чи обман, а ті, які вміють правити».

У праці «*Держава*» *Платон* роз'яснював – хоча всі громадяни полісудержави є братами, однак Бог, який створив усіх тих, хто здатний правити, домішував при народженні золото, тому вони є найцінніші; у їх помічників – срібла, і міді – у землевласників і ремісників.

Платон один із перших висунув ідею штучного добору «кращих», розробив систему для поліпшення людської породи. Із цією метою Платон запропонував парувати кращих жінок і кращих чоловіків, а їхніх дітей брати на виховання державі. Це потомство і мало б поповнювати невелику добірну кількість громадян, з яких могли рекрутуватися правителі і державні мужі. Усе це ставило його біля початків еugenіки, як певної системи формування еліти.

Починаючи із XVII ст., елітою називали «вибраних людей» серед вищої знаті, військовослужбовців. У XIX ст. так стали називати вищі групи в системі суспільної ієрархії. Отже, еліти – це групи, що займають вищі позиції в суспільстві. Або *еліта* – відібрана, вибрана меншість, що дає високоякісний, дуже вагомий результат. Це перехід обмеженої кількості в загальносистемну якість. Така еліта стає необхідною і бажаною супутницею будь-якої суспільної системи. Термін «еліта» введений в науковий обіг на початку XX ст. французьким дослідником *Ж. Сорелем* та італійським вченим *В. Парето*. Ідеї поділу суспільства на «нижчих» і «вищих» обґрунтували *Конфуцій*, *Платон*, *Н. Макіавеллі*, *Ф. Ніцше*.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. з'являються перші *класичні концепції еліт* *В. Парето*, *Г. Моски*, *Р. Міхельса*.

Італійський політолог **Гаetano Моска** у праці «*Основи політичної науки*» доводив неминучий поділ суспільства на дві нерівні за соціальним станом і роллю верстви – на тих, хто керує, і тих, ким керують. Такий поділ є необхідною умовою існування цивілізації. Еліті властива організованість, і цим пояснюється її влада над більшістю. Найважливішим критерієм входження в політичну еліту є організаторські здібності, а також матеріальна, моральна, інтелектуальна вищість за інших.

Г. Моска переймався питаннями динаміки еліти. Постійні зміни в політичній еліті він вбачає у двох тенденціях. Перша – аристократична – виявляється у прагненні правлячого класу у будь-який спосіб отримати спадковість свого стану. Друга – демократична – виявляється в оновленні політичної еліти за допомогою виборів найбільш активними і здатними до управління представниками нижчих верств. У першому випадку посилення аристократичної еліти може привести до автаркії («ефект фортеці»); у другому – до формування т. зв. «відкритої» демократичної еліти, котра визнає механізми ротатції, демократичного представництва і контролю.

Італійський соціолог **Вільфредо Парето** у «*Трактаті із всесвітньої соціології*» поділив еліту на «правлячу», яка безпосередньо чи опосередковано (але ефективно) здійснює управління, і «неправлячу» або контреліту, людей, які мають характерні для еліти ознаки та якості, але не мають доступу до керівних функцій через свій статус або якісь інші перепони. У правлячій еліті виділив два типи, які постійно змінюють один одного: «леви» і «лиси». «Левам» властивий консерватизм та силові методи управління, вони переважають в умовах стабільності суспільства. Нестабільність політичної системи вимагає правління еліти «лисів» – гнучких керівників, які є майстрами політичних комбінацій. Учений доводив, що політичні трансформації здійснюються завдяки зміні еліт.

В. Парето елітою вважав людей, які у певній галузі діяльності мають найвищі індекси якості у своїй сфері. Головний меседж Парето полягає в тому, що люди відрізняються один від одного за розумом, талантами, працелюбством, духовним багатством. Тому особи, які вирізняються видатними результатами чи високими показниками у певній галузі життєдіяльності, і є, на його думку, *елітою*. За галузями життя (діяльності) Парето визнає існування не тільки політичної, але й художньої, наукової, економічної, промислової та іншої еліти. У своїй праці «Підйом і падіння еліт» він сформулював закон «циркуляції еліти»: «історія людства – це історія постійної зміни еліт». Циркуляція (обмін) еліт виявляється: у заміні одних елітарних груп іншими; в оновленні елітарних ознак та якостей; у зміні типу пануючої еліти. Тобто суспільство постійно перебуває в стані динамічної й поновлюваної рівноваги, що є циклом соціального руху – *циркуляцією еліт*.

Німецький політолог **Роберт Міхельс** у праці «*Політичні партії*» обґрунтував «залізний закон олігархічних тенденцій», суть якого полягає в тому, що демократія неминуче трансформується в олігархію – владу небагатьох.

Він обґрунтовує виділення правлячої верхівки партії і захоплення нею влади, як незворотній процес. Зробив суттєвий внесок у розвиток теорії партійної еліти.

Якщо розглядати *новітні (альтернативні) течії*, то заслуговують на увагу такі:

Біологічна концепція елітизму – відстоює необхідність поділу суспільства на еліту і масу, спираючись на твердження, що відмінність між ними є генетичною: люди, які належать до еліти, мають цінніший, вищий біологічний, а відповідно – фізичний і розумовий потенціал. Такими аргументами оперує, зокрема, фашизм, а нині – неофашизм і расизм.

Вартісні, ціннісні концепції еліт (Х. Ортега-і-Гасет, К. Ясперс): еліта – найвпливовіший, найцінніший компонент суспільства, наділений високими інтелектуальними, моральними, вольовими та іншими якостями. Панівне становище еліти відповідає інтересам усього населення. Формування еліти – це наслідок природного добору суспільством найцінніших своїх представників. Елітарність є закономірним наслідком рівних можливостей, що є елементом сучасної представницької демократії.

Теорії демократичного елітизму (Р. Даль, С. Лінсет) доводять, що еліта – це необхідна умова функціонування демократії, захисту її цінностей. Тому необхідно поєднувати засади демократії та елітизму. Еліта є керівною групою, яка наділена певними якостями та здатна виконувати функцію захисту демократичних цінностей (свободи особистості, слова, друку, політичної конкуренції). Це сила, що покликана оберігати суспільство від неконтрольованого натиску і невірноваженості мас.

Концепції плюралізму еліт (О. Штаммер, Д. Річмент) доводять, що в суспільстві функціонує багато еліт, які конкурують між собою. Вони, до того ж, діють під впливом і контролем мас. Множинність існуючих еліт забезпечує їх урівноваження одна одною, що запобігає встановленню тоталітаризму.

Психологічна концепція (З. Фрейд, Е. Фромм) – пояснює поділ суспільства на еліту і масу відповідно до націленості цих верств особливими, лише їм властивими психологічними якостями.

Функціональна концепція (Дж. Бернхем, А. Фріш та ін.) – вважає існування еліти функцією соціальних відносин, забезпечення потреб суспільства в управлінні. Вважається, що відбувається процес відчуження управління від власності, нова еліта рекрутується з усіх категорій та верств населення, утверджується інтелектуальна еліта. Відбувається перехід влади від еліти власників до еліти професіоналів, спеціалістів виробництва.

Структура, джерела і способи формування еліт, їхня суспільна роль змінюються з розвитком людської цивілізації. Вони різні в країнах з різною політичною традицією. Наведемо деякі визначення еліт, зокрема й політичних.

Елітою називаються люди:

– які одержали найвищий індекс у галузі їх діяльності (В. Парето);

– найбільш активні в політичному відношенні, орієнтовані на владу (Г. Моска);

– які користуються в суспільстві найбільшим престижем, статусом, багатством (Г. Ласуел);

– які володіють інтелектуальною чи моральною перевагою над масою незалежно від свого статусу (Л. Боден).

– з найвищим почуттям відповідальності (Х. Ортега-і-Гасет).

Незважаючи на ці відмінності у визначенні еліт, представники різних наукових шкіл і напрямків сходяться в одному: *еліта* – це соціальна верства, меншість, представники якої мають такі соціальні та інтелектуальні якості, які дають їм можливість відігравати провідні ролі в цьому суспільстві або в межах його окремих сфер.

Дослідник *Р. Дарендорф* зазначав, що еліти – це група носіїв провідних позицій у різних структурах політики, економіки і освіти, права, армії, релігії і культури.

Політична еліта – суспільна верства, що здійснює владу, забезпечує збереження та відтворення політичних цінностей і політичної системи загалом, діє з метою задоволення потреб та інтересів окремих соціальних груп або всього народу, користується певними перевагами свого суспільного середовища.

4. Типологія і функції політичних еліт

Критерії типології політичних еліт:

За способом формування: відкриті та закриті еліти. «Відкриті» еліти допускають спонтанний прихід нових членів; пріоритетною цінністю є найвищий професіоналізм у певній діяльності. «Відкрита» еліта є публічною, її члени дбають про свою репутацію. Натомість «закриті» еліти регулюють мобільність своїх членів за допомогою спеціальних органів; поповнення нових членів відбувається повільно, критерієм добору найчастіше є відданість системі чи вождю.

За способом приходу до влади еліти поділяються на легітимні та нелегітимні. Легітимними є еліти, які отримали владу при добровільній участі мас, а нелегітимними – ті, які панують над більшістю за допомогою примусу, насильства.

За ідеологічними цінностями еліти бувають авторитарні, тоталітарні, демократичні, ліберальні.

За видами політичної діяльності: державна (адміністративна, депутатська), муніципальна, партійна та еліта громадських організацій.

За основними сферами життєдіяльності суспільства: політична, економічна, військова, культурна, релігійна, спортивна, освітянська тощо.

Функції правлячої політичної еліти:

Стратегічна: розробка стратегії та тактики розвитку суспільства, визначення політичної програми дій, генерування нових ідей, що віддзеркалюють соціальні потреби.

Комунікативна: відбиття в політичних програмах потреб і інтересів (політичних, економічних, правових та ін.) різних соціальних груп і верств населення та реалізації їх у практичних діях, захист соціальних ідей, ідеалів та цінностей.

Інтегративна: зміцнення стабільності суспільства, запобігання конфліктів, гострих суперечностей, демократизації політичних структур; досягнення консенсусу, співпраці всіх сил у суспільстві.

Організаторська: передбачає здійснення на практиці виробленого курсу, утілення політичних рішень в життя шляхом організації, мобілізації мас.

Представницька: здійснення політичного представництва окремих соціальних груп, територіальних чи національних спільнот.

Кадрова: є базою для підготовки і висунення керівних кадрів, формування адміністративного апарату.

Важливу роль у розвитку, функціонуванні та реформуванні політичної системи покликана відігравати *контреліта (опозиція)*.

Її функції такі:

- висловлення соціального незадоволення;
- висунення альтернативних законопроектів, програм;
- стимулювання правлячої еліти;
- обмеження зловживання владою;
- боротьба за політичне лідерство в масштабах країни.

Методи діяльності контреліти можуть бути різноманітними: пропаганда своїх цілей, ідеологічна боротьба; створення опозиційних партій; парламентська боротьба; формування груп тиску, тіньового уряду; підготовка актів громадської непокори.

5. Механізм формування політичної еліти

Механізм відбору у правлячу еліту, на керівні посади в державі чи партії у політичній науці називається *рекрутуванням*.

Так, **Г. Моска** виділяв три способи рекрутування: а) спадкування; б) кооптацію (адміністративний відбір у правлячу еліту найздібніших членів суспільства); в) вибори.

К. Мангейм визначав три типи добору еліт, які відбуваються на основі: а) крові (доіндустріальне суспільство); б) приватної власності (індустріальне суспільство); в) інтелектуальної продуктивності (постіндустріальне суспільство).

На сьогодні виділяють два основні механізми рекрутування еліт: закритий (система гільдій) та відкритий (антрепренерська система).

Характерні риси *системи гільдій*:

- закритість, відбір претендентів на вищі посади відбувається в основному з нижчих верств самої еліти;
- повільний та еволюційний шлях вгору;
- високий ступінь інституціоналізації відбору за численними формальними вимогами щодо зайняття посад (вік, стать, партійність, соціальне походження тощо);
- відносно невелике і закрите коло електорату (осіб, що здійснюють добір кадрів);
- відтворення, зазвичай, вже існуючого (усталеного) типу лідерства.

Характерні риси *антрепренерської системи*:

- відкритість, широкі і реальні можливості у представників різних соціальних груп увійти до еліти;
- незначна кількість вимог (фільтрів) щодо претендентів;
- широке коло електорату;
- високий конкурс при відборі;
- первинність індивідуальних якостей претендента.

Кожен з механізмів має як позитивні, так і негативні наслідки його реалізації.

Тестовий самоконтроль знань

Цей тип лідера, не відкидаючи пануючі цінності, прагне внести до них зміни відповідно до вимог часу:

консерватор; ліберал-реформатор; революціонер; реакціонер.

Лідерство, котре засноване на вірі як правлячих, так і підлеглих в те, що влада є законна:

харизматичне; традиційне; демократичне.

Хто з античних мислителів уважав, що лідер (державний муж) повинен бути «другом і родичем істини, справедливості, мужності й розсудливості»:

Фукідід; Платон; Сократ?

Лідерство, що ґрунтується на вірі в надзвичайні, надприродні, недоступні для інших, богоявленні якості правителя:

традиційне; харизматичне; демократичне.

Який напрям ґрунтується на твердженні, що політична еліта – це певний генетичний резерв індивідуалістів усякого етносу:

технократичний; біологічний; функціональний.

Хто з представників елітарних класичних концепцій довів, що панування еліт – важливий суспільний закон:

Г. Моска; В. Парето; Р. Міхельс.

Хто з представників новітніх елітарних концепцій наполягав на тому, що еліта – необхідна умова функціонування демократії, захисту її цінностей:

Ліпсет; Ортега-і-Гасет; Штаммер.

Хто є автором підходу, в якому лідерство розглядається як своєрідне підприємництво:

Баталов; Фром; Фроліх.

Хто окреслює такі фази-функції лідерства: діагностичну, директивну і мобілізуючу:

Вебер; Таккер; Річмент; Фулідід.

Таккер виділяє три фази-функції лідерства, незалежно від його типу: діагностична; організаторська; директивна; комунікативна; мобілізуюча.

Хто уважав, що лідерство – це функція певної ситуації:

Річмент; Херман; Фромм.

Хто заявляв, що лідерство – це вплив, авторитет влади і контроль над іншими:

Фроліх; Сдінгер; Фромм.

Хто уважав, що лідерство – це символ і зразок політичної поведінки особи, здатної реалізувати інтереси народу за допомогою влади:

Амелін; Херман; Річмент.

Тип лідера, що спрямовує свою діяльність на відродження та збереження усталених цінностей і традицій:

ліберал; консерватор; революціонер; реакціонер.

Хто дав одну з перших характеристик героя, визначного державного і культурного діяча Афін Перикла:

Сократ; Платон; Фулідід.

Тип лідера, який охоче займається перспективними планами:

агітатор; теоретик; адміністратор.

На чію думку, елітою називаються люди, які одержали найвищий індекс у галузі їх діяльності:

Г. Моска; В. Парето; Ж. Боден.

Хто з елітологів поділив еліти на «левів» і «лисів»:

Г. Моска; В. Парето; Р. Міхельс.

ХІІ. ОСОБА І ПОЛІТИКА

1. Особистість як первинний суб'єкт політики

Всі об'єктивні закономірності і принципи політики реалізуються за допомогою практичної участі і залучення людей до сфери політики.

Політична участь – це діяльність людей, спрямована на вибір політичних лідерів на різних рівнях, вплив громадян на державну політику та втілення у життя політичних рішень.

Політична участь створює умови для розкриття потенціалу особи, формує зв'язок політичних інститутів із громадянським суспільством, встановлює контроль за діяльністю влади з боку народу.

Типи політичної участі

I. За ступенем сприйняття політики людиною: епізодична участь у політиці; діяльність, пов'язана із делегуванням повноважень; участь у діяльності політичних партій і громадських організацій; виконання політичних функцій у межах державних інститутів; професійна керівна політико-ідеологічна діяльність; участь у позаінституціональних політичних рухах і акціях.

II. За ступенем включеності особи в політику: мінімальна політична включеність; високий політичний інтерес і політична активність; політичне лідерство; професійний політик.

III. За характером: автономна участь; мобілізована участь; «ангажована» участь.

Розрізняють також індивідуальну і колективну; активну і пасивну; традиційну і альтернативну; революційну і охоронну; легальну і нелегальну політичну участь.

Мотивами політичної діяльності особи є такі: ідеологічні, нормативні, рольові.

Ідеологічний мотив – особа бере участь в політичному житті, поділяючи і підтримуючи принципи офіційної ідеології держави.

Нормативний мотив – політична поведінка будується за правилами, які диктує політична система і приписує нормативно-правова підсистема.

Статусно-рольовий мотив – соціальна роль, яку особа виконує в політичній системі, що зумовлені її соціальними станом і власною самооцінкою.

Умови настання включеності особи у політичний процес:

I. Матеріальні: рівень добробуту людини і суспільства загалом (рівень добробуту впливає на політичні переконання і орієнтації людини: забезпеченіші верстви суспільства є більш ліберальними, а бідніші – нетерпимими).

II. Соціально-культурні: а) соціальне середовище формує основи світогляду особи, орієнтації, систему цінностей, ідеалів, норм поведінки; б) рівень освіти особи, наявні політичні знання; усвідомлення своїх політичних

інтересів; достатній рівень інформованості про політичне життя суспільства.

III. Політико-правові: політичний режим; домінуюча в суспільстві політична культура; правове забезпечення демократичних процедур формування влади.

2. Політична поведінка особи

Політична поведінка – це сукупність дій суб'єктів політики, що пов'язані зі здійсненням, підтримкою влади або протидією їй.

Виділяють такі типи політичної поведінки: **відкритий** (політична дія) і **закритий** (політична бездіяльність, або іммобільність) типи.

У *відкритій* політичній поведінці особа може виконувати такі політичні ролі:

- звичайний член суспільства, громадянин із незначним політичним впливом, незначною активністю та інтересом до політики;
- громадянин — член громадської організації, суспільного руху або декількох організацій;
- громадянин — член політичної організації (політичної партії або подібної), який цілеспрямовано бере участь у політичному житті;
- громадський, політичний, діяч;
- професійний політик, для якого політична діяльність є не лише єдиним чи основним заняттям, засобом існування, а й сенсом життя;
- політичний лідер — загальноновизнаний політичний діяч, керівник політичної партії, громадсько-політичної організації чи суспільно-політичного руху.

У *закритій* політичній поведінці особа може проявлятися в таких формах:

- виключеність з політичних відносин, зумовлена низьким рівнем розвитку особи або суспільного розвитку взагалі;
- політична виключеність як результат заорганізованості політичної системи, розчарування в політичних інститутах і лідерах, байдужості до їхньої діяльності;
- політична апатія – форма неприйняття політичної системи, відмови від будь-яких форм співробітництва з нею як результат насадження політичної системи насильницьким шляхом (придушенням масових соціальних і політичних рухів, окупація тощо);
- політичний бойкот – вияв активної ворожості до політичної системи та її інститутів.

На поведінку виборців впливають такі чинники: вік, стать, конфесійна (релігійна) належність, особливості соціалізації, ідейно-політичні переваги та ін.

3. Політичне лідерство

Політичне лідерство відображає найбільш активні форми політичної поведінки.

Політичний лідер – це авторитетний представник організації, групи, суспільства у цілому, особистий вплив якого дозволяє грати вирішальну роль у політичних процесах. Цей вплив повинен бути узаконеним і виправданим в очах підлеглих, які добровільно і свідомо віддають лідеру частину своїх прав та повноважень.

Ознаками політичного лідера є:

- здатність кваліфіковано й адекватно висловлювати у своїй діяльності справжні інтереси підлеглих;
- здатність продукувати нові ідеї і вдосконалювати існуючі;
- політична інформованість;
- вміння організовувати дії підлеглих;
- відчуття часу;
- здатність нести відповідальність за свої дії та дії підлеглих;
- здатність ставити громадські інтереси вище за особисті;
- комунікабельність, вміння налагоджувати контакти;
- авторитет;
- наявність відповідних психологічних властивостей: владна воля, необхідний темперамент, вміння керувати емоційною стороною діяльності;
- певна спорідненість лідера з членами спільноти.

Здійснення політичного лідерства спирається на відповідні **ресурси**: особистісні, фінансові, ресурси ЗМІ, адміністративні, ресурси зовнішньої підтримки.

Типи політичного лідера.

Залежно від змістовного смислу стилю політичної діяльності лідерів, виокремлюють *цезаристський, плутократичний, популістський, професійний* типи політичного лідерства.

Цезаристський тип – характеризується зосередженням повноти влади в руках одного лідера (наприклад, Юлій Цезарь), має необмежену свободу прийняття рішень, широкі можливості для здійснення впливу на оточення.

Плутократичний тип – ґрунтується на багатстві і представляє інтереси заможних верств, передбачає користування лідером усією повнотою влади.

Популістський тип – ґрунтується на популізмі діяча, який заграє з масами. Це харизматичний лідер демагогічного плану, який продукує прості політичні рішення, наголошує на значущості малих політичних справах, навіщує ярлики політичним противникам, роздає необґрунтовані обіцянки тощо.

Професійний тип – ґрунтується на компетентності, інтелекті, вольовому устремлінні, розвиненій здатності генерувати оригінальні свої і сприймати чужі

ідеї, високій моральності. Лідер-професіонал створює атмосферу співробітництва.

Сучасна політична наука пропонує різні критерії типології лідерства.

Г. Лассуелл запропонував типологію лідерства, пов'язану зі стилем політики: *лідерів-адміністраторів, агітаторів, теоретиків*. Перші – це лідери, здатні приймати політичні рішення, готові до компромісів; другі – лідери харизматичного типу, схильні виступати перед публікою, завойовувати авторитет; треті – це лідери, які схильні розробляти програми, проекти, але не бажають займатися практичною політикою.

Р. Такер та **В. Хагеман** виділяють *консервативний, революційний та реформаторський* типи лідерів. Консервативний – спирається на традиційні настанови та норми, намагається зберегти давні цінності, адаптувати їх до нових умов, протидіє соціальним змінам; революційний – відкидає повністю існуючі цінності, спирається на фундаментальні зміни відповідно до інших соціальних ідеалів чи до власних переконань, які ґрунтуються на абстрактних, здебільшого утопічних ідеологічних схемах; реформаторський – спирається на ухвалену більшістю ідеальну модель суспільства, визначає відхилення від цієї моделі й намагається їх виправити, орієнтується на суттєві зміни лише деяких із суспільних порядків зі збереженням основ суспільного ладу.

Р. Такер поділяє лідерів на *реальних і менеджерів*. Перші – це лідери-герої, другі – ті, хто майже не впливає на перебіг подій у суспільстві.

Типологія **Є. Вятра** ґрунтується на психологічних рисах і типах поведінки політичних лідерів:

- за ставленням до власної ідеології – лідер-ідеолог і лідер-прагматик;
- за ставленням до власних прихильників – лідер-харизматик і лідер-представник;
- за ставленням до противників – угодовці, які прагнуть до пом'якшення конфлікту і пошуку компромісних рішень, та фанатики, які намагаються навмисно загострити конфлікт і знищити у будь-який спосіб противника;
- за способом оцінки дійсності – відкриті лідери і лідери-догматики.

Це далеко не весь перелік типів лідерства, що виділяється політико-економічною наукою.

Тестовий самоконтроль знань

Діяльність людей, спрямована на вибір політичних лідерів на різних рівнях – це:

громадське зібрання; політична участь; громадянське суспільство.

Спрямована на реалізацію групових інтересів політична поведінка, яка є цілком усвідомленою, спланованою та, здебільше, професійною, називається:
автономною участю; мобілізованою участю; «ангажованою» участю.

Вважається, що забезпеченіші верстви суспільства є: більш ліберальними; більш нетерпимими; не беруть участі у політичній участі.

Низький рівень розвитку особи або суспільного розвитку взагалі провокує: закриту політичну поведінку; відкриту політичну поведінку; відсутність політичної поведінки.

Найбільш активні форми політичної поведінки відображає: політичне лідерство; політична поведінка; політична участь.

Зосередження повноти влади в руках одного лідера є характерним для типу політичного лідера:

цезаристського; популістського; професійного.

Консервативний, революційний та реформаторський типи лідерів виокремлюють:

Р. Такер та В. Хагеман; Є. Вятр і К. Маркс; В. Парето і Р. Міхельс.

Участь у голосуванні на виборах і і референдумах, право бути обраним у суспільні виборні органи – це:

активна політична участь; пасивна політична участь; змішана політична участь.

За масштабами політична участь здійснюється на рівні:

місцевої, регіональної, державної чи міжнародної політики; мирних або насильницьких дій; законних (легальних) або протиправних (нелегальних) різновидів політичної участі.

XIII. СВІТОВА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

1. Поняття міжнародних відносин та їх принципи

Сутність міжнародної політики
ідентична внутрішній політиці
І внутрішня, і зовнішня політика –
це боротьба за силу...

Г. Моргентау

Міжнародна політика (світовий політичний процес) – це сукупна цілеспрямована діяльність народів, держав, їхніх інститутів, соціальних спільностей, об'єднань громадян у сфері міжнародного життя.

Важливими складовими світового політичного процесу є політична діяльність ООН та інших міжнародних організацій; політичні акції регіональних, міжрегіональних та міждержавних об'єднань, а також відповідних недержавних організацій; зовнішньополітична діяльність суверенних держав, партій та громадських організацій.

Цілями суб'єктів світового політичного процесу є:

- участь у міжнародному поділі праці;
- забезпечення міжнародного миру;
- спільний захист прав людини;
- спільне розв'язання глобальних проблем сучасності.

Важливу роль у світовому політичному процесі відіграє система міжнародних відносин. Під **міжнародними відносинами розуміють системну сукупність політичних, економічних, науково-технічних, соціальних, дипломатичних, правових, воєнних, гуманітарних зв'язків і відносин між основними суб'єктами світового співтовариства, до яких належать держава, народ, суспільні та громадські рухи, організації.**

Міжнародні відносини охоплюють усі різновиди громадських і приватних відносин, які передбачають перетин державного кордону людьми, товарами, ідеями. Міжнародні відносини складають об'єкт дослідження філософії, економічної науки, географії, загальної історії, історії міжнародних відносин і зовнішньої політики держав, історії дипломатії, соціології, міжнародного права, демографії, воєнної науки і навіть астрології.

Проблема міжнародних відносин хвилювала античних мислителів *Фукидіда та Цицерона*, відомого політичного теоретика і державного діяча Італії початку XVI ст. *Ніколо Макіавеллі*, над нею розмірковували філософи *Гоббс, Локк, Кант, Гегель*. Значний внесок у теорію міжнародних відносин зробили *А. Токвіль, М. Вебер, В. Паретто* та ін. Серед українських діячів слід згадати *І. Франка, В. Винниченка, С. Рудницького*. У працях кожного з них

містяться висновки та рекомендації щодо урегулювання міжнародних відносин. Відомі американські політологи *Г. Лассуел, Е. Мерріам і Г. Моргентау* створили і затвердили школу прагматизму та політичного реалізму в аналізі системи міжнародних відносин.

Вивчення міжнародних відносин становить один з основних напрямів політології. Адже всі реалії сучасності – формування взаємопов'язаного світу, суперечності між тенденціями інтеграції і силами дезінтеграції, атомна загроза, загострення екологічної проблеми та інших глобальних проблем штовхають країни і народи до співробітництва з метою збереження і розвитку людської цивілізації. Ці проблеми вивчають паксологія (наука про мир), палемологія (наука про війну) та глобалістика (наука про розвиток світових цивілізаційних процесів у різних сферах).

Сучасна політологія характеризується двома напрямками дослідження і тлумачення сутності міжнародних відносин: традиціоналістським і модерністським.

Традиціоналістський напрям (*Г. Моргентау, К. Томсон, У. Фокс, Р. Арон, С. Хофман*) сутність міжнародних відносин убачає у взаємодії держав за допомогою дипломатії. Для вчених цього напрямку царина міжнародних відносин є ареною вічного, неминучого суперництва їх учасників, які схильні до насильства, владарювання, гегемонії тощо. Цей напрям досліджує проблеми конфліктів, їх витоки, причини виникнення та шляхи розв'язання, проблеми війни і миру, розвитку співробітництва між країнами та народами.

Модерністський напрям (*М. Каплан, Р. Снейдер, Х. Брук, Б. Сепін*) виходить з того, що міжнародні відносини є не лише цариною міждержавних стосунків, а й розширення кола суб'єктів міжнародних відносин за рахунок приватних ініціатив, неурядових організацій. Для модерністів властиве прагнення застосувати до вивчення міжнародних відносин методи оцінювання та прогнозування, що містяться в теорії ігор, теорії систем, теорії ймовірності.

Науковці по-різному тлумачать природу міжнародних відносин, сформувавши три підходи:

Психологічний («силовий») підхід полягає в розгляді світової політики в контексті боротьби за панування, владу, органічно впливає із внутрішньої природи людини.

Біологічний підхід характеризує «неминучість» політичної агресивності держав генетичною агресивністю людини, яка має «природний інстинкт» убивати.

Суспільний підхід зумовлений розумінням природи міжнародної політики, яка залежить від низки економічних, соціальних і культурних чинників.

Важливу роль у системі міжнародних відносин відіграє **дипломатія** (*від фр. Diplomatie і від гр. Diploma – аркуш, документ згорнутий вдвічі*) – сукупність прийомів і методів зовнішньої політики держав, за допомогою яких:

- a) реалізується зовнішньополітична програма конкретної держави;
- б) реалізуються статутні завдання і функції міжнародної організації;
- в) реалізуються на практиці норми міжнародного права.

Основні принципи міжнародних відносин – це керівні правила поведінки їх суб'єктів, які виникають у результаті суспільної практики; юридично закріплені основи міжнародного публічного права. Вони представляють собою найбільш загальне відображення сталої практики поведінки і взаємодії суб'єктів міжнародного права на міжнародній арені в рамках міжнародних відносин.

Принципи міжнародних відносин виконують одночасно дві функції:

- сприяння стабілізації всього комплексу міжнародних відносин, обмежуючи їх певними нормативними рамками;
- закріплення нового, що з'являється у практиці суб'єктів міжнародного права у рамках міжнародних відносин і тим самим сприяють їх розвитку.

Загальні принципи міжнародних відносин:

- принцип суверенної рівності держав;
- принцип незастосування сили чи загрози силою;
- принцип територіальної цілісності держав;
- принцип непорушності державних кордонів;
- принцип мирного вирішення міжнародних суперечок;
- принцип невтручання у внутрішні справи;
- принцип усезагальної поваги до прав людини;
- принцип самовизначення націй;
- принцип співробітництва (мирного співіснування);
- принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань.

У контексті проблем міжнародних відносин доцільно розглянути питання закордонної (зовнішньої) політики держав. **Закордонна політика** – це загальний курс держави в міжнародних справах, який регулює взаємини з іншими державами у відповідності з проблемами і цілями її внутрішньої політики.

Важливу роль у закордонній політиці відіграє дипломатія як офіційна діяльність державних органів, що здійснюють функцію представництва держави, спрямовану на реалізацію її зовнішньої політики.

Державними органами закордонної політики є: міністерство закордонних справ, посольства, місії, консульства, представництва та ін.

У реалізації закордонної політики важливу роль відіграють форми, функції та засоби.

Форми закордонної політики:

Пасивна форма характерна для слаборозвинутих держав, які слугують об'єктом закордонної політики інших держав. Політично це означає відмову від частини власного суверенітету і пристосування внутрішньої політики цих держав до тиску міжнародного середовища.

Активна форма характеризується пошуком рівноваги між зовнішньою і внутрішньою політикою.

Консервативна форма характеризується формуванням експансіоністських цілей, значною політичною активністю щодо захисту досягнутого раніше балансу між внутрішньою і зовнішньою політикою.

Агресивна форма проявляється у формуванні експансіоністських цілей, а основне – примусу до зміни зовнішньої і внутрішньої політики інших держав.

У закордонній політиці використовуються чотири види **засобів**:

Інформативно-пропагандистські (ідеологічні) – формування певного зовнішньополітичного іміджу держави, її міжнародного престижу. З цією метою витрачаються певні кошти на представництво, рекламу, поліпшення якості інформаційних матеріалів.

Політичні – це дипломатичні стосунки на різних рівнях: від консульських до зустрічей у верхах.

Економічні – полягають у використанні економічного потенціалу країни для впливу на економіку і політику інших країн (ліцензії, квоти, торгівля тощо).

Військові – демонстрація сили, нових видів зброї, стратегічне концентрування військ на загрозованих напрямках, участь у різних миротворчих заходах під егідою ООН.

Закордонна політика виконує **три основні функції**:

Оборонна функція пов'язана з охороною прав та інтересів держави, її громадян за кордоном і полягає в заходах щодо відвернення різних загроз, можливих конфліктів, у запобіганні сепаратистським тенденціям, порушенням національного престижу тощо. З цією метою держава використовує такі специфічні органи як розвідка і контррозвідка.

Репрезентативно-інформативна функція. Її місія полягає в представленні держави на міжнародній арені за допомогою дипломатичної служби та в якнайповнішому ознайомленні з державами-партнерами і супротивниками з метою уникнення помилок, невірних підходів у власного суб'єкта закордонної політики.

Організаційно-переговорна функція покликана пошукати ініціативу та організувати і використовувати контакти та відносини держави з метою втілення в життя політичних концепцій, доктрин та програм свого уряду.

2. Глобальні проблеми сучасності та шляхи їх розв'язання

Глобальні проблеми сучасності – це сукупність явищ і процесів, які створюють загрозу нормальному розвитку і самому існуванню країн світу та потребують для вирішення їх катастрофічних наслідків спільних зусиль.

Головні ознаки глобальних проблем:

- загальнолюдський характер;
- масштабність;

- надзвичайна гострота;
- необхідність колективного вирішення.

Основні групи глобальних проблем:

I група. Проблеми, пов'язані зі взаємодією людини і природи:

- екологічна;
- енергетична;
- сировинна;
- продовольча;
- демографічна.

Факти: Лише один сучасний пасажирський реактивний літак протягом 8 год. польоту поглинає 50–70 т. кисню. Озонова дірка в Антарктиді збільшується у розмірах. Тютюновий дим шкідливіший у 4 рази, ніж гази вихлопної труби автомобіля; він містить близько 200 особливо отруйних речовин. Від хвороб, що спричинює куріння, помирає щорічно 1,5 млн. людей. Понад 96 % запасів води на Землі – це води Світового океану. Нині 1,3 млрд. жителів фактично не мають доступу до питної води, а 1,7 млрд. жителів уживають забруднену воду. Згідно прогнозу ООН, до 2050 року близько 5,7 млрд. чол. проживатимуть у районах, в яких нестача прісної води відчуватиметься мінімум один місяць на рік.

У 2020 році чисельність населення була 7,753 млрд. чол. На початок січня 2020 року – 7,927 млрд. чол. Нині щороку народжується 130 млн осіб, а помирає 50 млн. За даними ООН, у 2050 р. населення планети становитиме 9,7 млрд. чол., а до кінця століття сягне позначки в 11 млрд.

II група. Проблеми, пов'язані зі взаємодією людини і суспільства:

- боротьба з голодом і недоїданням;
- розв'язання проблем освіти і культури;
- боротьба з хворобами та епідеміями.

Факти: загальне число людей, що перебуває на межі голодної смерті вже нині коливається від 700 до 800 млн. осіб.

III група. Проблеми, пов'язані зі сферою міжнародних відносин:

- проблема збереження миру;
- боротьба з міжнародним тероризмом;
- заборона та ліквідація зброї масового знищення.

Факти: у світі існує близько 14 тис. ядерних боєголовок, загальної потужності яких достатньо, щоби знищити 3 млрд. людських життів, стерти із землі все живе в результаті ядерної зими.

Водночас загальна кількість ядерних боєголовок у світі скорочується. Всього на Землі на початок 2021 року в арсеналі ядерних держав перебувало 13080 одиниць ядерних озброєнь. Це на 320 менше, ніж у 2020 році, і менше однієї п'ятої частини зброї, яку ядерні держави мали у розпал «холодної війни» в середині 1980-х років.

Передумови розв'язання глобальних проблем:

- відхід від конфронтаційних орієнтацій;

- перехід до глобального конструктивного співробітництва на засадах визначення загальнолюдських цінностей;
- спільний пошук ефективних шляхів формування життєдайного світового простору.

Шляхи розв’язання глобальних проблем:

- запобігання локальним війнам – особливо світовій ядерній катастрофі;
- курс на виключно мирне розв’язання міжнародних конфліктів;
- установа між народами відносин довіри і добросусідства, партнерства і співробітництва;
- розробка і використання міжнародної програми охорони навколишнього середовища;
- інформування людей про стан навколишнього середовища і формування екологічного світогляду в суспільстві.

Сучасна політико-економічна наука виокремлює дві основні концепції вирішення глобальних проблем.

У межах першої – орієнтація на захист інтересів розвинених країн світу. Включає таке: вирішення глобальних проблем не повинно зачіпати інтереси розвинених країн; проблему забезпеченості ресурсами необхідно вирішувати за рахунок запасів сировини і енергоносіїв нерозвинених країн; вирішення продовольчої проблеми в країнах, що розвиваються, має спиратися на певну допомогу в такому обсязі і формах, які дозволяли б чинити тиск на їхні політичні структури. Глобальні проблеми повинні вирішуватися усім людством, включаючи і слаборозвинені країни.

У межах другої – орієнтація на врахування інтересів усіх країн. Основним критерієм, який має спрямовувати людство вирішувати глобальні проблеми є потреби сьогоденних і наступних поколінь.

Ще одним напрямом подолання глобальних проблем людства може стати *всєбічне співробітництво, взаємне дотримання інтересів усіх країн, розвиток науки, перегляд політики у сторону її пристосування до практичного життя, переоцінка ресурсних можливостей країн, визначення перспектив подальшого розвитку.*

Таке можливе за умов розширення міжнародного співробітництва, консолідації зусиль світової спільноти на всіх рівнях і у всіх галузях.

3. Міжнародні організації та їх роль у світовому політичному процесі

Міжнародні організації – об’єднання держав, національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою вирішення проблем регіонального або глобального характеру, відвернення та врегулювання військових конфліктів.

Напрями діяльності міжнародних організацій полягають в тому, що вони виступають:

- за мир, роззброєння та безпеку;

- за дотримання громадянських прав;
- проти безробіття та неписьменності;
- за демократію та розкріпачення жінки;
- проти забруднення навколишнього середовища;
- проти расової та національної дискримінації, расизму та апартеїду;
- за рівноправність всіх націй і народностей;
- проти фашистських, диктаторських режимів.

Структура міжнародної організації:

- суб'єкти-члени;
- керівні органи;
- бюрократичний апарат;
- засоби діяльності.

Типи міжнародних організацій:

- глобального та регіонального масштабу;
- міжурядові та неурядові організації;
- інтеграційні угруповання і воєнно-політичні блоки.

Міжнародні організації як об'єднання держав характеризується такими загальними ознаками:

- договірна основа утворення;
- наявність певних цілей;
- організаційна структура;
- самостійні права та обов'язки;
- утворення згідно з міжнародним правом.

Міжнародні організації виникли ще в середині XIX ст. Одними з таких організацій були, наприклад, Міжнародний телеграфний союз (1865 р.), Всесвітній поштовий союз (1874 р.), які мали неполітичний характер. Першою постійно діючою міжнародною політичною організацією була створена у 1919 р. для розвитку співробітництва між народами, сприяння запобіганню конфліктів, підтримання міжнародного миру і безпеки Ліга Націй, яка проіснувала до 1945 р.

Однією з найбільших за чисельною кількістю членів (193) і найвпливовішою сучасною міжнародною політичною організацією глобального масштабу є ООН. Вона була створена у 1945 р. за ініціативою держав антигітлерівської коаліції (СРСР, США, Китаю, Великобританії і Франції) як універсальна міжнародна організація із безпеки, наступниця Ліги Націй. Україна теж стала співзасновницею разом з Російською Федерацією і Білорусією.

ООН має такі основні цілі:

- підтримання міжнародного миру і безпеки;
- придушення актів агресії;
- розв'язання мирними засобами міжнародних спорів;
- розвиток дружніх відносин між народами;

- розширення співробітництва у різних сферах;
- заохочення і розвиток поваги до прав людини.

Найважливішим органом ООН є Рада Безпеки, до якої входить 15 держав-учасниць, з них 5 постійних (США, Росія, Китай, Великобританія, Франція) і 10 непостійних, що обираються Генеральною Асамблеєю терміном на 2 роки. За рекомендацією Ради Безпеки Генеральна Асамблея призначає Генерального Секретаря ООН. Крім Ради Безпеки і Генеральної Асамблеї, до головних керівних органів ООН належить Економічна і Соціальна Рада, Рада з Опіки, Міжнародний Суд і Секретаріат.

Міжнародні міждержавні організації створюються з метою розвитку співробітництва в галузях економіки, культури, охорони здоров'я. Укладаючи угоду з ООН, такі організації набувають характеру її спеціалізованих установ, зокрема:

- Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури;
- Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ);
- Світовий банк, який включає Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародний валютний фонд та ін.;
- Міжнародне агентство з атомної енергетики (МАГАТЕ);
- Світова організація торгівлі (СОТ);
- Всесвітній поштовий союз;
- Всесвітня організація інтелектуальної власності.

Найвідомішими міжнародними організаціями регіонального масштабу є: Організація американських держав, Організація африканської єдності, Ліга арабських держав, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Але найбільшу роль в Європі відіграє **Рада Європи**, утворена ще в 1949 р., яка об'єднує більш як 40 держав. Основна мета її діяльності – захист і реалізація європейських ідеалів; перетворення Європи в демократичний простір; забезпечення плюралістичної демократії і прав людини. Україна вступила до Ради Європи в 1995 р., виконавши вимогу – відміну смертної кари.

Важливу роль відіграють **інтеграційні угруповання**, зокрема Європейський Союз (ЄС), до складу якого спочатку входило 15 держав, а потім почали приєднуватися колишні країни соціалістичної співдружності (Угорщина, Чехія, Словаччина, Польща та ін.). Інтеграційним угрупованням є і Співдружність незалежних держав (СНД).

Суб'єктом міжнародних відносин є **воєнно-політичні блоки**. Найважливішою такою організацією є організація північноатлантичного договору (НАТО). До складу утвореного у 1949 р. НАТО входило 16 держав, потім ще Польща, Угорщина, Чехія. Франція вийшла з 1966 р. Крім цієї організації були створені СЕНТО, СЕАТО, АНЗЮС, АЗПАК та Варшавський договір 1955 р., який розпався в кінці 80-х рр. ХХ ст.

Значну роль у розвитку міжнародних відносин відіграють **міжнародні неурядові організації**, яких існує декілька тисяч. Це різноманітні молодіжні,

жіночі, профспілкові та інші організації: Всесвітня федерація профспілок, Міжнародна організація жінок, Міжнародна спілка студентів, Всесвітня рада церков, Пагуоський рух (міжнародний рух учених за мир, роззброєння, міжнародну безпеку, охорону навколишнього середовища, що створений у 1955 р. за ініціативи 11 всесвітньо відомих учених, зокрема Ейнштейна, Жоліо-Курі, Рас села та ін.).

Міжнародні організації відіграють значну позитивну роль у розвитку міжнародних відносин.

Функції міжнародних організацій:

Комунікативна: виступають ареною спілкування незалежних держав, де обговорюються питання, які з певних причин не можна обговорити в інших місцях: таке спілкування допомагає запобігти війні або домовитися про її припинення.

Регулятивна: сприяє розв'язанню низки проблем – від охорони здоров'я до атомної енергетики. Наприклад, ВООЗ встановлює параметри здоров'я людини, докладає зусилля, щоб запобігти розповсюдженню інфекційних хвороб. МАГАТЕ контролює стан АЕС у світі.

Розподільча: впливають на розподіл відносно дефіцитних ресурсів. Всесвітній банк і Міжнародний валютний фонд надають фінансову допомогу країнам, які з тих чи тих причин її потребують.

Об'єднувальна: сприяють інтеграції збройних сил.

Миротворча: здійснюють забезпечення миру та колективної безпеки.

Тестовий самоконтроль знань

Кому належать слова: «Сутність міжнародної політики ідентична внутрішній. І внутрішня і зовнішня політика – це боротьба за силу»:

Бісмарку; Лінкольну; Моргенту.

Кому належать слова: «Велика держава не визнається, – вона сама себе проявляє»:

Бісмарку; Джеферсону; Лінкольну.

Паксологія – галузь політичної науки:

про мир; про війну; про конфлікти.

Палемологія – галузь науки:

про мир; про війну; про конфлікти.

Модерністський напрямок у вивченні міжнародних відносин представляють:

Т. Моргенту; М. Каплан; Р. Арон; Х. Брук.

Політологи-міжнародники Т. Моргенту, К. Томсон, Р. Арон, С. Хофман є представниками:

традиціоналістського напрямку; модерністського напрямку.

Політологи-міжнародники М. Каплан, Р. Снайдер, Х. Брук, Б. Сепін є представниками:

Традиціоналістського напрямку; модерністського напрямку.

Який підхід у політології тлумачить природу міжнародної політики в контексті боротьби за панування влади, що органічно випливає із внутрішньої природи людини:

психологічний; біологічний; суспільний.

Територія та міжнародний простір, дії та стримування від дій – це:
об'єкти міжнародних відносин; суб'єкти міжнародних відносин.

Форма закордонної політики, що характеризується пошуком рівноваги між внутрішньою і зовнішньою політикою:

пасивна; активна; консервативна; агресивна.

Проблеми політичної безпеки всесвітнього масштабу ефективно вирішуються геополітичними «директорами» у складі:

США; Великобританії; Франції; Німеччини; Японії.

Світові економічні питання вирішуються економічними «директорами» у складі яких країн:

США; Великобританії; Франції; Німеччини; Японії.

«Холодна війна» розпочалася створенням військово-політичних блоків:

ОВД (Організації Варшавського Договору); НАТО (Північноатлантичного блоку).

Перша постійно діюча міжнародна організація Ліга Націй була створена:

У 1914 р.; у 1919 р.; у 1945 р.

Міжнародна організація Грінпіс належить до:

міжурядових організацій; неурядових організацій.

Міжнародна організація НАТО належить до:

Міжурядових організацій; неурядових організацій.

Засновником української геополітики вважається:

С. Рудницький; М. Драгоманов; М. Грушевський.

Засновником української політичної географії вважається:

С. Рудницький; М. Драгоманов; М. Грушевський.

На яку державу робив спроби спертися український гетьман

П. Дорошенко:

Туреччину; Швецію; Росію.

Хто з українських державних і політичних діячів робив спроби спертися на Туреччину:

І. Виговський; Ю. Хмельницький; П. Дорошенко; І. Мазепа; В. Капніст.

Хто з українських державних і політичних діячів робив спроби спертися на Прусію:

П. Дорошенко; Д. Донцов; І. Мазепа; В. Капніст.

Слов'янофільську орієнтацію для України представляв:

Костомаров; Драгоманов; Томашівський.

Чорноморсько-адриатичну орієнтацію популяризували:

Липа; Костомаров; Грушевський; Томашівський; Шелухін; Франко.

Чорноморсько-балтійський вектор пропонувався:
Липою; Крупницьким; Рудницьким; Грушевським.

Західноєвропейський вектор пропонувався:
Костомаровим; Драгомановим; Грушевським.

Геополітична концепція «рівноваги» проголошувалася:

І. Лисяк-Рудницьким; М. Драгомановим; М. Костомаровим.

У якому році за ініціативою України в Ялті відбулася міжнародна конференція, присвячена Балто-чорноморському співробітництву:

1996 р.; 1999 р.; 2002 р.

Рішенням Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу військовими злочинцями визнані:

Гітлер; Герінг; Гімлер; Кейтель; Борман; Геббельс; Розенберг.

Чорноморсько-балтійський вектор популяризував:

Ю. Липа; С. Шелухін; С. Рудницький.

Чорноморсько-балканська орієнтація представлена:

В. Липинським; Ю. Липою; С. Томашівським.

Східно-західної рівноваги орієнтація обґрунтовувалася:

Крупницьким; Лисяк-Рудницьким; Грушевським; Драгомановим.

Яскраво виражену «західницьку» позицію займав:

Б. Крупницький; М. Драгоманов; С. Шелухін.

Слов'янофільську орієнтацію започаткували та підтримали:

Костомаров; Томашівський; Шелухін; Грушевський.

Чорноморсько-адриатичну орієнтацію у складі федерації українців, чехів, слов'ян, сербів і хорватів популяризували:

С. Рудницький; М. Костомаров; С. Томашівський; Ю. Липа.

Хто із політичних діячів зондував ґрунт щодо налагодження стосунків із Прусією і можливого протекторату останньої над Україною:

П. Орлик; В. Капніст; І. Мазепа.

У якому році була створена перша постійно діюча міжнародна політична організація Ліга Націй:

у 1914 р.; у 1919 р.; у 1945 р.

Кому належить авторитетна геополітична думка, зміст якої полягає в наступному: «Держава не може мати ні постійних друзів, ні постійних ворогів, а одні лише постійні інтереси».

І. Черчіллю; Т. Пальмерстону; Т. Джеферсону; Кімерсену.

Традиціоналістський напрямок у вивченні міжнародних відносин представляють:

Г. Моргентау; М. Каплан; Р. Арон; Р. Снейдер.

Яка галузь політичної науки вивчає проблеми миру:

вайоленсологія; паксологія; палемологія.

XIV. ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Політичні технології – система засобів досягнення бажаного політичного результату

Публічна політика тісно пов'язана із застосуванням політичних технологій, оскільки спрямована на розв'язання певних практичних завдань, які існують в політиці. Зміст завдань визначає необхідність використання відповідних засобів. Вони визначають напрями функціонування політики, розвиток політичних процесів, а також можуть змінювати сутність політичних процесів.

Залежно від того, які засоби діяльності обиратимуть політичні актори, як далі вони будуть взаємодіяти між собою, визначаються напрями, сутність і зміст політичних процесів, зокрема, реалізація влади. Тому політика, крім виявлення об'єктивних принципів і закономірностей, аналізується з точки зору застосування засобів її реалізації (технологій). Тобто, способів, технологій, процедур і методів реалізації політичних цілей. Отже, **політичні технології – це сукупність застосовуваних політичними акторами знань і способів діяльності, спрямованих на оптимальну та ефективну реалізацію цілей, які стоять перед ними у сфері політики.**

Політичні технології безпосередньо пов'язані з інтересами акторів, на основі яких визначаються політичні цілі у сфері політики. Передумовою застосування технологій є потреба у раціоналізації та оптимізації процесу реалізації цілей у політиці. Загалом такий підхід має позитивні наслідки для суспільства. Оскільки раціональний (а тому і передбачуваний) характер політичних дій створює умови для впорядкування політичних процесів, застосування економних способів управління політичними процесами, а в підсумку – зниження можливих ризиків і загроз.

Структура політичних технологій складається з таких **елементів: політичні знання; конкретні прийоми, процедури, способи дій; техніко-ресурсні компоненти.**

1. Роль **знань** зумовлена тим, що технології втілюють особливий спосіб відтворення дійсності, на основі якого відбувається пошук засобів і способів вирішення завдань. Технологічне знання є різновидом наукових уявлень, що використовуються для аналізу конкретної проблеми або набором емпіричних повсякденних поглядів, що відображають практичний досвід вирішення таких завдань. Технологічне знання спрямоване на конкретне явище дійсності. Водночас технологічне знання включає певний рівень узагальнень. Його системний характер спирається на впорядкованість індивідуального та колективного досвіду дій щодо реалізації певних завдань. Технологічне знання не має чіткого категоріального апарату, здійснює досить довільне тлумачення подій на основі образів, застосування неспеціальної лексики. Використовує

динамічні поняття. Спрямоване на конкретні цілі, а не об'єктивне тлумачення реальності.

2. Прийоми, методи, процедури визначаються сферами застосування: вибори, конфлікти, влада, комунікації. Відповідно їх зміст складають не лише знання, а конкретні уміння, навички. Зокрема, узгодження позицій, інтересів, пошуки компромісів при формуванні політичних цілей, розв'язанні конфліктів. Інформування: маніпулятивне чи достовірне. Прийоми, методи, процедури у політиці мають вузько спеціалізовану спрямованість.

3. Ресурси: фінансові, адміністративні, інформаційні, економічні

Політичні технології представляють собою не просто відокремлені техніки і прийоми дій, а цілісну сукупність їх використання, які мають певну **черговість** застосування. Мають певний **алгоритм** дій, який визначають їх зміст. Передбачають певний **результат**.

Технології застосовуються в конкретному політичному часі і просторі. Але останнім часом вони набувають ознак повторення. Тому питання визначення алгоритму дій є важливою ознакою його ефективності. Вони важливі при вирішенні однотипних завдань. Але мають враховувати неповторність і унікальність різних ситуацій.

Орієнтованість на напрацювання ефективних алгоритмів має узгоджуватися з розумінням того, що різні політичні процеси, явища, події, пов'язані з політичною діяльністю, є досить складними і важко піддаються схематизації (з деякими це зробити взагалі неможливо). Тому алгоритми можуть розроблятися щодо окремих складових процесів.

З іншого боку, політичні технології зумовлюються також особистісними властивостями технолога та наявністю відповідних ресурсів. Так, за певних обставин необхідно імпровізувати, проявляти творчий відхід, враховуючи динаміку політичних процесів.

Акцент на застосуванні різних видів технологій зумовлюється відповідними умовами, в рамках яких діє технолог. У цьому контексті технології поділяються на м'які і жорсткі. Жорсткі стосуються підготовки і реалізації владних рішень, де треба дотримуватися певних правил, узгоджувати позиції та інтереси сторін. М'які – інформаційної діяльності, виборчої кампанії.

2. Види політичних технологій

Все різноманіття політичних технологічних прийомів можна звести до трьох видів:

1) прийоми, що забезпечують спрямовану зміну правил взаємодії між учасниками політичного процесу, в тому числі шляхом зміни нормативного, інституційного порядку. Ухвалюючи нові закони, змінюючи правила гри, можна домогтися зміни поведінки людей в суспільстві. Щоправда, крім держави інші суб'єкти політики не мають права нормотворчості, тому можна говорити, що

цей прийом активно застосовується в системі державного управління має свої обмежувальні рамки в тих політичних процесах, де головними дійовими силами є недержавні організації і групи;

2) прийоми, що забезпечують внесення в масову свідомість нових уявлень, цінностей, формування нових установок, переконань;

3) прийоми, що дозволяють маніпулювати поведінкою людей. У політиці під **маніпуляцією** розуміється особливий вид впливу, коли маніпулятор спонукає людину до дій, які той не мав наміру здійснювати в даний момент. Маніпуляція відрізняється від силового, владного впливу тим, що тут відсутні як пряма вказівка, наказ, що робити, так і наступний за цим відкритий примус, або загроза застосування санкцій. В ході маніпулятивного впливу людина не відчуває зовнішнього примусу, йому здається, що він сам приймає рішення і вибирає форму своєї поведінки. Дві основні **моделі маніпулювання** – **«раціональна»** і **«психологічна»**. Для першої з них характерне використання брехні, обману і секретності. Спільною рисою цих методів є або повне, або часткове приховування інформації, яка може вплинути на прийняття рішень, або її спотворення. Для іншої, «психологічної» моделі характерне використання несвідомих реакцій індивіда, які «провокуються» спеціально змодельованих поведінкою.

Загальна технологія маніпулювання зазвичай ґрунтується на систематичному впровадженні в масову свідомість **соціально-політичних міфів** – *ілюзорних ідей, які стверджують певні цінності і норми, які сприймаються об'єктами маніпулювань, переважно на віру, без критичного осмислення. Міф* – *це узагальнене уявлення про дійсність, що поєднує і моральні, і естетичні настанови, що з'єднує реальність з містикою*. Тобто, це завжди уявлення значною мірою ілюзорне, але в силу своєї етичної і художньої привабливості надає великий вплив на масову свідомість. Міфи, що несуть в собі важливий ірраціональний компонент, стають частиною традиції і грають важливу роль в легітимації суспільного ладу в ідеократичних державах.

У ситуаціях нестабільності і невизначеності в суспільстві класичні політичні технології очікуваного результату не приносять. Так, в перехідних країнах найбільшу кількість голосів виборців збирають не ті політичні лідери, які краще розуміють соціальні проблеми, а ті, які краще розуміють електорат, враховують багатовимірний спектр інтересів, настроїв і очікувань. Успіх приходить не до тих політичних лідерів, які прагнуть розібратися в політичній ситуації, а до тих, хто багато обіцяє, демонструючи свою діловитість і хазяйновитість, граючи при цьому в патерналізм і «соціальну стурбованість».

Маніпулювання широко використовується не тільки в тоталітарних і авторитарних державах, де часто є домінуючим видом політичних технологій, а й в сучасних західних демократіях, особливо в партійній пропаганді і під час виборчих кампаній. Сьогодні жодна президентська чи парламентська виборча кампанія не обходиться без використання прийомів маніпулювання, які

створюють у населення дуже далекі від реальності уявлення про певний політиці.

Політичні технології поділяють також на *загальні* (стосуються максимально великої кількості громадян, суб'єктів політичного процесу) та *індивідуальні* (властиві окремим суб'єктам політики).

Публічна політика виконує три основні функції: аналітичну (діагностичну), директивну (прийняття і впровадження рішень) та мобілізуючу.

Відповідно можна класифікувати *політичні технології* на:

- *аналітичні* (технології збирання й аналізу політичної інформації);
- *директивні* (технології прийняття політичного рішення);
- *мобілізуючі* (технології форсування підтримки політичного рішення значними масами населення).

Важливим аспектом аналітичних технологій є вміння визначати специфічні характеристики кожної конкретної ситуації й запобігати механічному застосуванню стратегій, які могли б мати успіх не за цих, а за інших обставин. Політична дія завжди конкретна, розвивається у специфічному контексті, який необхідно правильно розуміти, щоб досягти успіху.

3. Характеристика виборчих технологій та їх застосування

Важливим різновидом політичних технологій є виборчі технології. Взагалі можна констатувати факт, що останнім часом політичні технології більшою мірою пов'язані саме з виборами.

У **широкому розумінні виборчі технології** є частиною політичних технологій. Вони застосовуються з початком офіційної виборчої кампанії (терміни проведення якої прописані в національному законодавстві) і закінчуються разом з формальним закінченням виборчої кампанії (хоча хронологічні рамки застосування виборчих технологій значно ширше, ніж рамки офіційної виборчої кампанії)..

Якщо підходити до проблеми комплексно, то можна стверджувати, **що виборчі технології** – це сукупність прийомів, методів, процедур і варіантів політичної дії, які використовують суб'єкти політичної діяльності (політичні лідери, політичні партії, громадські організації, рухи та групи тиску) для отримання максимального результату на виборах. Виборчі технології містять в собі комплекс заходів, який складається з політичної реклами (яка ділиться в свою чергу на офіційну і неофіційну), типи політичної поведінки лідерів відповідності з проголошеною політичною програмою, (яка також є частиною виборчої технології).

Виборчі технології пов'язані з виконанням таких завдань:

1. Сфокусувати увагу виборців на політичних силах, їхніх лідерах і Політичні технології – система засобів досягнення бажаного політичного

результату Політичні технології – система засобів досягнення бажаного політичного результату представниках, щоб показати їх переваги над опонентами, висвітлити іміджеві особливості учасників політичної боротьби.

2. Інформувати виборців про ідеологічну позицію, виборчу програму політичних сил та кандидатів на виборні посади, їх бачення основних проблем громадян і засобів їх вирішення.

3. Виконати просвітницьку функцію для виборців, навчити їх навичкам усвідомленого голосування, для реалізації їх власного інтересу як представників певної соціальної групи і прихильників певної ідеології.

4. Закріпити політичні настанови на голосування тих виборців, які поділяють позицію певної політичної сили та її кандидатів, і сформувати загальну ідентифікацію виборців і політиків.

5. Змінити або скорегувати настанови тих виборців, які не поділяють ідейно-політичну позицію політичної сили і її кандидатів, і змусити їх максимум підтримати певних політиків, а мінімум – не йти на вибори, щоб їх голос не дістався конкурентам.

6. Модифікувати електоральну поведінку тих виборців, які ще не визначилися з тим, за кого вони будуть голосувати, і взагалі, чи братимуть участь у цих виборах.

7. Сформувати міцний довгостроковий зв'язок між політичними силами (їх кандидатами) і виборцями для забезпечення можливої підтримки на наступних політичних виборах.

За хронологією застосування виборчі технології поділяються на ті, що використовують спочатку електоральної кампанії; під час кульмінації, на фініші цієї кампанії.

На початку виборчої кампанії стоїть завдання сформувати якомога більшу впізнаваність політичної сили і її представників серед виборців.

Під час кульмінації виборчої кампанії стоїть завдання показати переваги політичної сили і її представників над політичними конкурентами. Це виборчі технології, які спрямовані на те, щоб показати всілякі переваги одних політиків над іншими.

На фініші виборчої кампанії головним завданням стає максимально мобілізувати своїх прихильників на голосування за власну політичну силу і її кандидатів. На цьому етапі загострюється боротьба з політичними опонентами, тому виникає задача їх дискредитації і демонстрації на контрасті недоліків суперників і переваг свого кандидата, його політичної сили.

Виборчі технології діляться на базові та допоміжні: перші – це власне політичні дії, спрямовані на збільшення кількості прихильників політичної сили (від політичних мітингів до антиреклами); другі – спрямовані на дослідження і уявлення точки зору великих електоральних груп (соціологічні опитування або «фокус-групи»).

Щодо сфери застосування виділяються медійні та «польові» технології. До медійних належать іміджмейкінг (створення і просування в інформаційному просторі іміджу політиків), теледебати, агітація в Інтернеті, телешоу з елементами маніпуляції громадською думкою. Найбільш поширеними польовими технологіями кампанія «від людини до людини», кампанія «від дверей до дверей», публічні виступи в ході виборів, мітинги, демонстрації, протести, зовнішня і вулична реклама, адресна агітація.

Крім того, виборчі технології можна класифікувати за ступенем інноваційності (традиційні та інноваційні); витратами (низько-, середньо- і високозатратні); прогнозованість результатів (легко- або складнопрогнозовані); легальністю засобів, які використовуються (легальні і нелегальні); морально-етичного критерію (конвенціональні і девіантні); характером дії (стратегічні, тактичні, оперативні); рівнем ефективності (високоєфективні, середньоєфективні, низькоєфективні).

Нарешті, виборчі технології можна розділити, виходячи з такого критерію, як відповідність моралі та законодавству. Відповідно до цього критерію виборчі технології поділяються на три групи: «білі», «сірі» та «чорні». До «білих» технологій належать ті, які повністю відповідають морально-етичним нормам суспільства і національного законодавства. Як правило, це технології, спрямовані на інформування виборців про політиків, їх програмні положення і ідеологічні основи. «Сірі» технології відповідають національному законодавству, але іноді суперечать загальній моралі і спрямовані на маніпулювання громадською думкою. До «чорних» технологій належать ті, що ігнорують морально-етичні норми і порушують законодавчі приписи. Як правило, ці технології застосовуються для повної дискредитації політичних суперників.

Розвиток інформаційного суспільства зумовлює помітну трансформацію виборчих технологій. Останнім часом спостерігається становлення виборчих технологій нового порядку. Технології попереднього покоління мали справу головним чином з керуванням сприйняттям інформації, яка надходить виборцям. Сьогодні формуються метатехнології, пов'язані вже з керуванням соціальними процесами. Наприклад, політичний PR (зв'язки з громадськістю) перестає бути простою сукупністю процедурних технологій, він набуває статусу «комунікативного менеджменту» як управління масовими соціальними комунікаціями. Це вказує на розширення перспективи застосування комунікативної концепції виборчого PR в подальшому, адже змінюється сама природа технологій роботи з електоратом в бік встановлення партнерських відносин між політиками-управлінцями і їх підлеглими, які делегують їм владні повноваження через процедуру регулярних політичних виборів.

Розвиток виборчих технологій пов'язаний з розвитком медіа-ринку і інтегрованих маркетингових комунікацій, які передбачають комплексне використання для вирішення маркетингових завдань реклами, PR, просування

продажів, прямого маркетингу, Інтернет-технології, формування єдиної багатоканальної синхронізованою комунікації. Вибірчі технології в нових умовах розглядаються перш за все, як комунікативна діяльність в електоральному процесі або ширше – в політичному процесі в цілому.

Комунікативно-менеджерський зміст сучасних виборчих технологій полягає в тому, що різні засоби масової комунікації використовуються, щоб досягати такого впливу на електорат, який програмується політтехнологами для конвертації його в голоси за певну політичну силу чи політика, які виступають замовниками політтехнологічних послуг. Формується своєрідний замкнутий цикл: політик – політтехнолог – виборчі технології – позиція електорату – голосування за політика-замовника політтехнологічних послуг.

Цей процес відбувається в умовах віртуалізації інформаційного простору, яка пов'язана з розвитком сучасного економічного і політичного ринку. Ми спостерігаємо систематизацію інформаційного середовища, коли локальні бази даних поступово заміщаються глобальними інформаційними системами. Йдеться перш за все про Інтернет як глобальна медіа-ресурс. Він відрізняється від традиційних засобів масової комунікації своїми специфічними особливостями. Зокрема, його непросто контролювати урядам і фінансовим структурам. З огляду на стрімке поширення інтернет-технологій, можна стверджувати, що Інтернет став невід'ємною частиною інформаційного простору. Саме завдяки розвитку глобальної інформаційної мережі (кіберпростору) поступово девальвується ключове для політтехнологів поняття «цільова група».

Ми стаємо свідками переходу від установки «інформація шукає споживача» до іншої – «споживач шукає інформацію». Це значно ускладнює централізований і цілеспрямований вплив на споживачів політичної інформації, які одночасно виступають у ролі виборців. Політичні комунікації конструюють нову політичну реальність. Номо sapiens перероджується в «людини інформаційну», яка істотно відрізняється від «людини політичної».

Тестовий самоконтроль знань

Способами реалізації політичних цілей як складові політичних технологій

є:

знання; ресурси; інтереси; процедури.

Які технології пов'язані з прийняттям політичного рішення:

аналітичні; директивні; мобілізуючі; спрямовуючі.

Які технології спрямовані на окремих осіб:

індивідуальні; масові; групові; колективні.

Технології, спрямовані на сформування впізнаваності політичної сили застосовуються:

на початку виборчої кампанії; під час кульмінації виборчого процесу; як проміжна складова виборчої кампанії; на фініші виборчої кампанії.

Які технології належать до медійних виборчих технологій:

теледебати; мітинги; зустрічі з виборцями; білборди.

Які технології відповідають нормам етики та права:

чорні; сірі; жовті; білі.

Яка модель маніпуляції пов'язана з використанням підсвідомих реакцій:

раціональна; психологічна; ідеологічна; інформаційна.

XV. ПАБЛІК РИЛЕЙШНЗ І ПРОПАГАНДА У ПУБЛІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ

1. Паблік рилейшнз у публічній політиці: сутність, суб'єкти і об'єкти, принципи та функції

Сучасне політичне життя – це складна, почасти суперечлива діяльність великої кількості суб'єктів, у розпорядженні яких є різні ресурси, методи і способи досягнення політичних цілей. В останнє десятиліття у публічній політиці, науковій літературі та ЗМІ активно використовуються терміни «маніпуляції», «вплив на громадську думку», «пропаганда», «паблік рилейшнз» та ін. Аналіз трактування змісту цих понять свідчить про плутанину у їхніх формулюваннях, неврахування відмінностей у їх сутності.

У перекладі з англ. «**public relations**» означає *публічні відносини, суспільні зв'язки, що передбачає встановлення двосторонньої комунікації в режимі діалогу, взаємодії – суб'єктно-об'єктні відносини, при яких відбувається не лише вплив політичної організації на громадськість, а й зворотний вплив громадськості на діяльність політичної організації*. Переклад «public relations» з англ. на інші мови підтверджує вищезазначене: «Relations publiques» із франц., «Offentlichkeitsarbeit» з нім. означає «суспільні зв'язки». Тому переклад з англ. «public relations» як «зв'язки з громадськістю» є дещо обмеженим, оскільки припускає односторонні зв'язки – цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт.

У сучасній публічній політиці виникли й активізувалися нові форми боротьби за владу: політику стає вигідніше і доцільніше звертатися до цільових груп електорату як до конкретних особистостей та отримувати відповіді на свої звернення і запити щодо подальшої роботи у політичній сфері. Так відбувається перевірка ефективності свого політичного шляху за допомогою персоніфікованої (хоча й групової) комунікації як основного інструменту політичної діяльності.

Наука про паблік рилейшнз (PR) є комплексною, інтегрованою галуззю знання, що виникла на стикові багатьох фундаментальних і прикладних наук: політології, психології, соціології, економіки, журналістики, фахівців у галузі управління свідомістю і масовою комунікацією та ін.

У французькому словникові «Петі Робер» (1913 р.) було представлено поняття **паблік рилейшнз** як *ансамбль методів і техніки, що використовуються групами (компаніями, синдикатами, партіями, державою) і спеціальними групами за інтересами для створення клімату довіри серед персоналу і публіки з метою підтримання їх діяльність та сприяння їх розвитку*.

Визнаний авторитет у галузі паблік рилейшнз, англієць **Сем Блек** дає таке визначення PR: «... це наука, мистецтво, сукупність методів, прийомів, технологій, що використовуються суб'єктом для досягнення гармонії із

зовнішнім оточенням за допомогою взаєморозуміння, заснованого на достовірній та повній інформації».

Фахівці Інституту паблік рилейшнз у Великобританії визначають паблік рилейшнз як заплановану і систематичну діяльність з підтримки взаєморозуміння та готовності до співпраці організації і громадськості (цільової аудиторії).

Джеймс Грюніг, професор по спеціальності «зв'язки з громадськістю» в університеті Меріленда, розглядає паблік рилейшнз як менеджмент комунікацій з громадськістю з метою раціонального розподілу наявних ресурсів.

За визначенням членів Британської асоціації зі зв'язків з громадськістю, паблік рилейшнз є методом пошуку інформації та передачі її наміченій аудиторії, щоб за допомогою впливу на неї отримати бажаний результат.

Представники Союзу французьких асоціацій паблік рилейшнз у визначенні паблік рилейшнз акцентують увагу на інформаційній та комунікаційній політиці: паблік рилейшнз полягає у виробленні та реалізації сталої політики інформації і комунікації з метою встановлення, підтримки і розвитку відносин довіри з громадськістю, які обумовлюють існування та еволюцію політичної кампанії (організації). Розвиток послідовного іміджу має фігурувати серед пріоритетних цілей кампанії, а паблік рилейшнз представляти постійну функцію менеджменту.

Слід зазначити, що це визначення має звужений характер, оскільки паблік рилейшнз, окрім масових комунікацій, включають і міжособистісні форми комунікації.

Вітчизняний фахівець в області комунікативних технологій *Г. Г. Поченцов* визначає паблік рилейшнз як науку про управління громадською думкою.

Розуміння паблік рилейшнз в політиці деякими науковцями зводиться до такого, по-перше, – це особлива функція, яка сприяє встановленню і підтримці спілкування, взаєморозуміння і співпраці між політиком і громадськістю; сприяє вирішенню політичних завдань; допомагає політику бути поінформованим про громадську думку і вчасно реагувати на неї; робить наголос на головному завданні політика – служити інтересам громадськості; допомагає політику бути готовим до можливих змін і використовувати їх якомога ефективніше, виконуючи роль «системи раннього оповіщення» про небезпеку, допомагати впоратися з небажаними тенденціями; використовує дослідження, засноване на етичних нормах відкрите спілкування як основний засіб діяльності. При цьому, паблік рилейшнз у політиці не радять ототожнювати з політичною рекламою і пропагандою.

По-друге, паблік рилейшнз – це управлінська комунікативна діяльність (сукупність соціальних практик), спрямована на оптимізацію взаємодій соціального суб'єкта зі значущими сегментами соціального середовища – з його громадськістю.

У цілому, можна об'єднати визначення паблік рилейшнз у кілька сутнісних груп:

– до першої групи належать усі визначення (*Е. Бернейз, С. Блек, Н. Арнольд, почасти Г. Почепцов*), які тлумачать паблік рилейшнз як науку і мистецтво вирішення певних, необхідних для соціальної організації завдань;

– до другої (*А. Зверінцева, Г. Тульчінський, І. Яковлев*) – визначення PR як управлінської, комунікаційної, організаторської діяльності;

– до третьої (*Р. Харлоу, І. Альошина, М. Менчер, А. Ужанов*) – визначення паблік рилейшнз як специфічної функції управління або функції менеджменту;

– до четвертої (*Т. Хант і Дж. Грюніг, А. Векслер, Г. Почепцов*) – визначення паблік рилейшнз не як функції менеджменту, а як безпосередньо управління або менеджмент (менеджмент комунікацій).

Суб'єктами PR-діяльності є PR-агентства, PR-підрозділи в організаціях, т. зв. піармени, інші особи або спеціалізовані підрозділи, які професійно займаються організацією та проведенням PR-діяльності. **Об'єктами** виступають громадськість та громадська думка.

Під **громадськістю** у паблік рилейшнз розуміють різні групи людей, які в певних умовах об'єднуються навколо спільних інтересів.

Громадська думка – це стан масової свідомості, що полягає у прихованому або явному, досить стійкому і компетентному оціночному ставленні різних соціальних спільнот до проблем, подій і фактів дійсності.

Вплив на громадську думку в процесі PR є складним процесом з огляду на таке:

– основою впливу виступають результати соціологічних досліджень, що проводяться з використанням різних методів, наприклад, опитувань громадської думки; у ході таких досліджень виявляється стан, динаміка та напрями розвитку громадської думки різних груп населення, громадськості;

– використання базових механізмів впливу на громадську думку: психологічний, з використанням методів переконання; піарівський (НЛП-технології, методика «spin-doctor»); соціологічний – ефективне поєднання індивідуальних думок у суспільну з використанням дискусійного процесу, різних типів інформації та включаючи системи ідеологічних фільтрів і соціальних стереотипів;

– робота з громадською думкою спрямована на вирішення таких важливих завдань: оформлення громадської думки з тих проблем, стосовно яких вона остаточно ще не склалася; посилення існуючої громадської думки щодо будь-якої соціально-економічної та політичної проблеми, того чи іншого політика, партії тощо; зміна громадської думки, переконування людей по-іншому поглянули на кампанію, організацію, політика тощо.

Фахівці з паблік рилейшнз виступають посередниками між організацією, установою, політиком, з одного боку, та різними групами громадськості, з якими організація, установа, політик має справу, з іншого. Посередницька

діяльність щодо досягнення взаєморозуміння і налагодженні взаємовигідних відносин між організацією і громадськістю визначають основні принципи діяльності інституту паблік рилейшнз і його фахівців. Ці принципи сформульовані американськими фахівцями *Д. Ньюсомом, А. Скоттом, Дж. Турком* і зводяться до такого:

1. Паблік рилейшнз має справу з реальною, а не уявної дійсністю, з фактами, а не фікцією. Тому основою їх успішної політики є абсолютна правдивість, ретельне планування і виконання програм, головною метою яких виступає задоволення суспільних інтересів.

2. Паблік рилейшнз – це професія, орієнтована на таке надання послуг, де основне значення мають інтереси громадськості, а не власна вигода. Паблік рилейшнз – це абсолютно віддане служіння громадськості.

3. Оскільки PR-фахівці зобов'язані звертатися до громадськості і шукати у неї підтримки програм і політики організації, головним критерієм вибору цих програм і напрямів політики має бути суспільний інтерес. Тому PR-фахівцям потрібно бути мужніми, щоб не побоятися сказати «ні» своєму клієнтові або відмовитися від виконання тієї програми, яка вводить громадськість в оману.

4. З огляду на те, що PR-фахівці звертаються до різних груп громадськості за допомогою засобів масової інформації, які за своїм характером є громадськими каналами комунікації, вони зобов'язані зберігати чистоту цих каналів; ніколи не повинні навмисно або ненавмисно вводити в оману засоби масової інформації.

5. Перебуваючи між організацією і громадськістю, що її оточує, PR-фахівці зобов'язані бути ефективними комунікаторами, передавати інформацію в обох напрямках до тих пір, поки не буде досягнуто взаєморозуміння.

6. Щоб сприяти комунікації в обох напрямках і бути ефективними комунікаторами, PR-фахівці повинні добре знати думки і настрої різних груп громадськості, для чого слід широко використовувати наукові методи вивчення громадської думки. Система паблік рилейшнз не може задовольнятися домислами.

7. Щоб глибше зрозуміти проблеми організації, які хвилюють громадськість, та віднайти найкращі шляхи їх вирішення, PR-фахівці не можуть сподіватися виключно на власну інтуїцію, а повинні спиратися на висновки таких соціальних наук, як психологія, соціологія, соціальна психологія; використовувати їх методологію вивчення громадської думки, процесів комунікації і семантики.

8. Оскільки науковими дослідженнями паблік рилейшнз займаються багато фахівців, практики цієї сфери повинні постійно залучати й адаптувати до своїх умов розробки суміжних дисциплін, включаючи теорію пізнання, психологію людини, соціологічні, політологічні, економічні та історичні теорії. Словом, до сфери паблік рилейшнз потрібний міждисциплінарний підхід.

9. PR-фахівці зобов'язані пояснювати громадськості суть проблем завчасно, ще до того, як вони переростуть у кризу. Це означає, що PR-фахівці повинні давати своєчасно поради, щоб люди не опинилися захопленими зненацька.

10. Діяльність PR-фахівців слід оцінювати на підставі єдиного критерію – етики поведінки. Особистісні риси PR-фахівця визначаються виключно тим, якою репутацією він користується.

Таким чином, основним у діяльності інституту паблік рилейшнз є: забезпечення взаємної вигоди (виграшу) організації та громадськості, абсолютна чесність і відвертість тих, хто займається цим видом управлінської діяльності; відкритість інформації, її правдивість і повнота для досягнення гармонії у взаєминах організації і громадськості; опора PR-фахівців на об'єктивні закономірності функціонування масової свідомості, відносин між людьми, організаціями та громадськістю, відмова від суб'єктивізму.

Вважається, що паблік рилейшнз у цілому виконує **три основні функції**:

– контроль за думками і поведінкою громадськості з метою задоволення потреб та інтересів перш за все організації, від імені якої проводяться PR-акції. Ця функція піддається критиці, оскільки організація розглядає громадськість як свою жертву, що нагадує маніпулювання свідомістю і поведінкою людей заданому організацією напрямі (**функція контролю**);

– реагування на громадськість, тобто організація враховує події, проблеми або поведінку інших і відповідним чином реагує на них. У цьому випадку організація прагне прислужувати громадськості, розглядаючи тих, від кого залежить її доля, як своїх господарів (**функція реагування**);

– досягнення взаємовигідних відносин між усіма пов'язаними з організацією групами громадськості шляхом сприяння плідній взаємодії з ними. Ця функція виступає фундаментом моделі компромісу і вважається найбільш плідною, оскільки цільові групи громадськості тут розглядаються як партнери організації, з якими вона вступає у взаємодію (**функція компромісу**).

2. Історія виникнення, еволюція, моделі та види паблік рилейшнз

Історія паблік рилейшнз пов'язана з історією самого людського суспільства. Початки паблік рилейшнз можна зустріти в античній Греції і Римі. Настінні розписи в Помпеї залишили нам свідчення спроб впливу на громадськість: «Якщо хто відкидає Квинтія, той хай сяде з віслюком». Цей заклик можна тлумачити як агітацію віддати перевагу тогочасному політичному діячеві.

Паблік рилейшнз у політиці виникли з різних форм громадських комунікацій, що існували ще до появи феномена масової інформації. Вважається, що паблік рилейшнз як професійна діяльність з'явилася у США. Першим термін «паблік рилейшнз» у посланні до Конгресу вжив президент

Томас Джефферсон у 1807 р. Існує і інша думка з приводу авторства цього терміна: вживання його американським адвокатом **Дорманом Ітоном** у 1882 р. Незважаючи на ці твердження, американські фахівці «батьком» публік рилейшнз називають **Айві Лі** – американського журналіста, котрий розробив принципи PR-професії і суттєво вплинув на винахід публіситі як форми спілкування з пресою. Він першим почав виробництво PR-акцій «під ключ». Говорив, що «народу потрібно давати факти, але оскільки статистику він не переварює – нехай отримує те, що діє на почуття». Практикував в електоральному штабі демократів у 1903 р., організував PR-роботу у **Джона Рокфеллера**.

Перші кабінети зі зв'язків з пресою (прообрази сучасних PR-агентств), відкриті у Бостоні в 1909 р., були тісно пов'язані з рекламною діяльністю, метою яких був захист іміджів комерційних організацій. Водночас розвивався публік рилейшнз у політиці. Так, ім'я журналіст **Амоса Беклея** згадується стосовно проведення ним електоральної кампанії Джексона та створення пропагандистського супроводу Джефферсону.

Отже, публік рилейшнз з'явилися у багатій на демократичні традиції Америці. У суспільствах з тоталітарним політичним режимом управління засобом впливу на громадськість був примус, пропаганда (нацистська, комуністична).

У сучасній науковій літературі виділяють чотири моделі політичного PR, які у міру ускладнення суспільства відповідають чотирьом етапам його розвитку PR: прес-агентство/публіситі, інформування громадськості, двостороння асиметрична і двостороння симетрична моделі. Ці моделі відрізняються одна від одної, по-перше, спрямованістю комунікативних потоків, тобто рухом інформації від організації до громадськості і навпаки, по-друге, збалансованістю інтересів, які враховуються, тобто включенням чи ні інтересів громадськості в очікуваний результат.

1. Модель одностороннього інформування (кінець XIX ст.) – це історично перша модель політичного PR, що характеризується односторонньою комунікацією. Інформація на таких носіях, як буклети, листи, листівки направляється лише в одному напрямі, розсилається від джерела до того адресата, в якому зацікавлена організація. Цю модель ще називають «публіситі» (англ. *publicity* – публічність) – один із напрямів PR, метою якого є формування у цільових аудиторій впізнаваності публічної компанії, продукту або бренду.

Основною метою PR-фахівців є пропаганда тієї чи іншої організації, її продукції і послуг усіма можливими способами. Одержувачу послуг надають інформацію, переконують його у важливості діяльності публічної компанії чи неперевершеності продукту, але при цьому донесення повної правди і отримання зворотної комунікації не входять до завдань PR.

2. Модель одностороннього інформування (початок XX ст.) за допомогою ЗМІ (модель прес-агентства) характеризується поширенням

правдивої інформації на великі, розосереджені територіально, масиви аудиторії. Завданням PR-фахівців є інформування громадськості, а не її переконання, тому увага приділялася тому, наскільки повідомлення були сприйняті громадськістю, цільовою аудиторією, чи досягли мети: бути почутим одержувачами інформації. При цьому виробляється правдива і водночас позитивна інформація для уряду, громадських організацій, громадськості, цільових аудиторій з метою отримання їхньої підтримки; замовчується негативна сторона діяльності.

Комунікація одностороння – від організації до громадськості, зворотного зв'язку немає.

3. Двостороння асиметрична модель (20-ті роки ХХ ст.) змістовно складніша, оскільки при підготовці повідомлень передбачає вивчення психології суспільних груп, використання результатів досліджень (опитування, організація фокус-груп). При цьому завдання повідомлення полягає у переконуванні аудиторії обрати бажану для організації комунікативну модель поведінки. У двосторонній асиметричній моделі захищаються інтереси установи або організації, тому PR-фахівці мають змусити аудиторію погодитися з точкою зору організації або установи.

Зворотний зв'язок дозволяє ознайомитися з громадською думкою, виявити та проаналізувати проблеми, які існують у взаєморозумінні сторін, виокремити бар'єри у досягненні згоди, знайти і використати найефективніші комунікативні технології та психологічні прийоми для переконання цільових груп. Зворотний зв'язок використовується з маніпулятивною метою для впливу на громадську думку в необхідному для організації напрямі.

4. Двостороння симетрична модель (60–70-ті роки ХХ ст.) наповнена переходом від монологу до діалогічного спілкування відправника і отримувача інформації з урахуванням їх інтересів і психологічних характеристик. Ця модель передбачає взаєморозуміння, співпрацю, максимальне врахування інтересів суспільних груп, їх мотивацій, відмови від пропаганди. Її важлива відмінна риса полягає в тому, що PR-фахівцями визначається, як організація сприймається аудиторією та якою мірою діалог сприяє розумінню між ними.

Активна взаємодія суб'єкта і об'єкта відбувається з метою досягнення взаєморозуміння, прагнення установи або організації встановити такі ділові відносини з громадськістю, які б були прийнятними для обох сторін. Ці сторони демонструють спільну згоду щодо певної проблеми, досягнення консенсусу.

У цій моделі комунікація взаємна, співвідношення сил є збалансованим.

Усі моделі побудовані на усвідомленні комунікації як лінійного процесу – одностороннього або двостороннього, що відбувається між комунікатором і комунікантом. На сьогодні бажаною та етичною моделлю публік рилейшнз є двостороння модель, оскільки здійснення зворотного зв'язку в інформаційно-комунікативному процесі є невід'ємною частиною побудови ефективної і дієвої комунікації у публічній політиці.

На сьогодні відомі такі **види публік рилейшнз**:

– **білий або традиційний PR**: стратегія суспільних відносин, що будується на постійній роботі з громадською думкою для формування стійкої репутації клієнта;

– **чорний або «брудний» PR**: стратегія суспільних відносин, що проводиться з використанням нечесних методів, підкупу, розголошення комерційної і приватної інформації конкурентів, використання інтриг і скандалів за допомогою розміщення в ЗМІ неправдивої та негативної інформації, зокрема через замовні публікації (класичним прикладом цього виду є саме політичні виборчі кампанії);

– **сірий PR**: стратегія суспільних відносин будується на поданні позитивної або негативної інформації часто невідомим джерелом, на використанні різних засобів у прихованій формі (реклама, Social Media Marketing /SMM/) – просування чогось-то або когось-то в соціальних мережах, публікації відгуків про товари або про когось тощо); може бути різновидом чорного непрямого PR;

– **рожевий PR**: стратегія суспільних відносин будується на створенні легенд і міфів (наприклад, «американська мрія»). Під рожевим кольором розуміються скельця окулярів, крізь які все здається кращим, чистішим, добрішим, ніж є насправді. Це формування образу героя: успішний стартапер, креативщик, геніальний програміст; легенда створення фірми, історія бренду, етапи розвитку компанії тернистим шляхом успіху тощо;

– **жовтий PR**: стратегія суспільних відносин будується на заборонених темах, сенсаційній проблематиці, ненормативній лексичі, сексуальному змісті, використанні скандалів, роздуванні сенсацій папараці тощо. Завдання цього виду PR полягає не в розкритті подальшого сенсу інформації про подію, явище чи людину, а в залученні уваги споживача. Найчастіше матеріал в повному вигляді не представляє великого інтересу, а факт, описаний в новинах може навіть не відповідати заголовку;

– **коричневий PR**: стратегія суспільних відносин, що будується на ксенофобії, расизмі і шовінізмі. Історичні витоки цього виду PR сягають кольору форми нацистських діячів у Німеччині 1920–30-х років. Такий PR орієнтований на гру зі страхами, або на схильностях до ксенофобії, радикального націоналізму;

– **зелений PR**: стратегія суспільних відносин заснована на відповідальності за стан навколишнього середовища. Зелений колір символічно означає відповідність екологічним нормам, боротьбу за навколишнє середовище. Зазвичай, PR-фахівці намагаються занурити громадськість у проблеми варварських господарських методів, що знищують майбутнє для наступних поколінь, культивууючи ідеологію чистого суспільства, здатного до здорового розвитку тільки в тому випадку, якщо парки і ліси, що фільтрують повітря, чиста вода і ґрунт готові до постійного вирощування фруктів, овочів, злаків для безпечної і здорової їжі;

– **кривавий PR:** стратегія суспільних відносин, що націлена на летальний результат об'єкта або на взяття на себе відповідальності за чуже гучне злодіяння; визначення цього виду PR також вживається для характеристики інформаційної складової тероризму;

– **політичний PR:** спеціалізована діяльність суб'єктів політики, спрямована на ефективне управління їхньою публічною комунікацією з метою підвищення політичної конкурентоспроможності за рахунок залучення суспільної підтримки;

– **соціальний PR:** діяльність, спрямована на формування, підтримку і розвиток потрібних (часто позитивних) відносин, формування позитивних моделей поведінки клієнта: соціальні та благодійні проекти, програми бізнес-структур, проекти громадських та некомерційних організацій;

– **«зовнішній» і «внутрішній» PR:** робота із цільовими аудиторіями поза і всередині організації; або робота з неконтрольованими, а у другому випадку – з контрольованими ЗМІ;

– **«позитивний» і «негативний» PR:** позитивна, творча або негативна, руйнівна робота стосовно формування громадської думки;

– **«повсякденний» («рутинний») і «антикризовий» («аварійний») PR:** у першому випадку це PR-діяльність у відносно спокійній, повсякденній обстановці, пов'язаній з позитивною діяльністю, що допускає високий ступінь планування в умовах контрольованої ситуації; у другому – діяльність в ситуації цейтноту, стресу, високого ступеня невизначеності, викликаної, зазвичай, впливом «зовнішніх» факторів;

– **«офф-лайн» і «он-лайн» PR:** PR-діяльність у звичайному середовищі PR-агентства або з використанням послуг онлайн PR-агентства;

– **PR-супровід і PR-просування:** у першому випадку мова йде про висвітлення в ЗМІ новин про такі самостійні види просування, як виставка, презентація, прес-конференція, свято, ювілей тощо; у другому – про створення такого комплексу подій і дій, які супроводжують товар чи клієнта-політика з моменту його появи на ринку чи політичній арені і до зникнення з них.

У літературі виділяються і інші види паблік рилейшнз. Відмінність видів PR свідчить про використання різних інструментів і методів їх використання. Кожний вид PR має свої показники ефективності для різних видів діяльності і різної цільової аудиторії. Наприклад, чорний і жовтий PR найчастіше застосовується в шоу-бізнесі і політиці, соціальний і зелений – у політиці і великими компаніями, сірий незамінний при просуванні нових товарів і послуг, рожевий – майже у всіх видах діяльності.

3. Практичні аспекти паблік рилейшнз у публічній політиці

Паблік рилейшнз у сучасній політиці – це ринкова діяльність, оскільки мова йде про ринок інформації: політичної, економічної, соціальної тощо.

Технології паблік рилейшнз у політиці розглядаються в контексті політичного менеджменту і політичного маркетингу, використовуючи загальні закони менеджменту і маркетингу. Залежно від того, які цілі переслідує та на кого спрямований паблік рилейшнз, виділяють **комерційний і політичний PR**.

Політичний PR зародився і розвивався в епоху представницької демократії (див. п. 1), коли у політичних лідерів виникла потреба у переконанні якомога більшої кількості виборців віддати за них свої голоси. Паблік рилейшнз у своїй еволюції пройшов шлях від створення сприятливого іміджу окремим політикам або політичним партіям до міжнародного PR, спрямованого на досягнення взаєморозуміння між громадянами різних країн. Від іміджу країни залежить її репутація, на яку реагують зарубіжні інвестори, громадська думка інших країн. Діяльність сучасних дипломатів включає організацію публічних заходів, які представляють різнопланові досягнення їх країни.

У цілому виділяють **п'ять основних напрямів** діяльності паблік рилейшнз:

- відносини зі ЗМІ (паблісіті): створення новин про особу, продукт або послугу, які з'являються в різних ЗМІ (газети, телепередачі, радіо, блоги тощо);
- відносини з персоналом: внутрішні комунікації компанії зі своїми співробітниками, в основі яких знаходяться мотиваційні програми стосовно персоналу;
- відносини з державними та приватними фінансовими організаціями;
- відносини (включаючи лобіювання) з владними структурами різних рівнів;
- відносини з місцевим населенням: спонсорство, допомога у вирішенні якихось проблем регіону.

Для реалізації завдання формування ефективної системи комунікацій політичного суб'єкта з громадськістю PR-фахівцями використовується низка інструментів, які утворюють технологію.

Технологія – це система цілеспрямованих, послідовних, свідомо ефективних дій, розрахованих на досягнення необхідного (заданого) позитивного результату. Або: **технологія** – це сукупність методів, засобів і реалізації людьми конкретного складного процесу шляхом поділу його на систему послідовних взаємопов'язаних процедур і операцій, які виконуються більш-менш однозначно і мають на меті досягнення високої ефективності певного виду діяльності.

Технології паблік рилейшнз – це і процес застосування прийомів, спрямованих на досягнення конкретної мети суб'єктом управління, і результат цієї діяльності. Технології паблік рилейшнз не лише впорядковують засоби досягнення мети, але й закріплюють черговість дій, вироблення відповідних форм соціальної поведінки груп громадськості.

У контексті паблік рилейшнз мова йде, насамперед, про **соціально-комунікативну технологію** – це системно організований процес, що

спирається на програму або план операцій, структур і процедур, які забезпечують досягнення цілей соціального суб'єкта за допомогою управління процесами соціальної комунікації та умовами їх функціонування (Філатова О. Г.).

У літературі виділяють два основних способи формування технологій у паблік рилейшнз. Перший заснований на суб'єктивному підході, в його основі закладені стандарти здорового глузду, практичний досвід людей, традиції та стереотипи. Другий – аналітичний спосіб формування технологій – передбачає використання спеціальних методів і процедур, що визначають параметри і умови досягнення мети. У цьому випадку суб'єкт управління отримує можливість реальніше оцінити ситуацію, усвідомлено поставитися до категорій «мета» і «умови» діяльності, оскільки враховує немінучі обмеження, які в рамках існуючої соціальної дійсності накладаються на неї факторами короткострокового і довгострокового порядку.

Соціально-комунікативна технологія управління зовнішніми і внутрішніми комунікаціями суб'єкта паблік рилейшнз з його об'єктами називається *PR-технологією*. Виділяють два види PR-технологій. Перший вид орієнтований на роботу із засобами масової інформації – інформаційний PR, або медіарилейшнз. **Медіарилейшнз** – це частина паблік рилейшнз, яка «відповідає» за донесення інформації потрібній аудиторії за допомогою засобів масової інформації.

Виділяють такі **форми медіарилейшнз**: 1) система регулярного інформування ЗМІ про діяльність клієнта PR; 2) заходи, що організовуються для журналістів; 3) моніторинг ЗМІ; 4) підготовка виступів представників клієнта PR.

Коротко зупинимося на характеристиці цих форм.

1. Система регулярного інформування ЗМІ про діяльність клієнта PR – це постійна розсилка прес-релізів та інших інформаційних матеріалів до цільових ЗМІ з метою створення постійного інформаційного фону щодо клієнта (організації, політика).

2. Заходи, що організовуються для журналістів – це прес-конференції, брифінги, зустрічі з журналістами.

– *прес-конференція* (англ. *press-conference*) – захід для ЗМІ, що проводиться за наявності суспільно значимої новини або з будь-якого іншого приводу, а політик чи офіційний представник організації бажають надати свої коментарі стосовно них;

– *брифінг* (англ. *briefing*) – короткий публічний виступ, на якому учасники певних подій або заходів надають інформацію про поточний перебіг справ, позиції сторін, повідомляють раніше невідомі деталі та відповідають на питання журналістів;

– *зустріч із журналістами* організовується в тих місцях, що дозволяють більш наочно уявити діяльність клієнта PR і її основні результати;

– прес-тури та екскурсії для журналістів.

3. Моніторинг ЗМІ – регулярне вивчення, аналіз журналістських матеріалів, пов'язаних з діяльністю клієнта PR. Моніторинг включає відстеження, збір, обробку та зберігання відповідної інформації в оригінальному й адаптованому вигляді, зручному для подальшого використання (паперовому, електронному, відео, аудіо тощо). Моніторинг ЗМІ дозволяє PR-фахівцям з'ясувати місце і позиції клієнта в просторі публічної комунікації, тактику і стратегію його поведінки.

4. Підготовка виступів представників клієнта PR – виступи в ЗМІ реалізуються у вигляді спеціальних інтерв'ю, статей, заяв, спростувань, коментарів та ін.

Перелік технологій і методів медіарилейшнз не вичерпується вищезазначеними. Практика і специфіка діяльності клієнта PR стимулюють PR-фахівців використовувати і інші форми і методи взаємодії із ЗМІ, наприклад, різні неформальні заходи (клуби, ювілеї, конкурси серед журналістів, спільні корпоративні свята, привітання журналістів, «бали преси» тощо) та формальні акції (інформаційне партнерство, підтримка рубрик і передач, акції на захист або підтримку чого-небудь або кого-небудь тощо).

До другого виду PR-технологій належить організація і проведення т. зв. **спеціальних заходів** – презентацій, благодійних, лобістських заходів, семінарів, конференцій тощо. Перелік і зміст цих заходів може розширюватися, розвиваються з ускладненням комунікаційної практики. Зупинимось на короткій характеристиці деяких.

Презентація (англ. *presentation*) – це процес ознайомлення громадськості з якоюсь проблемою, вирішенням якої переймається політик або політична організація. Зазвичай це демонстрація, лекція чи промова, з метою поінформувати чи переконати громадськість у нагальності проблеми та можливості її вирішення.

Благодійність – це безкорисливе надання допомоги тим, хто її потребує, та не перебуває у родинній або інших близьких відносинах з благодійниками – політиком, кандидатом, політичною партією.

Лобіювання – вплив на законодавчі або виконавчі органи для прийняття рішення на користь зацікавлених осіб, корпорацій. Лобізм як система впливу на членів законодавчого органу або чиновників державних установ з метою домогтися схвалення або несхвалення ними того чи іншого законопроекту або постанови отримав свою назву від англійського слова *lobby*, що означає «закрите приміщення для прогулянок, коридор, вестибюль, кулуари».

Вважається, що традиція лобізму як специфічного політичного явища розпочалася із президентства *Уліс Сімсона Гранта* (1869–1877 рр.), який вечорами мав звичай «розслаблятися» зі своєю «командою» після напруженого робочого дня у вестибюлі одного з готелів. Там його міністри і сенатори

зустрічалися з різними людьми, вислуховували їхні прохання і давали обіцянки (часто не безкорисливо) виконати їх.

По суті, виконуючи роль довіреного захисника інтересів організацій і груп громадськості та надійного джерела інформації про певне коло питань, лобіст має справу з інформуванням інших людей (представників державних органів) з метою переконання їх зайняти правильну позицію, прийняти необхідне йому рішення.

Сучасні PR-фахівці використовують чимало способів і засобів впливу на формування думки про політичну постать або організацію в кращу або гіршу сторону. Однією з важливих складових ефективності впливу на аудиторію, є імідж політика, його формування, підтримування і просування. Оскільки пересічний виборець зазвичай не має можливості особисто контактувати з політиком чи іншим державним діячем, він сприймає політика таким, яким його подають громадськості ЗМІ, тому саме ЗМІ відіграють важливу роль у формуванні іміджу.

Побудова вдалого іміджу політика залежить від таких умов: знання і розуміння настроїв, вимог і установок своїх майбутніх або сьогоденних послідовників, вміння показати, що цей політик є саме тим, хто повністю відповідає потребам громадськості. Однією з найбільш дієвих стратегій завоювання довіри громадськості – потенційний виборців – показати, що політик схожий на них, що у нього однакові із нею хвилювання і проблеми, що він – один з них.

Імідж, як стратегічний образ, має відповідати певним особливостям. По-перше, імідж повинен враховувати специфіку культурного середовища, рівень освіти населення, економічної ситуації та інші особливості виборчого округу. По-друге, він обумовлений часом: використання успішного іміджу попередніх років не гарантує успіху в інших політичних кампаніях в інший час, оскільки потреби та інтереси виборців та ситуація в регіоні/країні змінюються.

Імідж поділяється на:

- об'єктивний – реальне враження про кандидата;
- суб'єктивний – уявлення кандидата про самого себе;
- ідеальний – максимально ідеальний імідж кандидата для виборця;
- модельований – те, що виходить з кандидата після роботи з ним команди професіоналів.

Імідж складається із: зовнішності (зріст, вага, статура, чарівність, краса тощо), біографії, манери поведінки і спілкування, вміння говорити; моральних та ділових якостей (чесність, порядність, професіоналізм); політичної приналежності (партія).

PR-фахівці, розпочинаючи розробку іміджу, виходять з того, що змінювати потрібно не людину, яка є кандидатом, а враження про нього, яке більше залежить від ефективності діяльності ЗМІ, ніж від самого кандидата. Щоб виграти вибори, потрібно стати міфом або легендою. Досвід свідчить, що у

багатьох випадках на виборах перемагає не конкретна людина, а міф про цю людину, потужне відображення в суспільній свідомості розкритого образу.

Логіка розробки іміджу така: а) спочатку проводяться дослідження, які допомагають виявити очікувані якості і здібності кандидата; б) фахівці в області виборчих технологій, іміджмейкери розробляють стратегічний образ кандидата; в) фахівці в області агітації і пропаганди, використовуючи ЗМІ, друковану та зовнішню рекламу, інші способи комунікації доводять цей образ до виборців; г) довірені особи та агітатори в безпосередньому спілкуванні з виборцями закріплюють цей образ; д) кандидат на зустрічах з виборцями демонструє цей образ, зміцнює свій імідж.

В іміджі важливими вважаються такі характеристики політика, як особистість (харизма, спрямованість, інтелект, моральність, потенціал), ставлення (до країни, народу, сім'ї, самого себе), поведінка і діяльність (лідерське як в екстремальній ситуації, так і у повсякденному житті).

Потенційні виборці, перш за все, оцінюють: зовнішність, ступінь вираженості чоловічих або, відповідно, жіночих якостей; виразність поведінки (міміку, жестикуляцію); впевненість, переконаність в тому, про що він говорить; професійні ораторські якості (темп і чіткість мови, розкутість, ораторські прийоми) і лише потім змістове наповнення виступу.

Важливим є вибір кандидатом образу для публічних виступів. Розрізняють такі: «проповідник» – людина, яка стоїть вище повсякденних пристрастей, є еталоном моральних цінностей; «вчитель» – людина, яка знає відповіді на всі питання; «свій хлопець» – з одного боку, він дозволяє бути ближче до виборців, з іншого, – змішується з образом «сусіда по сходовому майданчику».

На формування позитивного образу впливають: сам кандидат, виборці округу, конкурент. Стосовно самого кандидату, то в його образі має бути ядро: «найсильніший», «самий чесний»; «чудотворець» (людина зробила якусь яскраву справу); «переможець» (людина, яка досягає успіху); «борець» (людина бореться за вирішення будь-яких конкретних і важливих для виборців проблем); «потерпілий за правду»; «добрий начальник» (підкується про людей); «суворий начальник» (управляє твердою рукою, тримає порядок, «господарник»). Якщо у кандидата є сильний конкурент, то в основу кампанії ставлять не позитивний образ кандидата, а негативний образ конкурента.

Відомий французький фахівець з виборчих технологій **Ж. Сегела** свої спостереження, що стосуються побудови вдалих іміджів, втілює у форму восьми т. зв. заповідей:

- голосують за людину, а не за партію;
- голосують за ідею, а не за ідеологію;
- голосують за майбутнє, а не за минуле;
- голосують за образ соціальний, а не за політичний;
- голосують за людину-легенду, а не за посередність;

- голосують за долю, а не за буденність;
- голосують за переможця, а не за невдачу;
- голосують за цінності справжні, а не уявні.

Отже, знання PR-технологій та їх інструментарію дозволять фахівцям у сфері публік рилейшнз використовувати технології з максимальною ефективністю для отримання позитивного результату – встановленню і підтримці спілкування, взаєморозуміння і співпраці між організацією, політиком та громадськістю.

4. Пропаганда у публічній політиці

Одним з популярних методів поширення політичної, економічної, соціальної, психологічної та іншої інформації є *пропаганда*.

Пропаганда (лат. *propaganda* – «підлягає поширенню», *propago* – розповсюджую») – це розповсюдження політичних, філософських, наукових, художніх та інших поглядів та ідей з метою їхнього впровадження в суспільну свідомість, активізації масової практичної діяльності. Основними *елементами процесу пропаганди* є: її суб'єкт (соціальна група, інтереси якої виражає пропаганда), зміст, форми і методи, засоби або канали пропаганди (радіо, телебачення, друк, лекції тощо), об'єкт (аудиторія або соціальні спільноти, на яких орієнтована пропаганда). Вирішальним для розуміння процесу пропаганди є інтереси її суб'єкта, їхнє співвідношення з інтересами суспільства загалом та окремих груп, на які націлена пропаганда. Це визначає її зміст і здійснює суттєвий вплив на вибір форм, методів, засобів пропаганди.

У негативній конотації **пропаганда** – це відкрите поширення поглядів, фактів, аргументів та інших відомостей, що так чи так є навмисно спотвореними, вводять в оману.

Пропаганда – це послідовна, досить тривала діяльність, спрямована на створення чи інформаційне оформлення різних подій з метою впливу на ставлення мас до якихось дій, ідей чи соціальних груп.

Метою пропаганди є формування громадської думки, переконування значної частини суспільства у доцільності чогось, схваленні чогось/когось, прихильності до чогось/когось тощо (наприклад, купівлі товару, «купівлі» /вибори/ когось/чогось – політика/політичної сили/політико-економічної ідеї, ідеології тощо).

Пропаганда вважається спробою *маніпуляції* суспільною свідомістю і подальшою поведінковою реакцією з використанням різних засобів.

Пропаганда як найпоширеніше знаряддя психологічної війни, як маніпулювання свідомістю людей здійснюється за допомогою радіо- і телепередач, газет, листівок, банкетів, мітингів, організації свят, соцмереж та інших засобів і каналів передачі потрібної інформації.

Інформаційне повідомлення вважається пропагандою, якщо:

– наявна усвідомлена спроба суб'єкта маніпулювати думкою інших людей;

– у повідомленні подана думка, твердження, позиція лише однієї зі сторін суспільних відносин, конфлікту тощо;

– наміри, що містяться у повідомленні, є ретельно замаскованими, щоб слухачі не могли розпізнати, сприйняти інформацію як пропаганду;

– інформаційне звернення, меседж розрахований не на розум людей, їхній здоровий глузд і критичне мислення, а на їхні почутті, емоції.

Прийомами, методами, техніками пропаганди є такі:

Наклеювання (навішування) ярликів або стигматизація – авторами теорії ярликування (від англ. *label* – ярлик) вважаються американські вчені **Френк Танненбаум** та **Говард Беккер**. Сутність прийому полягає у навішуванні соціальних ярликів, лейблів на людей та соціальні групи, їхнього соціального клеймування, необгрунтоване приписування узагальнених негативних характеристик окремим категоріям людей («вони – корупціонери», «вони – шахраї», «вони – вороги нації» тощо). Негативні характеристики можуть виражатися з презирством, осудом, зневагою.

Анонімний авторитет (т. зв. «сіра» пропаганда) – звернення до авторитету: релігійного, політичного, діяча науки або іншої професії. Ім'я авторитету не повідомляється. Цитуються документи, оцінки експертів, свідків, звіти тощо (наприклад, «Вчені на підставі багаторічних досліджень встановили ...», «Асоціація лікарів рекомендує ...», «Джерело з найближчого оточення президента, який побажав залишитися невідомим, повідомляє ...» та ін.). Посилання на неіснуючий авторитет додають солідність інформації і ваги в очах пересічних громадян. При цьому джерело не ідентифіковане.

«Буденна (звичайна) розповідь» – використовується для адаптації людей до інформації негативного змісту, такої, що викликає у них негативну реакцію. Якщо потрібно «приручити» людей до насильства, крові, вбивств, злочинів, то у ЗМІ щодня може лунає інформація про тяжкі злочини зі спокійним обличчям і рівним голосом репортера, журналіста, експерта, політика. Через кілька тижнів такої обробки населення перестає реагувати на найжахливіші злочини і масові вбивства, які відбуваються у суспільстві (психологічний ефект звикання).

Метод «буденної» розповіді активно використовується при висвітленні масових акцій протесту, дій політичної опозиції, страйків тощо. Наприклад, багатотисячна демонстрація противників чинного режиму розганяється спецзагонами за допомогою різних засобів; побиття жінок, людей похилого віку, арештів лідерів політичної опозиції. На наступний день журналісти буденним тоном, без емоцій, мимохідь розповідають про те, що напередодні була проведена чергова акція протесту, органи правопорядку змушені були застосувати силу, заарештувати порушників громадського спокою, порушити кримінальні справи «відповідно до чинного законодавства» та ін. Такий прийом дозволяє ЗМІ зберегти ілюзію об'єктивного висвітлення подій та девальвує

значимість події, створює у масовій аудиторії уявлення про цю подію як про щось незначне, щось не варте їхньої особливої уваги та оцінки.

Метод забалакування – використовується, коли необхідно знизити актуальність або викликати негативну реакцію на якесь явище, подію або політика, публічну особу. Використовується для боротьби з противником/конкурентом: безперервне вихваляння його, доречні і недоречні акценти на його незвичайних здібностях, тримання на слуху його імені та ін. Таке явне перебільшення швидко набридає, і тоді лише одне ім'я цієї людини викликає роздратування і неприйняття. Використовується під час виборів у формі «інформаційного вибуху» або масованого «зливу компромату». Мета – викликати втому і «головний біль» у людей, відбити у виборців бажання цікавитися тим чи тим кандидатом. Застосовується для створення т. зв. «інформаційного шуму», коли за потоком другорядних повідомлень потрібно приховати якусь важливу інформацію про надзвичайну подію чи якусь соціально гостру проблему.

Емоційний резонанс – це техніка, спосіб створення у широкої аудиторії певного настрою з одночасною передачею пропагандистської інформації. Емоційний резонанс дозволяє зняти психологічний захист, який людина вибудовує на рівні здорового глузду, свідомо намагаючись відгородитися від пропагандистського/рекламного «промивання мізків», маючи раціональні контраргументи. В його основі знаходиться феномен *соціальної індукції (емоційного зараження)*, адже наші емоції і почуття можуть поширюватися подібно епідемії, заражаючи десятки, сотні, а то й тисячі людей, змушуючи маси «резонувати» в унісон. Особливо потужно ефект «емоційного зараження» проявляється у *натовпі* – ситуативному багатоманітті людей, які не пов'язані усвідомленою метою. *Натовп* – це властивість соціальної спільності, що характеризується подібністю емоційного стану її членів. У натовпі відбувається взаємне зараження емоціями та їх інтенсифікація. переважання ситуативних почуттів (настроїв).

Типовими ознаками поведінки людини в натовпі є такі: втрата інтелекту; втрата відповідальності; гіпертрофована сугестивність (ступінь сприйнятливості до впливу); легка керованість. Ці стани можна підсилити за допомогою різних засобів: відповідне зовнішнє оточення, певний час доби, освітлення, різні театралізовані форми, музика, пісні, ритм та ін.

Фасцинація (зачарування) – це створення умов для підвищення ефективності сприйняття матеріалу/інформації завдяки використанню супутніх фонових впливів. Це ефект підвищення впливу інформації на поведінку. Найчастіше фасцинація застосовується в театралізованих виставах, ігрових і шоу-програмах, політичних і релігійних (культових) заходах – для зараження людей в натовпі особливим емоційним станом, який сприяє споживанню потрібної інформації.

Ефект ореолу – базується на підступній психологічній властивості – людській схильності мислити помилковими аналогіями. Складається з двох поширених стереотипів-оман: 1. «Поруч – отже разом»: перебування людини поруч зі знаменитою або високопоставленою особою підвищує статус людини в очах оточуючих; присутність політиків у компанії популярних артистів/спортсменів/письменників/науковців автоматично проєктує любов людей до цих знаменитостей на політиків, які поруч. 2. Особа, котра домоглася вагомих успіхів у якійсь конкретній області – спорті, науці – сприймається людьми здатною на великі досягнення і в інших справах (наприклад, у політиці).

Ефект першості (людина, яка сказала світу перше слово, завжди має рацію) – психологи виявили, що той кандидат, який під час виборчої кампанії першим переконливо заявить себе переможцем, того і визнає масова свідомість. Спрацьовує один з *ефектів сприйняття*: при надходженні суперечливої інформації (перевірити яку неможливо) люди схильні надавати перевагу тій, що надійшла першою. А змінити вже сформовану думку важко.

«Закон передування» – у 1925 р. американський психолог **М. Лундт** сформулював закон, відповідно до якого будь-яке перше повідомлення про факт чи подію робить потужніший вплив на аудиторію порівняно з наступними повідомленнями. Одна з причин цього феномена полягає у такому: тому, хто перший повідомив інформацію, належить пріоритет у задоволенні наявної потреби а, отже, він формує первинну психологічну установку до факту або події, явища. Джерело інформації, що першим повідомляє про значимі події, стає привабливішим для аудиторії, ніж інші. Це формує і закріплює переваги до цього джерела інформації на майбутнє порівняно з тими, хто діє не так оперативно. **Карл Івер Ховланд**, психолог, засновник Єльської школи переконливої комунікації вважає, що існують фактори, які послаблюють дію «закону передування»: високий освітній рівень аудиторії, переконаність в певних ідеях, загальна поінформованість щодо важливих проблем.

Ефект присутності – включає в себе низку трюків, які мають імітувати реальність. Їх використовують при «репортажах із місць боїв», у кримінальній хроніці, при висвітленні різних катастроф. Ілюзію «бойової обстановки» створюють, наприклад, різким смиканням камери, збиванням з фокусу. У цей час перед камерою бігають якісь люди, чути постріли, крики тощо. Все виглядає так, нібито оператор під кулями (вогнем, водою, палаючим сонцем тощо) знімає реальність (цей ефект добре показаний у художньому фільмі **«Wag the Dog»**).

Інформаційна блокада (інформаційне домінування) – до них вдаються як у випадку воєнних дій, так і в мирний час (під час виборів). Має місце створення інформаційного вакууму з якоїсь проблеми з подальшим поширенням тенденційної («правильної») інформації про неї. Часто владні структури блокують інформацію з будь-якої проблеми, а потім видають її як безальтернативну. Оскільки інтерес до якоїсь проблеми в суспільстві може бути

надто вираженим, вигідна для влади інформація отримує максимальне поширення. Це дозволяє забезпечити єдину інтерпретацію подій і, по суті, є масовим зомбуванням людей. У цьому випадку фіксована позиція ЗМІ не підлягає зміні, тому інша точка зору практично недоступна для широкої аудиторії.

До *інформаційної блокади* часто вдаються під час виборчих кампаній. Заангажовані ЗМІ створюють інформаційний ажітаж лише навколо потрібного кандидата. При цьому його опонент повністю позбавлений можливості висловити в ЗМІ свою позицію, відповісти на випадки на свою адресу. Інформаційна блокада тісно пов'язана з таким пропагандистським прийомом, як коментування журналістами «чужого» політика, інтерпретація його слів, вчинків.

Інформаційна блокада широко використовується з економічною метою: до ефірів *не* допускаються науковці, експерти, аналітики різних сфер, галузей економіки, в яких проводяться реформи.

Використання медіаторів (посередників) – техніка ґрунтується на двох постулатах: 1. Спеціальні дослідження встановили, що найсильніше на формування у «середньостатистичної» людини думки з будь-якого питання впливають міфи, чутки і плітки, які циркулюють у суспільстві. 2. Ефективний інформаційний вплив на людину здійснюється значущими для неї людьми, знайомими їй авторитетами («лідери думки») – трансляторів думок і чуток. Неофіційні особистісні комунікації для людей більш значущі, ніж «офіційні» повідомлення ЗМІ.

Медіаторами в різних ситуаціях і для різних соціальних груп і прошарків можуть бути: неформальні лідери, політичні діячі, представники релігійних конфесій, діячі культури, науки, мистецтва, освітяни, спортсмени, військові, батьки, подружжя, брати/сестри, начальник, лідер серед однодумців та ін. Політичні ініціативи і ситуації здатні транслюватися на низовий рівень (рівень масових комунікацій), якщо перетворити їх у цікавий і доступний людині сюжет (плітку, анекдот, сценарій фільму/ток-шоу, міф тощо).

Перенесення – метод перенесення в минуле чи майбутнє. Шляхом спотворення фактів, навіть добре відомих, формується байдуже або агресивне, вороже ставлення до минулого чи майбутнього (людини, групи людей, спільнот, країн, політичних утворень тощо).

Рекомендація – цитування репутаційних експертів, лідерів громадської думки, поважних публічних осіб щодо здійснюваної політики, дій, програм, планів чи окремих осіб. Рекомендація апелює до начебто офіційної санкції зазначених осіб як авторитетів пропагованого послання. За допомогою цього прийому цільова аудиторія може ідентифікувати себе з авторитетом, прийняти цю думку і навіть вмонтувати рекомендовані переконання у свої власні.

«Прості люди» – переконування аудиторії, що позиція експерта, лідера громадської думки, політика, іншої публічної особи відображає здоровий глузд

широких мас. Завойовування довіри аудиторії відбувається за допомогою спілкування простою мовою в простій манері, що відповідає стилю цільової аудиторії – т. зв. середньостатистичної людини.

Ефект приєднання до більшості («ефект фургона з оркестром», ефект наслідування) – форма групового мислення, що виявляється в тому, що популярність певних переконань збільшується у міру того, як їх приймає дедалі більше людей. Рішення, ухвалене суб'єктом, залежить від думки та поведінки інших суб'єктів. Ефект приєднання до більшості, наприклад, виникає під час виборів у процесі голосування: люди можуть голосувати за тих кандидатів чи партії, у яких є більше шансів виграти (або якщо про такі шанси стверджують ЗМІ, соціологічні опитування та рейтинги). Ці люди сподіваються і прагнуть виявитися на «стороні переможця».

Евфемізація – (грец. εὖ φημισμός від εὖ φημιος – добре мовлення) – один із способів донесення неправди з метою зміни сприйняття слухачами небажаної інформації. Евфемізми – це пом'якшувальні або маскувальні слова, словосполучення, вислови, які використовуються замість тих слів і висловлювань, які є небажаними, неприйнятними, вульгарними, зневажливими, табуйованими тощо. Евфемізм також вважається лексичною прихованою стратегією, що слугує введенню в оману третіх осіб про поганий стан речей.

Метод дезінформації та дезорієнтації. *Дезінформація (І. Корецька, А. Баровська, С. Гнатюк)* – це навмисно створена (made-up), керована з певною метою (ввести в оману, поширити ідеї, наративи тощо) та доступна для перевірки (verifiably) повністю або частково фальшива інформація (стаття, репортаж) у різних формах (текстова, візуальна, аудіо), що імітує правдиву інформацію (зокрема, новини) та поширюється на певну (часто вказується, що на широку, масову) аудиторію. *Дезінформація* – публічне поширення неправдивої інформації, що не була перевірена або в результаті перевірки виявилася неправдивою та має або може мати негативні наслідки для реалізації конституційних прав громадян та/або загрожувати національній безпеці та дезорієнтовувати суспільство у цілому та окремих його членів і груп.

Ознаки дезінформації (І. Корецька, А. Баровська, С. Гнатюк): 1) вплив на певну (цільову/масову) аудиторію шляхом оприлюднення; 2) цілеспрямованість (передбачає організатора та умисел); 3) негативні (суспільно-небезпечні) наслідки; 4) наявність в основі «неправдивості», що піддається перевірці (verifiable false); 5) імітаційність, представленість як правдивого матеріалу; 6) «вбудованість» у певні системи поглядів, відповідність певним переконанням; 7) причетність до соціально значущих подій, тобто суспільно-важливої інформації, що є чутливою або має символічну цінність для значної частини населення.

Метод «міфів» – конструювання соціальних міфів – тверджень чи ідей, які переважно сприймаються людьми на віру, без будь-якого критичного

осмислення інформації. Метод «міфів» пов'язаний із цілеспрямованим перекручуванням інформації.

Метод «відволікання уваги» – використовується для відвернення уваги аудиторії від важливої, але не вигідної пропагандистам і маніпуляторам інформації за допомогою подання іншої інформації в максимально сенсаційній формі.

Метод історичного порівняння (історичних аналогій) – використання подібності предметів, явищ, процесів (соціальних, економічних, політичних тощо). Пропагандист може підлеститися до аудиторії, апелюючи до її ерудованості та підібрати приклади з минулого життя для донесення своєї інформації. Конструюються «історичні» метафори, котрі здатні програмувати об'єкт впливу – людину, групу людей, соціальні спільноти та ін. Зв'язок «конкретна причина – конкретний наслідок», який був коли-небудь, люди схильні екстраполювати і на інші об'єкти, що не мають жодного стосунку до первинних.

Методами пропаганди також є: апеляція до страху (з такими елементами: загроза; конкретні рекомендації щодо її зменшення; сприйняття, що саме ця рекомендація буде ефективною у боротьбі із загрозою; сприйняття здатності виконувати рекомендовану поведінку); створення і використання чуток/пліток, методи «секретної інформації», «народного фольклору», дискредитації опонента, «створення подій» тощо. Це далеко не весь перелік прийомів, методів, технологій, засобів пропаганди. Чимало з них базуються на т. зв. **логічних помилках** – помилках, які пов'язані з порушенням логічності правильності умовиводів. Таке зумовлено різними логічними недоліками у доказовості, що робить доказовість у цілому неправильною.

Одним із дослідників пропаганди – наукової техніки формування та управління громадською думкою, якому він дав назву «інженерія згоди», вважається **Едвард Бернейс** (племінник З. Фрейда). У своїй праці «Пропаганда» (1928 р.) він пише таке: «Меншість винайшла чудовий спосіб впливу на більшість. Виявилось, що можна формувати думку мас таким чином, щоб направити набуті ними сили на строго задані цілі... Будь-які соціально значущі кроки – в області політики, фінансів, промисловості, сільського господарства, благодійності, освіти... – сьогодні мають відбуватися за допомогою пропаганди. Пропаганда стає інструментом невидимого уряду. Припускалося, що загальна грамотність потрібна, щоб навчити пересічну людину контролювати навколишнє середовище. Але загальна грамотність дала людині не розум, а набір штампів, змащених фарбами з рекламних слоганів, передовиць, опублікованих наукових даних, жуйки, жовтих листків та побитих історичних відомостей... У мільйонів людей цей набір штампів однаковий, і якщо на ці мільйони впливати одним і тим самим стимулом, реакція теж вийде однаковою. Пропаганда у широкому значенні організованої діяльності щодо поширення

переконавання чи доктрини і є механізмом широкомасштабного навіювання поглядів».

Консультанта по зв'язкам із громадськістю (PR) *Е. Бернейс* називає агентом, який впроваджує у суспільну свідомість ідею, використовуючи при цьому сучасні засоби зв'язку і групову структуру суспільства, та який працює зі стратегіями, доктринами, системами і думками та домагається їхньої публічної підтримки.

Нівелювати вплив використовуваних у публічній політиці прийомів, методів, технологій PR, пропаганди, маніпуляцій може сформоване критичне мислення. На нашу думку, **критичне мислення** – це судження, які ґрунтуються на цілісному осмисленні суперечливої інформації шляхом прискіпливого аналізу достовірних фактів за відсутності емоцій, неупередженого розгляду явищ і подій, віднаходження істини між двома, а то й більше, полярними точками зору.

Тестовий самоконтроль знань

Хто з президентів США вперше вжив термін «паблік рилейшнз» і в якому році:

Б. Франклін; Т. Джефферсон; Ф. Рузвельт;
у 1807 р.; у 1912 р.; у 1933 р.

Тип PR, який є соціально відповідальним:

зелений PR; сірий PR; білий PR.

Різновид PR, що споріднений із фашистською та неофашистською пропагандою:

зелений PR; вірусний PR; коричневий PR.

Дослідники, які вважають визначення PR як прояв специфічної функції управління або менеджменту:

Харлоу; Почепцов; Грюніг.

Хто з дослідників розглядає паблік рилейшнз як менеджмент комунікацій з громадськістю з метою раціонального розподілу наявних ресурсів:

Блек; Грюніг; Бернейс.

Коли PR-мени виконують функції «власних кореспондентів», яка це модель PR:

модель підпорядкована інформуванню громадськості; двостороння асиметрична модель; двостороння симетрична модель.

Паблік рилейшнз виконують три головні функції – одна з них:

контроль думок і поведінки громадськості; розробка цілей, складання планів і бюджету.

Один із вчених, який тлумачить паблік рилейшнз як науку і мистецтво вирішення певних, необхідних для соціальної організації завдань:

Арнольд; Яковлев; Тульчинський.

Хто визначив принципи діяльності інституту публік релейшнз:

Скотт; Хорлоу; Менчер.

Кому із фахівців належить визначення PR: «... це наука, мистецтво, сукупність методів, прийомів технологій, що використовуються суб'єктом для досягнення гармонії із зовнішнім оточенням...»:

Блеку; Бернейзу; Почепцову.

Один із дослідників, який розглядає PR як прояв управлінської комунікативної, організаторської діяльності:

Яковлев; Почепцов; Блек.

Кого вважають батьком «публік релейшнз»:

М. Алі; А. Лі; Д. Кеннеді.

Модель розвитку PR, підхід, що покликаний захищати інтереси установи або організації:

двостороння асиметрична модель; двостороння симетрична модель.

Модель розвитку PR, що має своїм аналогом перший історичний етап становлення публік релейшнз як професійної системи у США:

модель підпорядкування; інформування громадськості; прес-посередницька модель.

Хто виділив чотири історичні моделі послідовного розвитку PR і визначив збагачення їх функцій:

Джеймс Груніг; Макс Вебер; Генрі Моргентау.

XVI. ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

1. Характер і форми взаємодії влади та бізнесу

Характер і форми взаємодії влади та бізнесу значно впливають як на реальний дизайн політичних інститутів, так і на діяльність соціальних інститутів. Тема взаємодії влади та бізнесу в сучасній Україні завжди займала особливе місце у всіх сферах суспільного життя і наразі актуальна як ніколи з кількох причин.

1. *Форми взаємодії влади та бізнесу* в Україні, як і в інших державах, що переживають часи інституційної трансформації, характеризуються високим ступенем різноманітності. Отже, їх вивчення представляє особливий інтерес для багатьох соціальних наук, таких як політична соціологія, політична економія, транзитологія тощо. Типологія форм взаємодії, а також їх характеристики дозволяють говорити про якість інститутів суспільного устрою.

2. *Історія розвитку взаємин влади та бізнесу* в сучасній Україні є вкрай цікавим матеріалом для побудови довгострокових прогнозів розвитку політичної та економічної систем країни. Складні відносини влади та бізнесу зазнали кілька яскравих періодів розвитку. Цікаво, що відносини бізнесу та влади послідовно втілювалися у трьох можливих варіантах: *перевага влади, перевага бізнесу*, а також короткий період відносного *балансу у відносинах*.

3. *Взаємини влади та бізнесу* впливають на політичну та економічну систему держави, і навпаки. У свою чергу, стратегії взаємодії влади та бізнесу формуються з огляду на вплив як *внутрішніх*, так і *зовнішніх факторів*. Серед *внутрішніх факторів* можна визначити характеристики ділового та інвестиційного клімату в країні, вплив громадянського суспільства тощо. До *зовнішніх факторів* належать схильність до сприйняття чужого досвіду у вибудовуванні взаємин між бізнесом та владою; зовнішній тиск з боку інших держав і міжнародних організацій, який спрямований на уніфікацію стандартів взаємодії органів державної влади та бізнесу.

4. На особливу увагу заслуговує розгляд *сутності відносин влади та бізнесу* в Україні у *комбінованому, політико-історичному, політико-культурному, політико-економічному ракурсі*. Ключове питання тут – чи можливо в Україні відокремити владу від бізнесу або ж поділ влади та бізнесу є лише запозиченим із західної науки інтелектуальним конструктом, який є слабо зіставним з національною дійсністю.

Розгляд зазначених вище питань дозволить визначити перелік проблем взаємодії влади та бізнесу в сучасній Україні.

Для висвітлення суті проблеми важливим є розуміння змісту ключових термінів, що описують предмет аналізу. До них належать такі: «проблема», «взаємодія» та «комунікація», «влада» та «держава», «бізнес» та «економіка», «комунікаційний майданчик».

Поняття «взаємодія» та «комунікація», а також «взаємовідносини» виступають тотожними і мають на увазі регулярно відтворюваний обмін думками з питань економічної політики, регулювання та інших питань, що безпосередньо зачіпають інтереси бізнесу та держави. Звідси впливає визначення проблеми як причини (або сукупності взаємозалежних чи незалежних причин) об'єктивності неякісної взаємодії між бізнесом та владою. Під **бізнесом** у цьому контексті розуміється як сукупність організацій, що виражають інтереси комерційних компаній (бізнес-асоціацій, галузевих та міжгалузевих спілок тощо), так і окремих компаній (взаємодіючих з владою «індивідуально»), а під **владою**, відповідно, – сукупність органів державної влади, які використовують комунікаційні майданчики для взаємодії із бізнесом.

Комунікаційний майданчик – це регулярні заходи, в рамках яких представники бізнесу і влади обмінюються думками з приводу питань, що зачіпають їхні інтереси.

Важливо також розмежувати поняття «держава» і «влада», «економіка» та «бізнес». Під *економікою*, на відміну від бізнесу, розуміється складна органічна система циркуляції ресурсів, яка за своїми структурними, організаційними та функціональними параметрами складається із взаємозалежних частин, які у свою чергу виконують функції щодо забезпечення її життєздатності та ефективного функціонування. *Держава* у взаємодії з економікою реалізує себе у найрізноманітніших формах та напрямках: створенні інфраструктури економічної системи; забезпеченні сприятливих умов функціонування економіки; діяльності експертно-консультативних організацій з обов'язковим участю в них представників ділових кіл та уряду; формуванні та реалізації промислової та зовнішньоекономічної політики; розміщенні державних та муніципальних замовлень; узаконенні лобістської діяльності підприємницьких структур; корпоративізмі та трипартизмі в регулюванні соціально-трудова відносин тощо. Поняття «держава» і «влада» іноді виступають тотожними, що стає очевидним з контексту конкретної ситуації.

Форми взаємодії влади та бізнесу в Україні відрізняються *множинністю проявів*. Такий високий ступінь різнобарв'я у відносинах влади та бізнесу властивий не тільки нашій країні: більшість держав, що перебувають у періоді трансформації інститутів, може бути охарактеризовано так само. Проте ключову роль у такого роду компаративістиці грає тривалість періоду вищезазначеної «множинності», і навіть глибина її проникнення у політичні та соціальні інститути. Як правило, саме ці параметри дозволяють робити висновки про якість змін в епоху трансформації.

Взагалі під *формою взаємодії* (відносин) розуміється каркас (або особлива структура) зв'язку між об'єктами відносин, що виражає те, що їх об'єднує. Таким чином, формами відносин між владою та бізнесом є **конфлікт, контракт, клієнтелізм, корупція, зрощення та лобіювання**.

2. Конфлікти у відносинах влади та бізнесу

Конфлікти у відносинах влади та бізнесу відіграють важливу роль не лише в Україні, а й на всьому пострадянському просторі. Логіка конфліктів, як і причини їх виникнення, пояснюється специфічними особливостями трансформаційних, у тому числі пострадянських, політико-економічних систем, що характеризуються «неефективною рівновагою» – нестійким інституційним балансом, що виникає через неякісне функціонування інститутів.

Виділяють два основні *типи причин* конфліктів: **структурні** та **контекстуальні**. *Структурні* причини зумовлені незбалансованістю соціального порядку держави, *контекстуальні* – є результатом невизначеності та нестійкості соціального порядку.

Ключовою **структурною** причиною конфлікту є «подвійна нелегітимність» бізнесу, яка властива українській дійсності, а саме – сумніви влади в правовому статусі володіння власністю бізнесом одночасно з невизнанням результатів приватизації населенням. У цій ситуації бізнес може практикувати *три основні стратегії* у відносинах з владою:

- слідувати вказівкам покровителів в органах державної влади,
- стати самостійним центром впливу в системі «неефективної рівноваги», що склалася,
- домагатися її трансформації з метою позбавлення від проблеми «подвійної нелегітимності».

Проте слідування кожній із стратегій передбачає конфлікт між владою та бізнесом. У першому випадку бізнес рано чи пізно стає залученим до протистояння між окремими групами чиновників-патронів, у другому – бізнес автоматично конфліктує з іншими впливовими групами, зокрема і державою, нарешті, обираючи третю стратегію, бізнес неминуче змушений кинути виклик усій системі державних інститутів, які за своєю природою характеризуються інерційністю.

Існує і четвертий сценарій – прагнення бізнесу законсервувати «неефективну рівновагу», не допускаючи на ринки нових гравців і забезпечуючи собі тим самим стабільне, практично монопольне становище.

Два основні **контекстуальні** конфлікти влади та бізнесу – *нестабільність державних структур* та *постійні зрушення «неефективної рівноваги»* у взаємовідносинах влади та бізнесу. По суті, обидві причини зводяться до підвищення рівня невизначеності, що негативно впливає на довіру між контрагентами.

Результат конфлікту між владою та бізнесом завжди несе в собі значну частку невизначеності, і чим глибше вкорінилася «неефективна рівновага» у системі взаємовідносин між контрагентами, тим невизначенішими будуть результати конфлікту.

Найсуттєвіші *чинники*, що впливають *результат конфлікту між державою та бізнесом* такі:

- структура первісної рівноваги влади та бізнесу,
- ступінь консолідації держави та бізнесу,
- рівень «інтернаціоналізації» бізнесу (тобто ступінь впливу зовнішньої кон'юнктури на економіку, зокрема рівень присутності і вага економіки іноземних підприємств),
- інтенсивність конфлікту,
- тип інструментів, які використовуються у конфліктах контрагентами.

Щодо першого пункту, то первісна рівновага значно зміщена у бік влади, що дозволяє їй реалізовувати стратегію «захоплення бізнесу».

Ступінь консолідації влади дуже високий (навіть враховуючи протистояння між угрупованнями всередині влади), у той час як ступінь консолідації бізнесу на всіх рівнях, навпаки, низький, оскільки кожен актор намагається індивідуально знайти шлях взаємодії з органами державної влади і, тим самим, зміцнює «неефективну рівновагу».

Рівень інтернаціоналізації українського бізнесу є значним, що зумовлено значною залежністю національного бізнесу від іноземних ринків та іноземного капіталу. Водночас держава як інститут також цілком зорієнтована на оцінки «зовнішнього світу».

Інтенсивність конфлікту зумовлена ступенем нерівномірності ресурсної бази держави та бізнесу (т. зв. асиметрія ресурсів), а також схильністю до ризику. Враховуючи викривлення у бік влади щодо ресурсної бази, низьку схильність до ризику бізнесу (що пояснюється, зокрема, невдалим досвідом колег, які намагалися конфліктувати), інтенсивність конфлікту є низькою.

Щодо інструментів конфлікту, то слід вивчати використання альтернативних інструментів у ході конфлікту. Йдеться про застосування судової системи як альтернативного ресурсу влади, про «опозиційні рухи» як альтернативний інструмент бізнесу. Як показує практика, у сфері використання альтернативних ресурсів влада набагато потужніша за бізнес.

Таким чином, виходячи з «конфлікту» як із основної форми комунікації контрагентів, «неефективна рівновага» у відносинах влади та бізнесу буде законсервована ще надовго.

3. Контрактні взаємини

Контрактні взаємини в теорії характеризуються високим рівнем стабільності, оскільки зобов'язання щодо них забезпечуються незалежною стороною – судом. Стосовно взаємовідносин влади та бізнесу логіка контрактних відносин будується так: бізнес сплачує державі податки, на які існує апарат управління, тоді як держава забезпечує рівні, прозорі та справедливі «правила гри» в економіці для бізнесу. Проте «український

контракт» значно відрізняється від ідеальної моделі, більш того, влада в Україні використовує неформальні методи для налагодження контрактних відносин із бізнесом будь-якого рівня.

Неформальні механізми взаємодії слід розглядати, перш за все, як «додаткові» умови, які необхідно виконати бізнесу для участі у «грі». Основна причина появи нових правил полягає у бюджетному перекосі, що виникає внаслідок нерівномірного розподілу доходів держави до бюджетів різного рівня. Останні кілька років ознаменовані політикою децентралізації фінансових потоків держави, декларована мета якої полягала у запобіганні можливості сепаратизму в регіонах. Однак на практиці вийшло, що регіональні та місцеві бюджети стали з кожним роком отримувати дедалі менше грошей із центру, що для більшості регіонів є основним джерелом забезпечення бюджетних зобов'язань. При цьому центр поклав на регіони додаткові соціальні зобов'язання перед населенням (які, наприклад, раніше забезпечувалися з допомогою центрального бюджету), скоротивши їм «донорську допомогу».

У ситуації, що склалася, регіональна і місцева влада повсюдно почала перекроювати ті самі «правила гри», про які йшлося вище. Причому слід зауважити, що подібні дії вчинялися місцевими адміністраціями і раніше, можливо лише у менших масштабах. Регіональна влада почала засновувати спонсорські фонди, в які зобов'язали бізнес робити відрахування, тим самим хоча б частково закриваючи величезні дірки в регіональному бюджеті. Центр така ситуація задовольняє, оскільки регіони можуть самостійно вирішувати свої проблеми, залучаючи до цього процесу місцеві ресурси. Проте рівень негативного впливу такого роду бюджетування колосальний – «сіра» зона взаємодії влади та бізнесу, що включає напівлегальні взаємодії з приводу поповнення бюджету регіону, виросла значно. Паралельно із «сірою» зоною очевидне зростання й «чорної» зони квазіконтрактних відносин влади та бізнесу, що реалізуються у прямій корупції та незаконному використанні адміністративного ресурсу. У цей час «біла» зона формальних взаємин влади та бізнесу значно звужується, оскільки її реальна «пропускна здатність» для бізнесу стає практично неловимою. Для влади набагато вигідніше взаємодіяти з бізнесом у «сірій» зоні.

Ця логіка діє також при оцінці контрактних взаємовідносин влади та бізнесу в галузі *державно-приватного партнерства (ДПП)* та *проектів соціальної відповідальності*.

Щодо ДПП, то для бізнесу ризику є дуже високими за невизначеності умов та термінів повернення капіталу. Отже, для участі в таких проєктах необхідна або природна мужність і самовідданість, або сильний тиск з боку влади. Саме другий фактор досить часто стає вирішальним підґрунтям для підписання контракту.

Соціальна відповідальність бізнесу, що виражається досить часто у відрахуваннях до спеціальних благодійних фондів за контрактом з державою в

обмін на невтручання у справи бізнесу, також описується логікою бюджетних перекосів.

Отже, контрактні відносини влади та бізнесу в сучасній Україні характеризуються високим ступенем непрозорості, «сірістю», що негативно впливає на ступінь довіри між агентами влади та бізнесу.

4. Клієнтелізм

Клієнтелізм – це соціальне явище, що характеризується формуванням відносин панування-підпорядкування за принципом «патрон-клієнт» між суб'єктами. У контексті вивчення взаємодії влади та бізнесу предметом інтересу є комунікація влади та бізнесу в Україні, осмислена у логіці патрон-клієнтських відносин.

Теоретично статус сторін є *ситуативним*, отже, влада та бізнес можуть виступати як у ролі клієнта, так і у ролі патрона стосовно один одного залежно від конкретних умов. Комплексність патрон-клієнтських відносин, що полягає у виконанні ролі клієнта та патрона обома контрагентами, забезпечує баланс у відносинах влади та бізнесу. Вона ж зумовлює їхню взаємозалежність і взаємну солідарність. Патрон-клієнтські відносини можуть бути офіційними, неофіційними (найчастіше) та напівлегальними.

В Україні *патрон-клієнтські відносини* є найстійкішими соціальними механізмами, що забезпечують функціонування та розвиток корупційних практик. Особливо яскраво це виявляється на місцевому рівні, де дозвіл на організацію малого бізнесу практично повсюдно можна отримати лише у відповідного чиновника, який потім стає патроном малого підприємства. Логічно припустити, що наступні контакти чиновника та підприємця можуть бути описані як корупційні. Як ідеальні патрони, чиновники, які надали дозвіл на організацію підприємства, вимагають від свого клієнта надання безкоштовних послуг, спеціальних відрахувань тощо.

Безліч комерційних організацій малого та середнього бізнесу заводять у штаті спеціального співробітника, який здійснює взаємодію з органами державної влади, які можуть якимось чином вплинути на бізнес. Йдеться не про примітивне хабарництво, а про методичну роботу з надання символічних «знаків уваги» чиновнику, що підкреслюють його важливість та своє підпорядковане становище.

Сучасний український клієнтелізм характеризується «односпрямованістю» і жорсткою рольовою структурою: у ролі патрона завжди виступає влада, у ролі клієнта – бізнес. Таким чином, говорити про стабілізуючу роль патрон-клієнтських відносин не доводиться. Характеристики патрон-клієнтських відносин також ілюструють «неефективну рівновагу» у відносинах влади та бізнесу.

5. Корупція як форма взаємодії влади і бізнесу

Корупція як форма взаємодії влади і бізнесу – образ, що найбільше тиражується серед населення. Відомо кілька основних підходів до визначення корупції та її ролі у суспільстві. Позначимо два основні. Для комплексного аналізу феномена корупції дослідники використовують *міждисциплінарний підхід*, піддаючи її економічному, соціологічному та психологічному аналізу.

1. *Корупція як неминуче соціальне зло*. Латинське слово «*corruptere*» означає псування, знищення, винищення, спотворення, підкуп, задобрювання подарунками, спокусу. **Нікколо Макіавеллі** розширив поняття «корупція», включивши до нього діяльність із використання публічних можливостей у приватних, тобто особистих чи корпоративних інтересах.

Згідно українських реалій, корупційними можна визнати будь-які дії, що порушують нормативне регулювання тієї чи іншої галузі, сфери діяльності та країни у цілому через використання публічних можливостей для реалізації особистих чи корпоративних інтересів на шкоду суспільним.

Таким чином, **корупція** як форма відносин влади та бізнесу *передбачає реалізацію корпоративних інтересів бізнесу та особистих інтересів чиновника на шкоду громадським інтересам*.

Наведене визначення можна охарактеризувати чіткістю формулювання, проте через це і відносною обмеженістю. Ширше визначення **корупції**: здійснюване у будь-який спосіб і за будь-яких умов отримання вигоди зі свого становища в системі державної влади або пов'язаного з ним свого громадського статусу в корисливих цілях.

Більшість дослідників наполягає, що можливість юридичної класифікації корупційної діяльності не є її єдиною ознакою. *Корупція* – це повноцінна система відносин між владою та бізнесом, що сприяє спотворенню нормативної (ідеальної) політико-економічної системи та заміні її елементів на сурогати, що передбачають реалізацію цілей та завдань, відмінних від завдань державного управління. Цей підхід найбільш властивий англосаксонській та континентальній школам права.

2. *Корупція як «мастило» у механізмах взаємодії держави та бізнесу*. Корупція проявляється тоді, коли формальні інститути та норми втрачають рушійну силу і для руху вперед та протистояння системній інерції виникає потреба у альтернативних шляхах розвитку і прогресу. Крім того, політико-економічні системи не ідеальні – навіть вкорінені норми та традиції мають очевидні вади, і саме корупція несе у собі функцію коригування помилок інституційної системи. На підтримку цієї точки зору говорить той факт, що корупція, в принципі, в тому чи тому вигляді і в тих чи тих масштабах існує повсюдно незалежно від рівня доходу населення, політичної стабільності, довіри між контрагентами тощо. Такий підхід до визначення корупції найбільш

властивий азійським країнам і країнам з економікою, що розвивається. Зокрема, такі погляди домінують у Японії, Малайзії, у групі «Азійських тигрів».

Українська корупція підтримується на рівні соціальних зв'язків, які є фундаментом громадського устрою, і може бути виявлена повсюдно: на усіх рівнях управління суспільством та всіх систем, які забезпечують його саморегулювання. Більше того, вузли корупційних зв'язків не автономні, а навпаки, чітко взаємопов'язані та взаємозалежні, що породжує феномен *корупційної мережі*. Причому членами корупційних мереж є не лише чиновники та відомства, а й бізнес-організації. Їхня участь зумовлена можливістю отримання конкурентних переваг у разі максимально ефективного використання корупційної мережі. По суті, поняття «чесний чиновник» у системі корупційної мережі просто не може існувати через жорсткий взаємозв'язок між вузлами. Перешкоди у здійсненні зв'язків між ланками корупційної мережі загрожують її функціональності, внаслідок чого «чесні чиновники» або змушені приймати правила гри, що визначені системою, або залишати посади.

Дослідження показують, що підприємство, яке принципово не дає хабарів, характеризується нижчим рівнем ефективності порівняно з тими, які хабарами не гидують. Найбільшою мірою до корупції як методу взаємодії з владою схильний малий бізнес через величезну кількість адміністративних бар'єрів, що перешкоджають нормальному їх функціонуванню.

Таким чином, корупція як форма взаємодії влади та бізнесу є невід'ємною характеристикою системи «неефективної рівноваги». При цьому «позитивна сторона» корупції у т. зв. азійському підході не стосується нашої дійсності – українська корупція не є «мастилом» у механізмі, вона самотійно є одним з основних механізмів, які забезпечують комунікацію влади та бізнесу.

6. Зрошення влади та бізнесу

Зрошення влади та бізнесу характерне для політико-економічних систем зі значною часткою «сірих» операцій, «тіньової» економіки та «тіньової» політики.

Ця форма взаємодії влади та бізнесу реалізується за двома основними стратегіями: *ринковою* та *інвестиційною*.

Ринкова стратегія передбачає придбання бізнесом послуг влади у «тіньовому» режимі, що встановлює між підприємцем та чиновником подібність до контрактної угоди (яка може, зокрема, мутувати у корупційні угоди). Більшою мірою ринкова стратегія передбачає розвиток відносин влади та бізнесу у «правових лакунах», де існують можливості для маневрів у тлумаченні законодавства та нормозастосуванні. У реалізації цієї стратегії бізнес стикається з гострою конкуренцією, оскільки придбання послуг здійснюється, по суті, на «вільному» адміністративному ринку, що зумовлює

зменшення впливу конкурентів один на одного у «перекупці» послуг. Ринкова стратегія взаємодії влади та бізнесу використовується вже досить давно: так, у XVIII ст. у палаті представників у Великій Британії існувало спеціальне вікно, в якому парламентарі могли дізнатися ціну свого голосу з кожного обговорюваного питання.

Інвестиційна стратегія зрощування влади та бізнесу полягає у купівлі бізнесом місця у владі. Це місце може посісти як висуванець від бізнесу, так і чиновник або публічний політик, які виконують вказівки та діють насамперед на користь бізнесу, який купив для них місце. По суті бізнес купує «зобов'язання» політика. Важливо, що управління лояльністю висуванця може бути здійснена лише «тіньовими» методами. Інвестиційна стратегія зародилася досить давно: так, у 1714 р. у британському королівському казначействі було офіційно засновано посаду політичного секретаря, пізніше – *patronage secretary*, який здійснював просування кандидатів на урядові посади за допомогою підкупу.

Інвестиційна стратегія пропонує кілька варіантів купівлі місць у владі: публічну посаду, бюрократичний пост чи купівлю політичної партії. Суттєвою проблемою для інвестора є виконання «об'єктом інвестиції» своїх зобов'язань. Для цього існують розгалужені системи «тіньового» контролю за їхньою діяльністю. Яскравим і показовим прикладом є Японія 1970-1980-х рр., у епоху процвітання альянсів бізнесу, чиновників і якудза.

Щодо ситуації в Україні, то на сьогодні реалізація ринкової стратегії ускладнена порівняно з минулими роками (1990-ті – початок 2000-х). І справа тут не в тому, що влада здійснює боротьбу із цією формою взаємодії з бізнесом. Причина полягає в тому, що з'явилися бар'єри входу на ринок зрощування влади та бізнесу. Якщо ще 7-8 років тому практично будь-який бізнес, який мав достатню кількість ресурсів, міг без проблем реалізувати одну із стратегій зрощування, то зараз влада санкціонує таку діяльність тільки обраних нею, що ще раз позначає її перевагу над бізнес-структурами. Влада сама визначає, хто може, а хто не може на неї впливати. Таким чином, формуються т. зв. номенклатурні підприємці, що виливається у стратегію держави щодо «захоплення бізнесу».

Водночас сучасна політико-економічна атмосфера сприятлива для реалізації інвестиційної стратегії. Умови збереження пропорційної системи виборів до Верховної Ради, призначення голів адміністрацій із центру, непрозорість формування партійних списків народних обранців призводить до того, що за певних умов одна партія може завести до парламенту більше 200 зручних депутатів, а голови адміністрацій формують «свої» адміністрації.

Нерівні можливості бізнесу у реалізації стратегій зрощування посилює «неефективну рівновагу» системи.

7. Лобіювання

Лобіювання – складний і неоднозначний термін, за кількістю визначень і тлумачень приблизно рівнозначний поняттю «корупція», що не випадково.

У найбільш загальному вигляді визначення *лобіювання* як форми відносин влади та бізнесу може бути сформульоване так: *лобіювання* – це процес взаємодії груп інтересів з політичними агентами, який може набувати різних форм, але завжди спрямований на реалізацію інтересів цих груп при ухваленні політичних рішень. Тут постає питання про межі лобіювання. Частина дослідників обмежує лобіювання виключно стінами виборних державних органів та, відповідно, об'єктами лобіювання із цього погляду можуть виступати лише суб'єкти публічної політики. Вони стверджують, що говорити про лобіювання в органах виконавчої влади, тобто про лобіювання чиновників слід лише в термінах надання інформації та аргументування на користь тих чи тих рішень.

Межі сфер існування лобіювання як явища визначаються, передусім, межами сфер прийняття реальних політичних рішень тими чи тими інститутами, які в різних країнах можуть відрізняються. Щодо української специфіки, то поняття лобіювання найчастіше розглядають у ширшому тлумаченні, розуміючи під «політичними рішеннями» усі рішення, які приймаються в рамках органів державної влади.

Під групою інтересів як правило розуміють об'єднання громадян, коаліцію бізнес-структур або окрему корпорацію. Її основна ознака – зацікавленість у проведенні певної політики. Лобіювання виникає тоді, коли будь-яка група інтересів починає вважати, що рівень її представництва у владі не відповідає рівню її ресурсних можливостей, і вона, відповідно, починає домагатися «справедливості» у розподілі впливу і конвертувати в нього частину своїх ресурсів.

Деякі дослідники абсолютно правомірно називають *лобіювання* виключно англо-американським явищем через існування спеціального законодавчого регулювання та визнання цього терміна елементом правової системи, що підлягає правовому регулюванню.

Дослідження показують, що чим більша кількість груп лобіювання з однаковими ресурсами присутня в просторі взаємодії влади та бізнесу, тим вище ймовірність, що політичний курс і конкретні рішення, що впроваджуються владою, будуть відповідати вподобанням медіанного виборця-громадянина. Однак чим менше існує груп з кардинально протилежними інтересами і при цьому нерівними ресурсами, тим вища ймовірність прийняття рішень, вигідних виключно вузькій групі інтересів. За значною кількістю ознак, насамперед у класичному, англо-американському розумінні, лобіювання є нічим іншим, як інституціоналізованою і легалізованою корупцією.

Українське законодавство не визнає правового статусу поняття «лобіювання», отже, воно не передбачає його існування як форми відносин між владою та бізнесом.

Однак у реальному житті поняття «лобіювання» активно використовується і представниками влади, і представниками бізнес-спільноти, і журналістами для позначення форми відносин влади та бізнесу. Крім того, у Верховній Раді вже декілька років точаться дискусії щодо прийняття спеціального «закону про лобізм», на розгляд депутатам безуспішно подавали вже кілька законопроектів. При цьому імідж самого поняття «лобіювання» є негативним, оскільки чітко асоціюється в суспільстві з терміном «корупція».

Тестовий самоконтроль знань

Сукупність організацій, що виражають інтереси комерційних асоціацій, галузевих та міжгалузевих спілок і окремих компаній – це:

профспілки; бізнес; уряд.

Які типи причин конфлікту держави і бізнесу виділяють:

структурні; контекстуальні; ієрархічні; історичні.

Як визначають підвищення рівня невизначеності, що негативно впливає на довіру між владою і бізнесом:

неефективна рівновага; суперечлива взаємодія; конфліктна ситуація.

Чим забезпечується стабільність контрактних відносин між владою і бізнесом:

грошима; примусом; законом.

Як називають патрон-клієнтські відносини між владою і бізнесом:

партнерство; клієнтелізм; примус.

Хто з історичних постатей увів у політичний обіг термін «корупція»:

Макіавеллі, Бісмарк, Наполеон.

Як називають стратегію зрощування бізнесу і влади, що передбачає придбання бізнесом послуг влади у «тіньовому» режимі:

ринкова; адміністративна; кон'юнктурна.

Як визначають стратегію взаємодії бізнесу і влади, що полягає у купівлі бізнесом місця у владі:

зрощування; делегування; посередництво.

Як називають процес взаємодії груп інтересів з політичними агентами, який спрямований на реалізацію інтересів цих груп при ухваленні політичних рішень:

демократія; інклюзія; лобіювання.

Як визначають об'єднання громадян, коаліцію бізнес-структур, корпорацію, які проявляють зацікавленість у проведенні певної політики:

група інтересів; ділові партнери; сторони перемовин.

ВИКОРИСТАНА І РЕКОМЕНДОВАНА ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

- Арендт Х. Джерела тоталітаризму. К. : Дух і літера, 2002. 533 с.
- Варнавська І. В., Черемісін О. В. Політологія: навчально-методичний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 208 с.
- Державна політика і демократичне урядування: становлення та взаємовплив : підручник / авт. кол. : Е. А. Афонін, Т. В. Бельська, Я. В. Бережний, В. В. Тертичка та ін. Київ : К.І.С., 2016. 264 с. URL : <http://ipas.org.ua/index.php/library/educational-materials/296-public-policy-and-democratic-governance>
- Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні: Навч. посібник / Кол. авт; За заг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. К. : Вид-во УАДУ, 2000. 232 с.
- Державне регулювання економіки та економічна політика : навч.- метод. посіб. для організації практ. занять та самост. роботи студ. спец. 051 Економіка / уклад. : Л. І. Яковенко, С. В. Степаненко, О. О. Годзь. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. 60 с. URL : http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17835/1/Державне%20регулювання%20економіки%20та%20економічна%20політика_НМП.pdf
- Карташов А. В., Радченко О. В. Держава та політика. Політична абетка. Міжнародний Республіканський Інститут. Політична та громадянська освіта Київ, 2016. 372 с. URL : https://iri.org.ua/sites/default/files/resources/Держава%20i%20політика_0.pdf
- Кирилюк Ф. М. Новітня політологія : навчальний посібник для студентів вузів. К. : Центр учбової літератури, 2016. 564 с.
- Кравчук О. Ю. Шаповалова І. В. Навчальний посібник з курсу «Політологія» (лекції) Миколаїв: НУК, 2020. 168 с.
- Кухта Б. Політологія (Історія і теорія політичної науки) : Курс лекцій / Б. Кухта, О. Красівський, А. Липінцев. Львів : Кальварія, 2004. 272 с.
- Липовська Н. А. Публічна політика : навч. посіб. / Н. А. Липовська, І. В. Письменник. Дніпро : ДРУДУ НАДУ, 2018. 104. URL : http://www.dridu.dp.ua/biblioteka/doc/Publiczna_polityka.pdf
- Піча В. М. Політологія: Типові питання та відповіді з лекційного курсу. Навчальний посібник для студентів / В. М. Піча, К. М. Леківський, Н. М. Хома. К. : «Каравела», Львів: «Новий світ-2000», 2002. 176 с.
- Політологія: навч. посіб. / Т. В. Гончарук-Чолач, О. М. Рудакевич, М. І. Гурик та ін.; за ред. Т. В. Гончарук-Чолач. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2019. 230 с.
- Політологія: підручник для студентів вузів / ред. М. П. Требін. 2-ге вид., випр. і перероб. Х. : Право, 2018. 462 с.
- Публічна політика : навч. посіб. / авт. кол. : С. О. Телешун, С. В. Ситник, І. В. Рейтерович та ін. ; за заг. ред. С. О. Телешуна, д-ра політ. наук, проф. Київ :

НАДУ, 2016. 340 с. URL : <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Navchalniy-posibnik-PU.pdf>

Семигин Г. Ю. Антология мировой политической мысли. В 5-ти томах / Г. Ю. Семигин. М., Издательство : «Мысль», 2001.

Талдикін О. В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці: Навч. посібник / О. В. Талдикін. Дніпро. Дніпропр. держ. універ. внутр. справ, 2020. 164 с. URL : <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/5508/1/Талдикін%20Теорія%20влади%20пос.%202020.pdf>

Тертичка В. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : НАДУ, 2014. Розд. 2. URL : <http://ipas.org.ua/index.php/library/educational-materials/253-derzhavna-politika-rozdil-2>

Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. Вид-во Соломії Павличко «Основи». 2002. 750 с.

Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика : монографія. Вінниця : ФОП Барановська Т. П., 2017. 336 с.

Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Либідь, 2002. 576 с.

Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень: Підручник. К. : Юрінком Інтер, 2004. 464 с.

Юрій М. Ф. Політологія. Навч. посібник. Вид-во: Дакор КНТ. К., 2006. 416 с. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-45.html>

ВИКОРИСТАНА І РЕКОМЕНДОВАНА ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Алмонд Г. Политическая наука: история дисциплины. Полис. 1997. № 6. С. 23–38.

Аляев Г. Є. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. 320 с.

Андропова І. Політична соціалізація як засіб формування політичної культури. *Вісник книжкової палати*. 2007. № 1. С. 42–44.

Аронсон Э., Пратканис Э. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление. Перераб. изд. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 384 с.

Бакиров В. С. Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира / Под общ. ред. В. С. Бакирова, Н. И. Сазонова. Харьков : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2005. 595 с.

Бабик В. М. Політологія. Наука і навчальна дисципліна: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Каравела, 2012. 496 с.

Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл [Перевод с английского]. М. : Academia, 1999. 786 с.

Бернейс Э. Пропаганда. 1928. «Библос», 2016.

Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / Блауг М. [пер. с англ.]. М. : Дело Лтд, 1994. 687 с.

Бойко С. Політичне лідерство в Україні: генезис і динаміка розвитку. *Політичний менеджмент*. 2011 № 6.

Бойко-Бойчук Л. Метод матриць; особливості застосування у політичних дослідженнях. *Політичний менеджмент*. 2008. № 1. С. 165–176.

Бублик П. Ідентичність як фактор політичної культури. *Людина і політика*. 2004. № 2. С. 62–67.

Будкін В. Україна: інновації, геоекономіка, геополітика. *Політика і час*. 2007. № 5. С. 24–27.

Бульвінський А. Проблеми партійної системи сучасної України. *Політичний менеджмент*. 2012. № 4–5.

В ООН заявили про серйозний дефіцит безпечної питної води на планеті. URL : <https://www.dw.com/uk/v-oon-zaiavyly-pro-serioznyi-defitsyt-bezpechnoi-pytnoi-vody-na-planeti/a-56952151>

Васильева Л. Н. Теория элит: социология политики. URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/vasil2/index.php

Виборчий кодекс України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 7, № 8, № 9, ст.48). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

Висоцький О. Легітимаційна політика: поняття і сутність. *Політичний менеджмент*. 2006. № 3.

Висоцький О. Сутність легітимації політики. *Політичний менеджмент*. 2004. № 4.

Гелд Д. Глобалізація (антиглобалізація). К. : К.І.С., 2004. 180 с.

Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: навчальний посібник для студентів вузів. К. : Центр учбової літератури, 2013. 346 с.

Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 348 с.

Гіглі Д. Зміна еліти та лідерів у ліберальних демократіях. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2008. № 1. С. 67–84.

Глобальні проблеми сучасності : підручник / [кол. авт.]; за ред. В. С. Бакірова (голова), А. П. Голікова, О. А. Довгаль, В. А. Пересадько, В. І. Сідорова. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. 632 с.

Глосарій Програми розвитку ООН. URL : <http://www.unpan.org/Directories/UNPublicAdministrationGlossary>

Головатий М. Ф. Класи і партії : Навчальний посібник для студентів вузів. К. : ДП Видавничий дім «Персонал», 2008. 144 с.

Горветт З. Ядерні помилки. Кожна з них могла стати початком Третьої світової. 20 вересня 2020. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-54175461>

Горкіна Л. П. Нариси з історії політичної економії в Україні: остання третина XIX – перша третина XX ст. / Л. П. Горкіна. – К. : Наукова думка, 1994. – 112 с.

Гринберг Т. Политические технологии. Учебное пособие для студентов вузов. М. : Аспект Пресс, 2005. 317 с.

Гэлбрейт, Джон Кеннет. Экономические теории и цели общества. Ч.1. URL : <http://orel.rsl.ru/nettext/economic/gelbrait/glbsod.htm>

Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство. URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/dal/pol_pl.php

Даль Р. Проблемы гражданской компетентности. URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/dal/pr_gra.php

Даль Р. Смещающиеся границы демократических правлений URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/dal/sm_gran.php

Даниленко С. Перевтілення демократії в інформаційну добу: роль нових медіа та громадянського комунікування. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. URL : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/danylenko_perevtilennia.pdf

Деля О. В. Державна і публічна політика: до питання методології вивчення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 8. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=872>

Державна політика: підручник / ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ: НАДУ, 2014. 448 с.

Дмитренко М. Цивілізаційні виклики сучасності в контексті концепцій перевлаштування світу. *Політичні дослідження*. 2021. № 2. URL : <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/Dmytrenko.pdf>

Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. СПб. : Речь, 2003. 304 с.

Жарков Я.М. та ін. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція і сучасність): Монографія. / Я.М. Жарков, В.М. Петрик, М.М. Присяжнюк та ін.. – К.: ПАТ «Віпол», 2013. - 248 с.

Жемчужникова К. Історія виборів: виборчі системи в Україні. URL : https://www.oporaua.org/news/vybory/election_history/22821-istoriia-viboriv-viborchi-sistemi-v-ukrayini

Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 35-36, ст.491). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2487-17#Text> (втратив чинність)

Закон України «Про вибори народних депутатів України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 10-11, ст.73). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text>

Закон України «Про місцеві вибори» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 37-38, ст.366). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>

Зеленько Г. Кризи політичного розвитку в Україні: причини та зміст. *Політичні дослідження*. 2021. № 2. URL : <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/Zelenko.pdf>

Золін А. Політична субкультура як частина загальної культури суспільства. *Політичний менеджмент*. 2007. № 6. С. 74–81.

Золотих І. Б. Історія економічних вчень URL : https://pidruchniki.com/1690101853946/politekonomiya/istoriya_ekonomichnih_vchen

Зуйковська А. Соціокультурні засади розвитку політичної культури. *Політичний менеджмент*. 2010. № 4. С. 37–52.

Иноземцев В. Л. Новая постиндустриальная волна на Западе. URL : <http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/index.html>

Исаев Б. Геополитика классическая и геополитика современная. *Полис*. 2011. № 2.

Іващенко М. В., Киселюк В. А., Киселюк Ю. Є. Глобальні проблеми людства та їх прояв в Україні. *Економічні студії*. 2018. № 1(19). URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/533365.pdf>

Історія економіки та економічної думки : підруч. / В. В. Козюк, Л. А. Родіонова, О. В. Длугопольський [та ін.] ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с. URL : https://pidruchniki.com/1796060241110/politekonomiya/istoriya_ekonomiki_ta_ekonomichnoyi_dumki

Історія економічних вчень. Підручник. URL : https://pidruchniki.com/1226042553727/politekonomiya/istoriya_ekonomichnih_vchen

Історія економічних вчень : Підручник у 2ч. Ч. 1, 2 / За ред. В. Д. Базилевича. К. : Знання, 2005.

Кальниш Ю. Витоки та наукова еволюція політичної аналітики: Історіографічна періодизація. *Військ. національна Академія Держ. управління при президентові України*. 2006. № 1. С. 261–268.

Карл Т., Шмиттер Ф. Что есть демократия? URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/karl_dem.php

Кармазіна М. Становлення і розвиток порівняльної методології в політичних дослідженнях. *Політичний менеджмент*. 2006. № 5. С. 3–17.

Кастельс М. Становление общества сетевых структур. URL : http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1492.html

Категоренко В. Причинність етноконфліктів: впливи глобалізації. *Політична думка*. 2002. № 1. С. 97–113.

Кейнс Дж. М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей : Реф.-дайдж. / Кейнс Дж. М. ; укл. Фещенко В. М. К. : АУБ, 1999. 189 с.

Китайская политология о международных отношениях нового типа. США. Канада : экономика – политика – культура. 2007. № 11. С. 87–104.

Кіндратець О. Формування багатополносності світоустрою. *Політичний менеджмент*. 2011. № 1.

Кіссе А. Виборча система як засіб врегулювання етнічних конфліктів. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 107–114.

Кіссе А. Майбутнє етнічних конфліктів. *Політичний менеджмент*. 2005. № 6. С. 82–88.

Кіссе А. Новітні концепції етнічного конфлікту: сутність і типологія. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 14–23.

Климончук В. Політична участь громадян України як вияв антропологічного виміру свободи. *Політичний менеджмент*. 2012. № 4–5.

Козырев Г. Политическая конфликтология. М. : ИД «ФОРУМ» : ИНФРА-М, 2008. 432 с.

Колбеч Г. Політика: Основні концепції в суспільних науках. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2004. 127 с.

Консерватизм / Антологія. Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. К. : Смолоскип, 2002. 876 с.

Королько В. Г. Паблік рилейшнз. Наукові основи, методика, практика. Підручник, 2-е вид. доп. К. : Видавничий дім «Скарби», 2001. 400 с.

Кочубей Л. Виборчі технології. К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. 332 с.

Кравченко Т. Політичний конфлікт в умовах демократичних політичних систем. *Політичний менеджмент*. 2011. № 2.

Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки. URL : https://pidruchniki.com/1277032461881/politekonomiya/istoriya_ekonomiki_ta_ekonomichnoyi_dumki

Лібералізм: Антологія / Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. К. : Смолоскип, 2002. 1126 с.

Мазурок П. П. Історія економічних учень у запитаннях і відповідях. URL : https://pidruchniki.com/1038091637780/politekonomiya/istoriya_ekonomichnih_uchen_u_zapitannyah_i_vidpovidyah

Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин : Підручник. К. : Знання, 2007. 461 с.

Мельник Л. М., Дужа І. А. Політологія: навчально-методичний посібник. Біла Церква: БНАУ, 2019. 426 с.

Морарь М. В. Політологія: навчальний посібник. Мелітополь: ФО-П Однорог Т. В., 2019. 176 с.

Мурашко Г. П. К дискуссии о типах тоталитаризма. Вопросы истории. 2001. № 8. С. 107–112.

Назайкин А. Н. Организация медиарелейшнз. URL : <http://www.nazaykin.ru/lekci/Mediarelations/80.organization.htm>

Нальотов А. Виборчі технології як частина впливу на масову свідомість. *Політичний менеджмент*. 2007. № 5.

Націоналізм: Антологія / Упорядники: О. Проценко, В. Лісовий. К. : Смолоскип, 2000. 872 с.

Непокупна Т. А. Критичне осмислення дестабілізаційних інтерпретацій подій і явищ: роль економічних наук. *ScienceRise: науковий журнал*. 2015. № 3/3(8). С. 70–74.

Норт Д., Уоллис Д., Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. URL : http://web.archive.org/web/20120620231938/http://alzimru.narod.ru/Nasilie_i_sotsialnye_poryadki.html#_Toc317122646

Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Партологія: навчальний посібник. Київ: Арістей, 2006. 432 с.

О'Доннелл Г. Делегативная демократия. URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/donn_del.php

Паблік релейшнз [Текст] : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2007. 224 с.

Паблік релейшнз для консалтингу [Текст] : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Т. П. Кальна-Дубінюк [та ін.]. К. ; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. 200 с.

Паблік релейшнз. Навчальний посібник для консалтингу [Текст] : навчальний посібник для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» у ВНЗ III-IV рівнів акредитації / Т. П. Кальна-Дубінюк, Р. І. Буряк ;

Національний університет біоресурсів і природокористування України. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010.

Павко А. І. Біля витоків формування політичних концепцій елітаризму: В. Паретто, Г. Моска, Р. Міхельс. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 91–100. URL : http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=IDP=&S21STR=journal_2008_2_91

Панков В. Політичні режими та їх класифікація. *Економіка. Фінанси. Право*. 2001. № 11. С. 35–39.

Панков В. Політичні режими та їх класифікація. *Економіка. Фінанси. Право*. 2001. № 11. С. 35–39.

Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку. Київ : Центр Разумкова. 2020. 104 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf.

Пахарев А. Політичне лідерство в умовах трансформації пострадянських владних режимів. *Політичний менеджмент*. 2011. № 5.

Петрик В.М., Присяжнюк М.М., Компанцева Л.Ф. та ін. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навч. посіб. / [В.М. Петрик, М.М. Присяжнюк, Л.Ф. Компанцева та ін.] за аг. ред.. Є.Д. Скулиша. К.: Наук-вид. відділ НА СБ України, 2010. 248 с.

Політологія : навчальний посібник для студентів вузів / ред. М. П. Гетьманчук. К. : Знання, 2011. 415 с.

Політологія : підручник для студентів вузів / ред. О. В. Бабкіна. К. : Академія, 2010. 568 с.

Політологія: навчальний посібник для підготовки до іспитів / упоряд. І. В. Тетарчук. К. : Центр учбової літератури, 2017. 159 с.

Політологія: підручник / за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2018. 460 с.

Почепцов Г. Г. Паблик рилейшнз для професіоналов. Издание 6-е, дополненное. М. : «Рефл-бук», К. : «Ваклер», 2005. 624 с.

Почепцов Г. Информационные войны. Новый инструмент политики. М. : Алгоритм, 2015. 256 с.

Примак Т. О. PR для менеджерів і маркетологів. [текст] : навч. посіб. К. : «Центр учбової літератури», 2013. 202 с.

Примуш М. Політичні конфлікти та їх типи. *Політичний менеджмент*. 2010. № 1.

Примуш М. В. Політичні партії: історія та теорія. Навчальний посібник / М. В. Примуш. К. : ВД «Професіонал», 2008. 416 с.

Приходько С. М., Ільченко А. М., Макарець С. В. Політична система України у контексті багатокомпонентних класифікацій. *Політикус*. 2021. № 5. URL : http://political.od.ua/5_2021/11.pdf

Пробийголова Н. Політична освіта як складова політичної соціалізації молоді. *Політичний менеджмент*. 2008. № 1. С. 128–137.

Пропаганда. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Пропаганда>

Публічна політика : навч. посіб. / авт. кол. : С. О. Телешун, С. В. Ситник, І. В. Рейтерович та ін. ; за заг. ред. С. О. Телешуна, д-ра політ. наук, проф. Київ : НАДУ, 2016. 340 с.

Радченко Л. Політичні інтереси як основа політичної діяльності. *Політичний менеджмент*. 2008. № 1. С. 87–93.

Райковський Б. Політологічний аналіз виборчого процесу. *Політичний менеджмент*. 2007. № 2.

Рахшмир П. Ю. Консерватизм и либерализм: метфорозы консенсуса. *Политические исследования*. 2005. № 5. С. 60–79.

Ревіна Ю. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після «помаранчевої революції». *Політичний менеджмент*. 2006. № 5. С. 18–32.

Рибачук М., Райковський Б. Аналіз концепцій сучасних моделей виборчих систем. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3.

Родс Э. Пропаганда. Плакаты, карикатуры и кинофильмы Второй мировой войны 1939-1945. М.: Эксмо, 2008. 312 с.

Розроблення публічної політики. Практичний посібник / Уклад. А. О. Чемерис. К. : ТОВ «Софія». 2011. 128 с. URL : <https://despro.org.ua/upload/DESPRO-15%2003%202011%20final.pdf>

Рубан А. Ефективність виборчих технологій в Україні. *Політичний менеджмент*. 2011. № 1.

Рубанов В. Методологічна сутність політичної аналітики. *Політичний менеджмент*. 2008. № 3. С. 29–42.

Рудакевич О. Політична культура як об'єкт дослідження в умовах національного відродження. *Політичний менеджмент*. 2012 № 3. С. 23–40.

Рудакевич О. Публічна політика в контексті українських реалій. URL : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rudakevych_publichna.pdf

Рудич Ф. М. Політологія : підручник. К. : Либідь, 2009. 480 с.

Салтовський О. Становлення радикально націоналістичного напрямку української політичної думки. *Українознавство*. 2005. № 4. С. 277–282.

Світова економіка: її історія та дослідники. URL : https://pidruchniki.com/1584072060144/ekonomika/svitova_ekonomika_yiyi_istoriya_ta_doslidniki

Симонов Ю. Либерализм и христианство: Размышление ученого на пороге XXI века. *Новый мир*. 1999. № 2. С. 141–152.

Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М. :Соцэкгиз, 1962. 684 с.

Сморгунов Л. В. Сетевые политические партии. *Полис*. 2015. № 4. С. 21–37.

Соловьев А. Латентные структуры управления государством. *Полис*. 2011. № 5.

Сороченко В. Энциклопедия методов пропаганды. (Как нас обрабатывают СМИ, политики и реклама). 2002. URL : <https://psyfactor.org/propaganda.htm>

Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира / Под общ. ред. В. С. Бакирова, Н. И. Сазонова. Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2005. 595 с.

Стадник М. Становлення публічної політики в Україні. URL : <http://academy.gov.ua/pages/dop/58/files/0906cc8f-db25-43a4-8e2f-76a24bc916b2.pdf>

Сучасний виборчий PR. К. : ВД «Професіонал», 2004 384 с.

Титаренко Т. Проблеми інституалізації регіональних еліт і специфіка їх функціонування. *Політичний менеджмент*. 2010. № 1.

Ткач О. Згорання демократії як небезпека повернення до авторитаризму. *Політичні дослідження*. 2021. № 2. URL : <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/Tkach.pdf>

Траверсе О. Інститут політичного лідерства в Україні. *Політичний менеджмент*. 2011. № 3.

Траверсе О. Політичне лідерство у процесі українського державотворення: реалії та перспективи. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6.

Траверсе О. Політичні традиції панівного класу України. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1–2.

Траверсе О. Політичне лідерство, національна еліта, практика модернізації суспільства. *Політичний менеджмент*. 2006. № 1. С. 27–36.

Туган-Барановський М. І. Політична економія. Курс популярний / Відп. ред. Т. І. Дерев'янкін. К. : Наукова думка, 1994. 263 с.

У світі зростає кількість ядерної зброї, готової до застосування – SIPRI. URL : <https://www.dw.com/uk/u-sviti-zrostaie-kilkist-yadernoi-zbroi-hotovoi-do-zastosuvannia-sipri/a-57877677>

Федотова В. Г. Есть ли шанс у глобальной социал-демократии? *Полис*. 2015. № 3. С. 110–126.

Фейки як інструмент впливу на вибори. Аналітична доповідь. К. , 2020. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/fake_news_fin_full_clean.pdf

Филипович Л. Конфлікти етнічні і релігійні: нерозв'язаний вузол. *Вісник НАНУ*. 2000. № 9. С. 6–18.

Фісун О. Типології політичної системи: основні підходи. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 39–50.

Фісун О., Авксентьев А. Дворівнева пропорційна виборча система в Україні: крос-регіональний аналіз першої апробації. *Політичні дослідження*. 2021. № 2. URL : <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/Fisun.pdf>

Фриане У. XXI век не может быть однополюсным. *Международная жизнь*. 2001. № 6. С. 24–33.

Хайек, Фридрих Август фон. Дорога к рабству / Пер. с англ. М. : Новое издательство, 2005. 264 с. URL : <http://pavroz.ru/files/hayekroad.pdf>

Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.

Холод В. Тоталітаризм – демагогія ідеології плюс динаміка технології. *Персонал*. 2006. № 8. С. 17–21.

Цыганков П. А. Теория международных отношений. М. : Гардарики, 2003. 590 с.

Чабанна М. Авторитаризм і тоталітаризм: Уявна подібність та сутнісна різниця. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 83–92.

Чабанна М. Економічні аспекти індексування демократії. *Політичні дослідження*. 2021. № 2. URL : <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/Chabanna.pdf>

Чернов С. І. Текст лекцій з дисципліни «Публічне адміністрування» [Текст] / С. І. Чернов, С. О. Гайдученко; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Х. : ХНУМГ, 2014. 97 с. URL : <https://eprints.kname.edu.ua/35679/1/Конспект%20лекцій%20ПА.pdf>

Чижова О. Конфлікт як прояв прагматизму в сучасному суспільстві. *Політичний менеджмент*. 2006. № 1. С.118–127.

Чорна Л. О., Андрущенко Н. О., Ніколаєць А. М., Хрустальова В. В. Історія економіки та економічної думки. Навчальний посібник. URL : https://pidruchniki.com/79782/politekonomiya/istoriya_ekonomiki_ta_ekonomichnoy_i_dumki

Шабан А. Особливості становлення політичного елітизму і лідерства на пострадянському просторі. *Персонал*. 2008. № 1. С. 83–91.

Шайгородський Ю. Глобалізація : неминучість концептуальних змін. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3.

Шайхутдинов Р. Г. Современные технологии власти. *Вопросы философии*. 2007. № 11. С. 3–12.

Шаклеина Т. А. Россия и США в мировой политике. *США. Канада : экономика – политика – культура*. 2006. № 9. С. 3–18.

Шаркав Ю. Разные одинаковые «цветные революции». *Международная жизнь*. 2008. № 5. С. 132–141.

Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем. Навчальний посібник. Львів : Тріада Плюс, 2004. 528 с.

Шепелев М. Теорія міжнародних відносин. К. : Вища Школа, 2004. 622 с.

Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 472 с.

Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія : підручник для студентів вузів. К. : Центр навчальної літератури, 2010. 472 с.

Шляхтун П. П. Політологія: теорія та історія політичної науки: Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2005. 576 с. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-52.html>

Щербинина Н. Г. Теории политического лидерства. М. : Издательство «Весь Мир», 2004. 190 с.

Эндрейн Ч. Сравнительный анализ политических систем. М. : Издательство «Весь Мир», 2001. 320 с.

Юхименко П. І. Історія економіки та економічної думки. URL : https://pidruchniki.com/1766112242209/politekonomiya/istoriya_ekonomiki_ta_ekonomichnoyi_dumki

Acemoglu D., and J. Robinson. Economic Backwardness in Political Perspective. URL : <http://economics.mit.edu/files/4471>

Daron Acemoglu & James Robinson. Why Nations Fail (Crown Publishing, 2012). URL : <http://norayr.arnet.am/collections/books/Why-Nations-Fail-Daron-Acemoglu.pdf>

Електронні джерела

Бібліотека імені М. А. Жовтобрюха Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. URL : <http://lib.pnpu.edu.ua>.

Державний комітет статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Електронна бібліотека Національної академії державного управління при Президентові України. URL : <http://academy.gov.ua/?lang=ukr&tip=dop&tipn=Page&page=41>.

Електронний архів-репозитарій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. URL : <http://dspace.nlu.edu.ua>.

Інститут економіки і прогнозування НАН України. URL : <http://www.ief.org.ua>

Кабінет міністрів України. Урядовий портал. Офіційний сайт. URL : <https://www.kmu.gov.ua/>

Міжнародна асоціація політичної науки. URL : www.ipsa.org

Міністерство фінансів України. URL : <https://minfin.com.ua/ua/>

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL : <http://www.nbuv.gov.ua>.

Офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету. URL : <http://www.rada-poltava.gov.ua>

Полтавська обласна державна адміністрація. Офіційний сайт. URL : <http://www.adm-pl.gov.ua/>

Українська асоціація політичної науки. URL : <https://polityka.jimdo.com>.

Worldometers. URL : <https://www.worldometers.info/uk/>

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Навчальне видання

Радько Петро Григорович
Приходько Сергій Миколайович
Непокупна Тетяна Андріївна
Шевченко Борис Олексійович
Попова Юлія Михайлівна
Степаненко Сергій Володимирович

Вступ до публічної політики

Навчальний посібник

Коректура авторська

Технічний редактор – Т. Непокупна
Комп'ютерне верстання – О. Годзь

Здано до друку 05.01.2022 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 10,58. Наклад. 100 прим.

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003